

DUYGULARLA YÖNETMEK

Güvensizlik Çağında İktidar

NADİR ATEŞOĞLU

EĞİTİM
yayınevi

DUYGULARLA YÖNETMEK Güvensizlik Çağında İktidar

Nadir Ateşoğlu

Yayınevi Grubu Genel Başkanı: Yusuf Ziya Aydoğan (yza@egitimyayinevi.com)

Genel Yayın Yönetmeni: Yusuf Yavuz (yusufyavuz@egitimyayinevi.com)

Sayfa Tasarımı: Kübra Konca Nam

Kapak Tasarımı: Eğitim Yayınevi Grafik Birimi

T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı

Yayıncı Sertifika No: 76780

E-ISBN: 978-625-385-784-4

1. Baskı, Şubat 2026

Kütüphane Kimlik Kartı

DUYGULARLA YÖNETMEK Güvensizlik Çağında İktidar

Nadir Ateşoğlu

VI+109 s., 135x215 mm

Kaynakça var, izin yok.

E-ISBN: 978-625-385-784-4

Copyright © Bu kitabın Türkiye'deki her türlü yayın hakkı Eğitim Yayınevi'ne aittir. Bütün hakları saklıdır. Kitabın tamamı veya bir kısmı 5846 sayılı yasanın hükümlerine göre kitabı yayımlayan firmanın ve yazarlarının önceden izni olmadan elektronik/mechanik yolla, fotokopi yoluyla ya da herhangi bir kayıt sistemi ile çoğaltılamaz, yayımlanamaz.

EĞİTİM

yayınevi

Yayınevi Türkiye Ofis:

Konya: Eğitim Yayınevi Tic. Ltd. Şti., Fevzi Çakmak Mah. 10721 Sok. B Blok, No: 16/B, Safakent, Karatay, Konya, Türkiye

İstanbul: Salon Yayınları, Atakent mah. Yasemen sok. No: 4/B, Ümraniye, İstanbul, Türkiye

Santral: +90 332 351 92 85

Editör hatları: +90 533 151 50 42, +90 507 151 50 43

bilgi@egitimyayinevi.com

Yayınevi Amerika Ofis:

New York: Egitim Publishing Group, Inc.
P.O. Box 768/Armonk, New York, 10504-0768, United States of America
americaoffice@egitimyayinevi.com

Lojistik ve Sevkiyat Merkezi:

Kitapmatik Lojistik ve Sevkiyat Merkezi, Fevzi Çakmak Mah.

10721 Sok. B Blok, No: 16/B, Safakent, Karatay, Konya, Türkiye

İnternet Satış: www.kitapmatik.com.tr

Whatsapp hattı: +90 553 950 50 37

bilgi@kitapmatik.com.tr

Kitabevi Şubesi:

Eğitim Kitabevi, Şükran mah. Rampalı 121, Meram, Konya, Türkiye

Whatsapp hattı: +90 501 651 92 85

bilgi@egitimkitabevi.com

EĞİTİM YAYINEVİ
GRUBU

EĞİTİM
yayınevi

SALON
yayınevi

Kitapmatik
Lojistik ve Sevkiyat Merkezi

Kitapmatik
Eğitim

EĞİTİM
kitabevi

İÇİNDEKİLER

GİRİŞ	1
1. BÖLÜM: Hakikat Krizi: Bilgi, Uzmanlık ve Modernitenin Çözülüşü	9
1.1. Tekil Hakikat İddiasının Aşınması	10
1.2. Hakikatin Neden Tam da Bu Dönemde Aşındığı Üzerine	13
1.3. Aşırı Uzmanlaşma ve Epistemik Parçalanma	15
1.4. Hakikatten Güvene, Güvenden Duygulara	19
1.5. Hakikat Krizinin Toplumsal Sonuçları	21
2. BÖLÜM: Güvensizliğin Üretimi: Belirsizlik, Prekarya ve Kırılgan Özne	24
2.1. Belirsizliğin Normalleşmesi ve Güvensizliğin Yapısallaşması .	25
2.2. Prekarya ve Güvencesiz Yaşam Rejimi	28
2.3. Kurumlara Güvensizlik: Devlet, Uzmanlık ve Temsil Krizi	31
2.4. Kurumsal Güvensizlikten Öznenin Dönüşümüne	35
2.5. Güvensizlik Bir Sorun mu, Bir Yönetim Tekniği mi?	37
2.6. Askıda Bırakma Stratejisi: Çözümün Sürekli Ertelenmesi	40
3. BÖLÜM: Duygularla Yönetmek: Hakikat Krizi, Güvensizlik ve Duygusal İktidarın Mantiği	44
3.1. Korku: Belirsizliğin Yönetilebilir Duygusu	47
3.2. Aidiyet: Güvensizlik Karşısında Duygusal Sığınaklar	50
3.3. Utanç ve İtibar: Görünürlük, Değer ve Özdenetim	54
3.4. Duygusal Sadakat	57
4. BÖLÜM: Duyguların İktidarı: Karizma, Popülizm ve Duygusal Yönetim	60
4.1. Karizma ve Duygusal Bağlılık: Weberyen Bir Çıkış Noktası	61
4.2. Popülizm ve Duygusal İktidarın Kurumsallaşması	63
5. BÖLÜM: Dijital Platformlar ve Duygusal Yankı	67
5.1. Algoritmik Görünürlük ve Duygunun Ödüllendirilmesi	70
5.2. Yankı Odalarından Duygusal Rezonansa	72
5.3. Fanatizmin Gündelik İnşası	74

6. BÖLÜM: Duygularla Yönetimin Üç Kanalı: İdeoloji, İnanç ve Tüketim.....	79
6.1. İdeoloji: <i>Duygusal Özdeşleşme, “Biz/Onlar” Ayrımı</i>	80
6.2. İnanç: <i>Kesinlik İhtiyacı ve Ontolojik Güven</i>	84
6.3. Tüketim: <i>Arzu ve Duygusal Telafi Üzerinden Denetim</i>	88
 7. BÖLÜM: Duygular Nasıl Çalışır? Algoritmik Yorum, Davranış ve Yönetilebilirlik	92
7.1. Duyguların Algoritmik Mantığı: <i>Uyaran -Yorum - Davranış</i>	94
7.2. Yorum Alanının Kontrolü: <i>Duygular Neden Yönetilebilir Hâle Gelir?</i>	99
 SONUÇ: Duygularla Yönetilen Bir Düzen Olarak Geç Modern Toplum.....	102
 Kaynakça.....	105

Önsöz

Bu kitap, “hakikat ”in neden artık insanları ikna edemediği sorusuyla yazıldı. Daha doğrusu, hakikatin bu kadar çok dile getirilmesine rağmen bu kadar az bağlayıcı olduğu bir dönemde, toplumsal düzenin nasıl hâlâ sürdürülebildiğini anlamak için kaleme alındı.

Uzun süre boyunca modern toplum, hakikatin güven üreteceği varsayımı üzerine kuruldu. Bilmek, yalnızca anlamak değil; aynı zamanda tutunmak demektir. Bilim, kurumlar ve uzmanlık bu tutunma zeminini sağlıyordu. Bugün ise aynı mekanizmalar, çoğu zaman güven üretmek yerine kuşku doğuruyor. İnsanlar yanlış düşündükleri için değil, hangi düşünceye yaslanacaklarını bilemedikleri için duygulara yöneliyor.

Sorun, basitçe ne yanlış bilginin artması ne de insanların gerçeği ayırt edememesi. Asıl mesele, artık hakikatin artık ortak bir yön duygusu üretme kapasitesini yitirmiş olmasıdır. Bugün anıtlar çoğalmış, açıklamalar artmış, uzmanlıklar giderek her yere yayılmıştır. Ancak tüm bu gelişmeler toplumsal uzlaşmaya hizmet edebilmiş midir? Hakikat, bağlayıcı bir referans olmaktan çıktığında onun yerini ne alan nedir? Tüm bu çözülme düzenin ortadan kalkmasına yol açmamıştır. Düzen dağılmamış ancak o biçim değiştirmiştir.

Bu kitap, tam da bu dönüşümle ilgilenmektedir. Hakikat geri çekilirken, güvensizlik yayılırken ve kurumlar yön gösterme kapasitesini yitirirken, toplumsal düzen hangi mekanizmalarla ayakta tutulmaktadır? İnsanlar yön bulmak için bilgiye değil de duygulara yaslandığında, iktidar nasıl işlemektedir?

Burada söz konusu olan, duyguların siyasete sonradan eklenmesi değildir. Elbette duygular siyasette hep var olagelmışlerdir. Asıl dönüşüm, bugün siyasetin ve yönetimin büyük oranda duygular üzerinden işleyen bir mantığa kavuşmuş olmasıdır. Korku, aidiyet, öfke, utanç ve itibar; belirsizlik koşullarında yalnızca tepkiler değil, yön bulmayı mümkün kılan düzenekler hâline gelmiştir.

Bu kitap, hakikat-sonrası tartışmaları yalnızca yanlış bilgi ya da manipölasyon meselesi olarak ele almaz. Aksine, hakikatin bağlayıcılığını yitirdiğı bir dünyada duyguların neden bu kadar işlevsel hâle geldiğini anlamaya çalışır.

Öte yandan duygular, irrasyonel kalıntılar ya da tali unsurlar değildir. Bu çalışma, duyguları güvensizlik çağında kendine özgü bir rasyonaliteyle düzen üreten mekanizmalar olarak ele alır. Popölizm, karizma ve fanatizm bu duygusal rasyonalitenin siyasal biçimleri olarak ortaya çıkarken, dijital platformlar bu biçimlerin dolaşıma girdiğı ve yoğunlaştığı başlıca altyapıyı oluşturur.

Hakikatin yükünü taşıyamadığı bir dünyada, düzen duygulara devredilmiştir. Bu kitap, bu devrin nasıl işlediğini anlama çabasıdır.

GİRİŞ

Nadir Ateşoğlu¹

Günümüzde insanlar garip bir alışkanlıkla yaşıyor. Sürekli bakıyor, izliyor ve ekran kaydınıyor. Telefon ekranları sabah açılıyor, gece kapanıyor. Haberler akıyor, uzmanlar konuşuyor, grafikler paylaşıyor. Bilgi eksik değil. Hatta fazlası var. Ama günün sonunda kalan his çoğu zaman aynı: “Yine de emin değilim.”

Bilgi var, güven yok. Söz çok, zemin kaygan.

Oysa bir zamanlar durum farklıydı. Bilginin yön gösterdiğine inanılırdı. Uzmanlık, güvenle neredeyse eş anlamlıydı. “Bilimsel” olanın arkasında durulabileceği varsayılırdı. Bilmek, aynı zamanda dayanacak bir yer bulmak demektir. Bugün ise insanlar çoğu zaman bilgiyi doğru olduğu için değil, kendilerini daha güvende hissettirdiği için tercih ediyor. Bu nedenle yaşanan şey yalnızca bilgi artışı ya da hakikatin kaybolması değildir. Asıl mesele, güven duygusunun artık nereye tutunacağını bilememesidir. Çünkü hakikat artık güven üretme kapasitesini yitirmiştir.

Tam da bu noktada duygular devreye girer: Korku, öfke, aidiyet, utanç ya da itibar... Çünkü güven çözüldüğünde, insan dünyayı anlamlandırmak için başka dayanaklar arar.

Bunlar aklın yerine geçen irrasyonel tepkiler değildir. Aksine, güven üretmekte zorlanan bir dünyada yön bulmayı mümkün kılan işlevsel ve hatta “rasyonel” araçlardır. Duygular bu yüzden güçlenir ve iktidar, giderek daha fazla bu duygular üzerinden işlemeye başlar.

Son yıllarda olup bitenlere bakan herkesin hissettiği şey de budur: Hakikat hâlâ dolaşımda olsa da kamusal hayatın

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Sinop Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü. nadiratesoglu@gmail.com, ORCID: 0000-0003-0561-3562

kurucu direği gibi durmuyor; zemin aşınıyor. Altımızdaki toprak gevşiyor. Bir zamanlar toplumsal düzeni ayakta tuttuğu düşünülen bilimsel bilgi, rasyonalite ve nesnel gerçeklik iddiası, bireylere eskisi kadar istikrar sağlayamıyor. Bu duruma sıkça “hakikat-sonrası çağ” deniyor. Ancak mesele yalnızca hakikatin geri çekilmesi değil. Daha derinde bir sorun var: İnsanların dünyayı güvenle anlamlandırabilecekleri zeminler aşınıyor.

Bugün duyguların siyasal ve toplumsal alanda merkezi hâle gelmesi - ki çoğu zaman da istismar edilirler - bu yüzden bir tercih değildir. Yapısal bir güvensizliğin sonucudur. Bu güvensizlik ilk olarak ekonomik alanda ortaya çıkmıştır. Neoliberal yeniden yapılanma ile birlikte istihdam parçalanmış ve süreklilik kaybolmuştur. Geçicilik normalleşir, gelirler istikrarsızlaşır, sosyal haklar aşınır, gelecek sislenir. İnsanlar yalnızca maddi olarak değil, varoluşsal olarak da sıkışır (Standing, 2011; Piketty, 2020). Hayat uzun vadeli planlarla değil, kısa vadeli risk hesaplarıyla kurulmaya başlar. Gelecek öngörülemez hâle geldikçe rasyonel beklentiler geri çekilir; yerini kaygı, öfke ve aidiyet arayışı alır. Ekonomik güvensizlik böylece maddi bir sorun olmaktan çıkar; dünyayı algılama biçimini şekillendiren duygusal bir zemine dönüşür.

Ekonomik nedenle ortaya çıkan bu güvensizlik gündelik hayata da yerleşmiştir; göç ve demografik dönüşümler kimlik, aidiyet ve sınır tartışmaları üzerinden görünür olmaktadır. Göç yalnızca insanların yer değiştirmesi değildir; kimliğin, aidiyetin ve sınırların sürekli tartışmaya açılmasıdır. Bu durum hem göç edenler hem de ev sahibi toplumlar açısından kalıcı bir ontolojik güvensizlik üretmektedir (Bauman, 2016; Wimmer, 2019). Kim içeride, kim dışarıda? Hangi norm geçerli? Kimin düzeni? Bu sorular çoğu zaman rasyonel politika tartışmalarıyla değil, korku ve tehdit duygularıyla yanıtlanır (Tüfekçi, 2014). Göç, toplumsal hayal gücünde “düzenin bozulması”nın simgesine dönüşür ve siyasal olarak kolayca seferber edilebilen bir duyguya bağlanır. Buna karşın, günümüz insanının maddi refahı birçok ölçüte göre tarihsel

sürecin zirvesindedir. Ne var ki birey için belirleyici olan, önceki kuşakların yaşam standartları değil, kendi dönemindeki görece avantajlı gruplarla yapılan karşılaştırmalardır; bu da refah artışına rağmen güvensizlik duygusunun azalmak yerine derinleşmesine yol açmaktadır.

Bu tabloya modernitenin bilgi düzenindeki kriz de eşlik eder. Güvensizlik yalnızca ekonomik ve toplumsal karşılaştırmaların değil, aynı zamanda “neyin doğru olduğuna” dair ortak ölçütlerin zayıflamasının da ürünüdür. Uzmanlık alanları çoğalsa bile bu çoğalma, kamusal alanda eskisi gibi bağlayıcı bir otorite üretmez; aksine bilgi, farklı iddialar arasında parçalanarak güven duygusunu aşındırır. Sonuçta bireyde şu düşünce kök salar: “Kimse gerçekten bilmiyor” (Giddens, 1991; Nichols, 2017). Bilim ve rasyonel bilgi, güven vermek yerine kuşku uyandırmaya başlar. Hakikat, üzerinde durulabilecek bir zemin olmaktan çıkar; tartışmalı ve askıya alınmış bir alana dönüşür (Latour, 2018). Böyle bir ortamda insanlar bilgiyi doğruluğuna göre değil, kendileriyle ne kadar uyumlu olduğuna bakarak seçmeye başlar.

Dijital platformlar bu süreci hızlandırır ve derinleştirir. Algoritmalar, bireyleri zaten hissettikleri duygularla uyumlu anlatılarla karşılaştırır. Ortak bir hakikat zemini bu akış içinde parçalanır; yerini kişiselleştirilmiş doğrular alır (Sunstein, 2017). Bu ortamda belirleyici olan doğrulanabilirlik değil, duygusal yankıdır. Öfke, korku ve aidiyet üreten içerikler daha görünür hâle gelir (Harari, 2023). Sosyal medya böylece yalnızca bilginin dolaştığı bir alan olmaktan çıkar; duyguların yön bulmayı kolaylaştıran ama aynı zamanda yönlendirilebilir hâle getiren bir mimariye dönüşür.

Bu dönüşümün asıl nedeni, insanların birdenbire daha duygusal hâle gelmesi ya da hakikatin aniden değerini yitirmesi değildir. Kırılma, iletişimin taşıyıcısının değişmesindedir. Çünkü iletişim araçları yalnızca mesajları iletmez; dünyayı algılama biçimini de kurar. Marshall McLuhan’ın ifadesiyle, “araç, mesajın kendisidir” (McLuhan, 1964). Bu nedenle

belirleyici olan, hangi bilginin dolaşıma girdiğinden çok, bilginin hangi hızda, hangi biçimde ve hangi süreklilikle dolaşıma sokulduğudur.

Matbaa ve kitle medyası çağında iletişim, ortak zamanlar ve ortak referanslar üretmişti. Bilgi sınırlıydı; bu nedenle ağırlıklıydı. Okunur, tartışılır ve üzerinde durulurdu. Dijital platformlarla birlikte bu düzen çözülmüştür. Bilgi artık her yerden ve sürekli akmaktadır; bu nedenle üzerinde durulan bir zemin olmaktan çıkıp içinden geçilen bir akışa dönüşmüştür. Akış hızlandıkça durmak zorlaşır; durmak zorlaştıkça düşünme geri çekilir. Böylece dijital çağda sorun bilginin eksikliği değil, fazlalığı hâline gelir. Ancak bu fazlalık yön üretmez; tersine yönsüzlük doğurur. Ortak hakikat zeminleri çözülürken, bireyler akıl yürütme yoluyla değil, duygusal tutunmalar üzerinden yön bulmaya başlar.

İletişim biçiminin bu değişimi yalnızca bilginin dolaşımını değil, gerçekliğin kurulma tarzı da değiştirmektedir. Bu yeni düzende insanlar olan biteni “ne olduğu” ndan çok, nasıl sunulduğu ve nasıl hissettirdiği üzerinden kavrarlar. Böylece hakikat, davranışları düzenleyen ortak bir referans olmaktan uzaklaşır; yerini ikna edici anlatılar alır (Baudrillard, 1994). Bu anlatılara bağlanmayı sağlayan şey doğruluk değil; güven, aidiyet ve rahatlama duygusudur.

Dünya karmaşıklaştıkça ve bilgi yön gösterme kapasitesini yitirdikçe bu eğilim güçlenir. Ayrıntılı analizler, uzman raporları ve teknik açıklamalar belirsizliği azaltmak yerine çoğu zaman onu artırır. Bu koşullarda insanlar karmaşık gerçekliği çözmeye değil, onu katlanılabilir hâle getirmeye yönelirler. Anlam ve güven vaat eden hikâyeler (Harari, 2018; 2023) tam da burada devreye girer.

Duygular bu bağlamda irrasyonel bir zaaf değil; karmaşık bir dünyada hızlı yön bulmayı mümkün kılan pratik araçlar hâline gelir. Korku tehdidi görünür kılar, aidiyet yön duygusu üretir, inanç belirsizliği askıya alır. Sonuçta ortaya çıkan tablo açıktır: İktidar, artık hakikati tesis ederek değil; güvensizliği

yöneterek işler. Güvensizlik ise doğrudan zorla değil, duygular aracılığıyla düzenlenir.

Bu çalışma, tam da bu süreci “duygularla yönetmek” kavramı etrafında ele almaktadır. Duygularla yönetmek, iktidarın bireyleri rasyonel ikna ya da zor yoluyla değil -dijital algoritmaları da kullanarak- güvensizlik, aidiyet arzusu, utanç ve itibar gibi duygular üzerinden yönlendirdiği bir iktidar biçimini ifade eder.

Merkezin Dağılışı ve Duygularla Yönetimin Tarihsel Zemini:

İnsanlar dünyayı her zaman bir merkez etrafında anlamlandırdı. Bu merkez bazen görünürdü, bazen görünmezdi; ama hep vardı. Uzun yüzyıllar boyunca bu merkez Tanrı’ydı. Tartışmasızdı. Değişmezdi. Ne yapılması gerektiği, neyin sorgulanmaması gerektiği, neyin doğru neyin yanlış olduğu yukarıdan belirlenmişti. Toprakta çalışan köylü de, kalede oturan soylu da bu düzenin parçasıydı. Kimse merkezde olduğunu düşünmezdi; çünkü merkez, insana ait değildi.

Bu dünyada itaat yalnızca korkudan doğmazdı. İnancıdan da doğardı. Günah fikrinden, hesap verme düşüncesinden. Yönetim dediğimiz şey, çoğu zaman bu duyguların doğru yerde tutulmasından ibaretti (Eliade, 1959). Tanrı’nın düzeni sorgulanmazdı; insan yalnızca ona uyup uymadığıyla ölçülürdü.

Zamanla dünya sessizce değişmeye başladı. Ticaret büyüdü, bilgi dolaşıma girdi, kilisenin sesi eskisi kadar tek başına duyulmaz oldu. Descartes bir gün çıkıp şunu söyledi: “Düşünüyorum, öyleyse varım.” Basit bir cümleydi bu; ama etkisi büyüktü. Çünkü ilk kez merkez yukarıdan aşağıya değil, içeriden dışarıya kuruluyordu (Descartes, 1641/1996). Bu küçük cümle, insanın dünyadaki yerini sessizce değiştirdi. Artık insan, yalnızca yukarıdan belirlenmiş bir düzenin parçası değildi; düşünen, ölçen ve anlam veren bir varlık olarak merkeze yerleşmeye başlamıştı. Hümanizm denen şey de tam olarak buydu.

Aydınlanma ile birlikte insan aklı merkeze yerleşti. Bilim, hukuk ve bürokrasi bu merkezin çevresinde örgütlendi. Artık dünyayı düzenlemesi beklenen Kilise değil, insandı. Hesap yapabilen, ölçebilen, planlayabilen insan. Devletler de yurttaşlarını böyle varsaydılar. Kurallar kişilere göre değil, kişiler kurallara göre işleyecekti.

Max Weber'in anlattığı rasyonel-bürokratik düzen bu dünyanın ürünüdür. Keyfiliğin yerine prosedürler, kişisel sadakatin yerine hukuk geçti. Kurumsal devlet, kamusal hizmetler ve öngörülebilirlik bu sayede mümkün oldu (Weber, 1922/1978). Bu düzen, yalnızca idari bir teknik değil; belirsizliği azaltma ve güven üretme iddiası taşıyan bir toplumsal vaatti. Dünya hesaplanabilir hâle geldikçe, bireylerin geleceğe dair kaygılarının da yönetilebilir olacağı varsayılıyordu.

Ancak tarih burada durmadı. Zamanla dünya, insan aklının etrafında dönebileceği bir düzen olmaktan çıktı. Küresel piyasalar büyüdü, finans karmaşıklaştı, dijital ağlar her şeyi birbirine bağladı. Bir bireyin neden-sonuç ilişkilerini izleyebileceği sınırlar çoktan aşıldı. İnsan artık merkezde değildi. Ama bu kez fark şuydu: Yerine geçen yeni bir merkez de yoktu.

İşte Postmodern durum burada başlar. Merkez yoktur artık. İlerleme, akıl ve evrensel hakikat fikri bağlayıcılığını yitirir. Büyük anlatılar dağılmıştır; herkes konuşur ama kimse yön göstermez (Lyotard, 1979). Merkezi bir hakikat vardır belki; ancak artık davranışı düzenleyen bir pusula gibi işlemez. Kilise geri çekilmiştir. İnsan ise bu kez yükü tek başına taşımak zorunda kalmıştır.

Bu merkezsizlik soyut bir kuram olarak kalmaz; gündelik hayatta hissedilir. Pandemi sırasında insanların aynı anda hem bilime güvenmesi hem de bilimden şüphe duyması boşuna değildir. Burada sorun bilimin yanlışlığı değil; tek bir merkezden konuşamamasıdır. Merkez olmayınca bilgi, davranışı yönlendirmekten çok kararsızlık üretir.

Siyasette de benzer bir tablo ortaya çıkar. Modern dönemde kurumlar güven üretti: Bürokrasi, hukuk, liyakat. Devlet kişilerin değil, kuralların işiydi. Bu düzen uzun süre istikrar sağladı. Ancak merkezlessiz dünyada kurumlar soyutlaşı, uzaklaşı ve duygusal bağ kurma kapasitesini yitirir. Bu boşlukta sahneye yeniden öznel figürler çıkar: Karizmatik kişilikler, güçlü sesler, popülist liderlikler. Basit ama duygulu anlatılar. Bugünün siyasal meşruiyeti çoğu zaman programlardan değil, hissiyatlardan doğar. Liderin ne söylediğinden çok, nasıl hissettirdiği önemlidir. Weber'in karizmatik otoritesi geri dönmüştür; fakat bu kez vaaz kürsüsünden değil, ekranlardan ve dijital mecralardan konuşmaktadır.

Bu zemin post-truth olarak adlandırılan durumu mümkün kılar. Post-truth, hakikatin ortadan kalkması değil; merkez olma özelliğini yitirmesidir (Keyes, 2004). İnsanlar artık bir bilginin doğru olup olmadığını değil, kendilerinde ne uyandırdığını sorar. Sosyal medyada güçlü olan içerikler, bu nedenle kanıt sundukları için değil; öfke, korku ya da aidiyet ürettikleri için dolaşıma girer (Sunstein, 2017). Hakikat geri çekilir; duygusal yankı öne çıkar.

İktisatta da benzer bir dönüşüm yaşanmıştır. Rasyonel insan varsayımı yerini duygusal tüketiciye -davranışsal iktisat- bırakır. İnsan artık yalnızca hesap yapmaz; kendini gösterir, konumlanır, hisseder. Gösteriş için tüketim, sembolik değerler ve statü arayışı ekonomik hayatın merkezine yerleşir (Kahneman, 2011; Thaler & Sunstein, 2008). Böylece ekonomi, yalnızca hesapların alanı olmaktan ibaret kalmaz; duyguların, arzuların ve toplumsal anlamların da devreye girdiği bir düzlem hâline gelir. İnsan neyi neden istediğini her zaman açıkça bilmez; çoğu zaman hissettikleriyle yön bulur. Piyasa da tam bu noktada, ihtiyaçlardan çok, insanın kendisi hakkında kurmak istediği hikâyelere seslenmeye başlar.

Sonuçta bugün ortaya çıkan tablo nettir: Tanrı-merkezli dünya da, insan-merkezli dünya da çökmüştür. Geriye merkezlessiz, çıpasız bir düzen kalmıştır. Bir merkez olmadığında, yönetim yalnızca siyasal alanı değil, yaşamın tamamını

kapsayacak biçimde akıl üzerinden değil; duygular üzerinden kurulmaktadır artık. Korku yön verir, aidiyet toplar, utanç ve itibar denetler.

Duygularla yönetim bu yüzden bir sapma değil; merkezini kaybetmiş bir dünyanın zorunlu bir yönetim biçimidir. Bu nedenle öncelikle şu soruları sormak gerekir: Hakikate ne oldu da güven üretmekten vazgeçti? Güvensizlik nasıl üretilmektedir? Güvensizlik, duyguları nasıl merkezileştirmekte ve bu duygular üzerinden işleyen bir iktidar mantığı nasıl inşa edilmektedir?

Tablo 1: Kavramsal Harita

Bölüm	Dikey Mantık (Derinleşme)	Yatay Mantık (İşleyiş Alanı)	Merkez Kavram
1. Bölüm (Hakikat Krizi)	Ortak hakikatin bağlayıcılığının çözülmesi	Bilgi çoğalırken yön duygusunun kaybı	Hakikat
2. Bölüm (Güvensizlik Üretimi)	Belirsizliğin kalıcı hâle gelmesi	Güvencesizlik, prekarya, kırılgan yaşam	Güvensizlik
3. Bölüm (Duyguların Merkezileşmesi)	Rasyonel yönetişimin yetersizleşmesi	Korku, aidiyet, utanç ve itibarın devreye girmesi	Duygular
4. Bölüm (Duygusal İktidar)	Çözüm yerine belirsizliğin yönetilmesi	Askıda bırakma, ertelenmiş gelecekler	Yönetimsellik
5. Bölüm (Dijital Platformlar)	Duygusal süreçlerin teknik olarak hızlanması	Yankı odaları, filtre balonları, duygusal rezonans, yoğun tekrar	Algoritmik Altyapı
6. Bölüm (Kitle ve Bağlanma)	Eleştirel benliğin askıya alınması	Liderle özdeşleşme, sadakat, duygusal telkin	Bağlanma
7. Bölüm (Algoritmik Duygular)	Davranışların öngörülebilir hâle gelmesi	Yorumun algoritmik olarak yönlendirilmesi	Algoritmik İktidar

Kaynak: Yazar tarafından geliştirilmiştir.

1. BÖLÜM

Hakikat Krizi: Bilgi, Uzmanlık ve Modernitenin Çözölüşü

Bugün tartışılan hakikat krizi, bilginin artık üretilememesinden değil, insanlara eskisi gibi yön gösterememesinden kaynaklanmaktadır. Uzun süre boyunca bilimsel bilgi ve uzmanlık, kamusal hayatta neyin doğru, neyin geçerli ve neyin güvenilir sayılacağını belirleyen başlıca dayanaklardı. Modernitenin vaadi de bu zeminde yükselmişti: Riskler hesaplanabilecek, gelecek öngörülebilecek ve bireyler kurumsal güvenceler altında korunabilecekti. Bu dünyada bilmek ile güvenmek neredeyse aynı anlama geliyordu. Ancak bugün sorun, bu vaadin neden artık işlemediği ve bilginin bu bağlayıcı gücünü hangi aşamalarda yitirdiğidir.

Bugün ise bu vaadin çözüldüğü açıkça görülmektedir. Post-truth çağında bilimsel bilginin meşruiyeti önemli bir dönüşüm geçirmiş; bu dönem, yerleşik bilimsel otoritelere yönelik artan bir şüphecilikle karakterize edilmiştir (Çelik, 2025). Sıklıkla “hakikat-sonrası çağ” olarak adlandırılan bu durum, çoğu zaman yanlış bilginin yayılması ya da yalanın sıradanlaşması üzerinden açıklanmaktadır. Oysa sorun, basit bir doğruluk krizi değildir. Daha derinde, hakikatin toplumsal düzenleyici gücünü yitirmesi yatmaktadır.

Bu bağlamda hakikat, belirli merkezlerden üretilen, neyin doğru olduğunu tanımlama yetkisini elinde tutan egemenlerin hakikatidir (Alpay, 2020). Bu hakikat, uzun süre boyunca bireyler için yön gösteren, güven üreten ve davranışları koordine eden ortak bir referans işlevi görmüştür. Ancak bu referans zayıfladığında, insanların doğruluğa olan ihtiyacı

ortadan kalkmaz. Yalnızca biçim değiştirir. İnsanlar artık “neyin doğru olduğu” ndan çok, “hangi bilginin kendileri için anlamlı, ikna edici ve güven verici olduğu” na bakarak konum almaya başlar. Bu da tek bir hakikat yerine, çok sayıda hakikatin dolaşıma girmesi anlamına gelir. Modernitenin tekçi hakikat anlayışı açısından bakıldığında bu durum, hakikatin yok olması gibi görünür. Oysa dikkatle bakıldığında yok olan şey hakikatin kendisi değil; onun herkes için bağlayıcı olma kapasitesidir.

Bu çözülme, yalnızca epistemolojik bir değişim değildir. Aynı zamanda modernitenin bilgiye dayalı toplumsal düzeninde yapısal bir kırılmaya işaret eder. Çünkü bilgi artık düzen kurmak yerine, çoğu zaman yönsüzlük üretmektedir. Hakikat, güvenin dayanağı olmaktan çıktığında, modern toplumun temel sütunlarından biri de sessizce yerinden oynamış olur.

1.1. Tekil Hakikat İddiasının Aşınması

Modern toplumda bilim, uzun süre boyunca farklı konumlara sahip bireyler arasında neyin doğru sayılacağına dair bir uzlaşma zemini üretmişti. İnsanlar farklı yerlerde durabilirlerdi; ama dünyayı hangi çerçeveden okuyacakları konusunda büyük ölçüde ortaklaşıyorlardı. Ancak bu zemin, bilgiye duyulan güvenin zayıflamasıyla birlikte giderek işlevsiz hâle gelmiştir. Hakikat artık toplumsal hayatı bir arada tutan ortak bir referans olarak değil, farklı anlatılar arasında rekabet eden bir iddia olarak dolaşıma girmektedir.

Immanuel Wallerstein (1991), modern bilimin evrensellik ve tarafsızlık iddiasının, tarihsel olarak Batı-merkezli dünya sisteminin ihtiyaçlarıyla iç içe geçtiğini vurgular. Wallerstein’a göre bilim, kendisini politik ve ekonomik bağlamlardan bağımsız bir hakikat rejimi olarak sunsa da, gerçekte kapitalist dünya sisteminin bilgi ihtiyaçları doğrultusunda işlemiştir. Hangi bilginin geçerli sayılacağı, hangisinin marjinalleştirileceği ya da görmezden gelineceği bu hiyerarşik yapı içinde belirlenmiştir (Wallerstein, 2004). Böylece evrensel olduğu varsayılan bilgi düzeni, çoğu zaman merkezden tanımlanmış; merkezin dışında

kalan deneyimler ise “sapma”, “geri kalmışlık” ya da “istisna” olarak kodlanmıştır. Yoksulluğun uzun süre bireysel tercihler ya da kültürel eksikliklerle açıklanıp, küresel emek rejimleri ile bağımlılık ilişkilerinin analiz dışında bırakılması, bu işleyişin çarpıcı bir örneğini oluşturur.

Benzer bir eleştiri hattı Edward Said’in *Oryantalizm* çalışmasında görülür. Said’e göre modern bilgi masum ve tarafsız bir temsil rejimi değildir; belirli kültürel ve siyasal konumlanışlar üzerinden işler. Batı’nın Doğu’ya dair ürettiği bilgi yalnızca betimleyici değil, aynı zamanda kurucu ve hükmedicidir (Said, 1978). Doğu’nun “duygusal”, “irrasyonel” ya da “şiddete yatkın” olarak betimlenmesi, yalnızca bir tanımlama değil; güvenlikçi politikaları doğal ve kaçınılmaz göstermeye yarayan bir çerçevedir. “Orta Doğu” ve “Uzak Doğu” gibi adlandırmaların kendisi bile, dünyanın Batı merkezli bir şekilde tanımlandığını ve haritalandırıldığını ele verir: kimi “yakın”, kimi “uzak”, ama hep Batı’ya göre.

Bu sorgulama hattı feminist bilgi kuramlarıyla daha da derinleşir. Donna Haraway, “konumlanmış bilgi” kavramıyla bilginin her zaman belirli tarihsel, toplumsal ve bedensel konumlardan üretildiğini savunur. “Her yerden bakış” iddiası, çoğu zaman belirli bir iktidar konumunun görünmezleştirilmesinden başka bir şey değildir (Haraway, 1988). Otomobil güvenlik testlerinin uzun yıllar “ortalama erkek bedeni” esas alınarak yapılması, bilginin tarafsızlık iddiasının nasıl bir norm seçimiyle iç içe geçtiğini gösterir: sorun verinin yanlışlığında değil, kimin bedeninin “ölçü” kabul edildiğindedir. Bilgi nereden konuştuğunu gizlediğinde, tarafsız değil daha tehlikeli hâle gelir.

Bu eleştirel yaklaşımlar birlikte okunduğunda modern bilimin evrensel ve tarafsız hakikat iddiasının, yalnızca sonradan aşınan bir norm değil; başından itibaren iktidar, temsil ve konumlanışlarla iç içe geçmiş bir ideal olduğu görülür. Bu iç içelik görünür hâle geldikçe, hakikatin toplumsal bağlayıcılığı zayıflar.

Özetle bilimsel bilginin üretim süreçlerinin kurumsal yapılar, ekonomik çıkarlar ve iktidar ilişkileriyle iç içe geçtiğinin daha görünür hâle gelmesi, hakikatin tarafsızlığına duyulan güveni zayıflatmıştır (Latour, 2018; Jasanoff, 2004). Jasanoff'un (2004) vurguladığı gibi bilim artık yalnızca “doğruyu bulan” bir mekanizma değil; siyasal ve toplumsal bağlamlar içinde yetkilendirilen bir bilgi alanı olarak algılanmaktadır. Bu yüzden iklim krizi, pandemi, deprem ya da gıda güvenliği gibi alanlarda çoğu zaman tartışma “veri” nin kendisinden çok, bilimin kimin adına konuştuğu ve bilginin kime hizmet ettiği etrafında döner. Aynı istatistikler bir bağlamda “kriz yok” söylemini, başka bir bağlamda “acil durum” çağrısını destekleyecek şekilde dolaşıma sokulabilir. Hakikat böylece ortak bir yön duygusu üretmek yerine, tarafların mevzi aldığı bir mücadele alanına dönüşür.

Burada söz konusu olan elbette bilime yönelik topyekûn bir reddiye değildir. İnsanlar bir köprü inşa ederken veya bir otomobil üretirken hâlâ mühendise, ameliyat masasında doktora güvenirler. Bunun nedeni bu alanların somut bilgi ve somut somut sonuç üretmesidir. Otomobil ya çalışır ya da çalışmaz, köprü yıkılır ya da yıkılmaz. Bununla birlikte tıp, fizik, mühendislik gibi alanlarda dahi uzmanların birbirine zıt açıklamaları toplumda benzer bir güvensizlik üretebilmektedir. Ancak asıl kırılma, toplumsal dünyayı anlamlandırmaya gelindiğinde belirginleşir. Burada elimizde köprüler, uçaklar veya hastalıktan yüzde kaç oranında koruduğu ispatlanmış aşılar yoktur, tanımlamalar ve kategorize etmeler vardır. Tanımlamalar, doğası gereği yoruma açıktır ve tek bir yolu değil, birden fazla ihtimali gösterir; üstelik her ihtimal değerlerle, kimliklerle ve normatif çerçevelerle temas eder. Bu nedenle sosyal bilimlerde bilgi yalnızca “ne doğrudur?” sorusuna değil, “kimin doğrusu?” sorusuna da maruz kalır. Hakikat algısındaki kırılganlık, tam da bu temsil ve normatif yoğunlukta belirginleşir.

Tekil hakikatin aşınması tam da bu noktada toplumsal alanda görünür hâle gelir. Sorun bilginin yokluğu değil;

bilginin iktidar ilişkileri, çıkarlar ve konumlarla iç içe geçtiğinin giderek daha açık biçimde fark edilmesidir. Bilgi artık herkes için ortak bir referans üretmekten çok, belirli konumların ifadesi olarak algılanmaktadır. Her ülkenin kendi tarihini yazdığı, kendi kültürünü merkeze aldığı bir bağlamda, bilimsel iddialar da giderek tarafsız açıklamalar olmaktan çıkarak belirli saflaşmaların parçası hâline gelir. Elbette bu gerilim bütünüyle yeni değildir. Ancak tekil hakikat iddiasının bu ölçüde sorgulanır hâle gelmesi, belirli tarihsel ve toplumsal koşulların bir araya gelmesiyle mümkün olmuştur.

1.2. Hakikatin Neden Tam da Bu Dönemde Aşındığı Üzerine

Bu aşınmanın temel nedenlerinden ilki, bilgi üretimi ve dolaşımındaki yapısal dönüşümdür. Modern dönemde bilgi kıt, üretimi sınırlı ve dolaşımı merkezîydi. Üniversiteler, bilimsel kurumlar, devlet aygıtları ve ana akım medya, bilginin hem üretiminde hem de mediatlaşmasında belirleyici konumdaydı; bu da bilginin doğruluğundan bağımsız olarak ona toplumsal bağlayıcılık kazandırıyordu. Günümüzde ise dijital platformlar aracılığıyla bilgi üretimi radikal biçimde çoğullaşmış; herkes yorumlayan ve yayan bir aktöre dönüşmüştür. Bu çoğullaşma ilk bakışta demokratik ve özgürleştirici gibi görünür. Ancak ortak bir eleme, hiyerarşi ve sorumluluk mekanizması olmaksızın gerçekleşen bu yayılma, bilginin hangi ölçütlerle güvenilir sayılacağını belirsizleştirmiştir. Yetkinin çoğalması, bilginin gücünü artırmak yerine, onu eşdeğer iddialar arasında sıradanlaştırmış; böylece bilgi, yön veren bir referans olmaktan çok, tüketilen bir içerik hâline gelmiştir (Sunstein, 2017).

Burada demokratikleşen şey bilginin kendisinden ziyade onun iddia üretme imkanıdır; ortak ölçütler zayıfladığında bilgi yön gösteren bir zemin olmaktan çıkar ve bireylerin kendi konumlarını teyit etmek için seçtikleri anlatılar arasında dolaşan bir akış nesnesine dönüşür. Bu dolaşımda hakikatin nasıl hareket edeceğini artık yalnızca doğruluk değil; görünürlük, tekrar ve duygusal yankı belirler. Duygusal

yankıyı insan olmayan editörler olarak algoritmalar yönetir; bu algoritmik düzenleme, bireyleri mevcut ilgi ve tepkilerine benzeyen, fakat her seferinde biraz daha sert, daha uç ve daha kutuplaştırıcı içeriklere doğru yönlendirerek, sıradanlaşmış anlatıları zamanla daha radikal duygusal konumlara evriltilir.

İkinci temel neden, hızın doğrulamayı ikame etmesidir. Modern hakikat yavaştı; test edilir, tekrar edilir ve zaman içinde ağırlık kazanırdı. Oysa günümüzde bilgi, doğruluğundan çok dolaşım hızına göre değer kazanmaktadır. Dijital medya ortamlarında bir bilginin yayılması için doğrulanmış olması gerekmez; dikkat çekmesi ve duygusal eşikleri harekete geçirmesi çoğu zaman yeterlidir. Bu dönüşüm, “doğru mu?” sorusunun yerini “benimle uyumlu mu?” sorusunun almasına yol açmıştır. Harari’nin de belirttiği üzere, Hakikat artık zamana yayılan bir doğrulama sürecinin ürünü değil; anlık yankılar üzerinden değer kazanan bir akış biçimidir (Harari, 2018, 2023). Doğrulama zaman ister, hız ise karar talep eder; hızlandıkça düşünme geri çekilir, bilgi tepki üreten bir uyaran gibi işlemeye başlar. Hızın baskısı altında sabır ve eleştiri daralırken, görünürlük, tekrar ve duygusal yoğunluk hakikatin yeni ölçütleri hâline gelir. Hızın baskısı altında doğruluk, üzerine basılan bir zemin olmaktan çıkar; geçip gidilen bir yüzeye dönüşür.

Üçüncü olarak, toplumsal gerçekliğin artan karmaşıklığı hakikatin yön gösterme kapasitesini zayıflatmıştır. Küreselleşme, finansallaşma, dijitalleşme ve çoklu krizler, toplumsal sorunları tekil açıklamalarla kavranamaz hâle getirmiştir. İklim krizi, pandemi, ekonomik belirsizlik gibi olgular, birbirinden kopuk ama eşzamanlı risk alanları üretmektedir (Beck, 1992). Bu karmaşıklık, tek bir hakikatin yetersiz kalmasına; ancak çok sayıda hakikatin de karar felci yaratmasına neden olur. Böyle bir ortamda bireyler “en doğru” olanı aramak yerine “kendi konumuna en uygun olanı veya en katlanılabilir olanı” seçmeye yönelir. Seçenekler çoğaldıkça eylem ertelenir, belirsizlik derinleşir; hakikat pusula olmaktan

çıkar, hangi riskle yaşamaya razı olunacağını belirleyen duygusal bir eşiğe dönüşür.

Bu dönüşümlerin ortak sonucu, hakikatin tarihsel olarak dayandığı merkezilik, sabitlik ve otorite koşullarının aşınmasıdır. Tekrar edelim; hakikat yanlış olduğu için değil, merkezsiz, hızlı ve parçalı bir dünyada artık “merkez gibi” bağlayıcılık üretemediği için aşınmaktadır. Hakikat geri çekildikçe insanların yön ve güven ihtiyacı ortadan kalkmaz; aksine artar. Bu boşlukta güven, bilgi üzerinden değil; duygular ve kimlikler üzerinden yeniden kurulur. Böylece hakikatin aşınması, duyguların merkezileşmesini ve duygular üzerinden işleyen yeni iktidar biçimlerinin güç kazanmasını mümkün kılar. Bu tarihsel kırılma, bir sonraki başlıkta görüleceği üzere, bilginin uzmanlık adacıklarına bölünmesiyle doğrudan ilişkilidir.

1.3. Aşırı Uzmanlaşma ve Epistemik Parçalanma

Hakikat krizinin ikinci temel boyutu, modern bilginin aşırı uzmanlaşmasıdır. Farklı uzmanlık alanlarının çoğalması, teknik dilin sadeleştirilememesi ve çelişkili bilimsel görüşlerin kamusal alana taşınması, bireylerde giderek güçlenen bir algı üretmektedir: “Kimse gerçekten bilmiyor” (Giddens, 1991; Nichols, 2017). Uzmanlık alanları derinleştikçe, bilginin bütünlüklü bir çerçeve içinde kavranması zorlaşmakta; aynı olgu, birbirinden kopuk kavramlarla açıklanmaktadır. Böylece bilgi artmakta, ama yön duygusu zayıflamaktadır. Örneğin aynı konuda konuşan bir iktisatçı krizi “geçici bir dalgalanma”, bir sosyolog “yapısal çöküş”, bir siyaset bilimci “yönetim krizi”, bir psikolog ise “algı sorunu” olarak tanımladığında, birey gerçeğe değil, kendisini o an daha az kaygılandıran veya kendi duygusal durumuna daha uygun pozisyona (yoruma) tutunmayı seçmektedir.

Niklas Luhmann’ın (1995) belirttiği gibi modern toplum, artan karmaşıklığı yönetebilmek için uzman sistemlerine dayanır. Hukuk, ekonomi, tıp ya da bilim gibi alanlar, dünyayı herkes için anlaşılır kılmak amacıyla değil; kendi sorunlarını

çözmek için çalışır. Bu sistemlerin her biri, gerçekliği kendi kavramları ve ölçütleriyle tanımlar. Ancak bu tanımlar birbirine çevrilemez. Hukukun diliyle konuşan bir sorun, ekonominin ya da tıbbın diliyle çözülemez.

Bu nedenle uzmanlık arttıkça, bireyin dünyası daha sade değil, çoğu zaman daha karmaşık hâle gelir. İnsanlar, birbirini tamamlayan açıklamalarla değil; yan yana duran ama birleşmeyen anlatılarla karşılaşır. Post modern bilgi düzeni, bireye yalnızca “bilgi edin” demekle kalmaz; aynı zamanda “hangisine güveneceğine sen karar ver” der. Hangi uzmanlığın daha önemli olduğu, hangi riskin öncelik taşıdığı ve hangi bilginin bağlayıcı kabul edileceği artık kurumsal olarak belirlenmez. Böylece belirsizlik azaltılmaz; bireyin omuzlarına yüklenen bir sorumluluk hâline gelir.

Epistemik parçalanma, en açık biçimde kamusal meselelerde görünür hâle gelir. İklim değişikliği, pandemi, ekonomik kriz ya da yapay zekâ gibi konular, tek bir uzmanlık alanının sınırları içinde kavranamaz. Aynı olgu, farklı disiplinler tarafından farklı riskler üzerinden tanımlanır. Pandemi sürecinde epidemiyologlar bulaşma ihtimaline, ekonomistler geçim kaybına, psikologlar ruhsal yıpranmaya, siyaset bilimciler ise yönetim sorunlarına dikkat çekmiştir (Beck, 1992; Wynne, 1996). Bu açıklamaların her biri kendi alanı açısından anlamlı ve yerindedir. Sorun, bu haklılıkların bir araya geldiğinde ortak bir yön duygusu üretmemesidir. Farklı uyarılar birbirini tamamlamak yerine üst üste biner; sonuçta bireyler neye öncelik vereceklerini, hangi riski önceleyeceklerini kestiremez hâle gelir. Böylece kamusal sorunlar ortak bir çözüm zemini yerine, çakışan risk anlatıları içinde deneyimlenir.

Benzer bir durum deprem riski, kentsel dönüşüm ya da afet yönetimi gibi konularda da görülmektedir. Aynı olguya ilişkin farklı uzmanlardan gelen farklı değerlendirmeler, bireyleri şu soruyla baş başa bırakmaktadır: Hangi uzmanlık çerçevesi bağlayıcıdır? Hangisi ertelenebilir? Hangisi görmezden gelinebilir? Böylece “hangi uzmana inanılacağı” sorusu, aynı

zamanda “hangi riskle yaşanacağı” sorusuna dönüşmektedir.

Bu noktada Anthony Giddens’in sözünü ettiği ontolojik güven meselesi belirginleşir. Giddens’a göre insanlar gündelik yaşamlarını sürdürebilmek için dünyayı her an yeniden sorgulayamaz; bunun yerine uzman sistemlerine yaslanarak bir süreklilik ve istikrar duygusu kurarlar (Anthony Giddens, 1991). Ancak bu sistemler aynı yönde konuşmadığında, güven üretmesi beklenen uzmanlık kaygı üretmeye başlar. Bir yanda her şeyin kontrol altında olduğunu söyleyen açıklamalar, diğer yanda acil risklere işaret eden uyarılar dolaşıma girer. Sorun uyarıların varlığı değil, hangisinin bağlayıcı kabul edileceğinin belirsizliğidir. Tom Nichols’un da vurguladığı gibi, bu durum yalnızca uzmanların kamusal itibarını zedelemeyiz; uzman bilginin toplumsal meşruiyetini de aşındırır (Tom Nichols, 2017). Böylece uzmanlık, bireyin dünyayı daha güvenle kavramasını sağlayan bir dayanak olmaktan çıkar; karar vermeyi daha da zorlaştıran bir yük hâline gelir.

Bilim sosyolojisi literatürü, bu sürecin yalnızca bilişsel değil, aynı zamanda ilişkisel bir sorun olduğunu göstermektedir. Steven Shapin’e (1994) göre bilimsel bilginin güven üretme kapasitesi, yalnızca doğruluğundan değil, onu üretenlerin güvenilirliğinden ve bilginin dolaşıma girdiği toplumsal bağlamdan beslenir. Brian Wynne (1996) ise uzman bilgisinin yerel deneyimleri ve gündelik bilgileri dışladığı ölçüde, kamusal güven kaybını hızlandırdığını ortaya koymuştur. Bu bağlamda uzmanlık, teknik olarak doğru olsa bile, toplumsal olarak ikna edici olmaktan uzaklaşabilmektedir. Başka bir örnek olarak, bir ebeveyn için farklı uzmanların aynı konuda zıt önerilerde bulunması, bilgilenme değil; yanlış karar verme korkusu üretir. Bu noktada uzmanlık, yol gösteren bir pusula olmaktan çıkar, kaygıyı büyüten bir gürültüye dönüşür.

Bu epistemik yığılma, özellikle dijital medya ortamlarında daha da yoğunlaşmaktadır. Sosyal medya, uzmanlık alanlarını sadeleştirmek yerine yan yana yığarak bireyi sürekli bir bilgi bombardımanına maruz bırakır. Aşırı bilgi, paradoksal biçimde

karar verme olasılığını felç eder. Bu noktada birey, karmaşık analizler arasında yol bulmak yerine, güven duygusunu yeniden tesis edebileceği daha sade bağlanma biçimlerine yönelir. Bir lidere, bir kanaat önderine ya da “kendi gibi olan, kendine benzeyen” bir sese tutunmak, epistemik karmaşa karşısında bir tür duygusal rahatlama sağlar. Böylece bilgiye dayalı muhakemenin yerini, güven duyulan bir figür aracılığıyla yön bulma pratiği almaya başlar; belirsizlik, analizle değil, bağlanma yoluyla azaltılmaya çalışılır.

Dijital medya ortamları bu epistemik parçalanmayı *hızlandırır, derinleştirir ve kalıcı hâle getirir*. Sosyal medya platformları, bireyleri ortak bir kamusal bilgi alanına değil, kendi inanç ve duygularıyla uyumlu içeriklerin tekrar tekrar dolaşıma sokulduğu filtre balonlarına hapseder. Yankı odaları olarak adlandırılan bu yapılar, bireyin karşıt görüşlerle karşılaşmasını azaltırken, kendi bakış açısını mutlaklaştıran bir algı evreni üretir. Böylece tek bir merkezden akan bilgi rejiminin yerini, birbirini doğrulamayan, çoğu zaman birbirini dışlayan çoklu “hakikat adacıkları” alır.

Yalın Alpay’ın *Yalanın Siyaseti*’nde işaret ettiği gibi, dijital çağda sorun hakikatin tamamen ortadan kalkması değil; hakikatin artık bağlayıcı olmaktan çıkmasıdır. Herkesin kendi hakikatine sahip olduğu bir ortamda, doğruluk ölçütü içeriklerin kanıt değeriyle değil, yarattığı duygusal rezonansla belirlenir. Bu bir taraftan kutuplaşmayı artırırken öte yandan kanaat önderlerine bağlanmayı kolaylaştırmıştır (Alpay, 2020, s. 19). Filtre balonları bu rezonansı güçlendirir: birey, zaten inandığı şeylerin tekrarına maruz kaldıkça, şüphe değil teyit üretir. Böylece karar vermek eylemi artık zorlu bir analiz gerektirmez. Aksine karar vermek için artık bireyin sadece bağlandığı kişi ya da kurumun görüşlerini takip etmesi yeterlidir. Epistemik belirsizlik bu noktada analizle değil, aidiyetle bastırılır; hakikat yerini güven, ait olma ve kimlik hissi veren anlatılara bırakır.

Ne var ki burada olan, basitçe *hakikatin önemsizleşmesi değildir*. Asıl kırılma, tekil ve bağlayıcı bir hakikatin yerini,

çoğul ve parçalı hakikatlerin almasıdır. Alpay'ın (2020) tabiriyle önemsizleşen elitlerin hakikatidir. Aslında genel olarak hakikatin, öznesi değişmiştir o önemsizleşmemiş çoğalmıştır. Bu kişisel pozisyonlara göre belirlenen sayısız hakikatler de doğal olarak bilgiyle sınanan, eleştiriyle test edilen ya da ortak ölçütlerle doğrulanan referanslar değildirler.² Bunlar daha çok bağlanan, savunulan ve terk edilmesi kimlik kaybı gibi hissedilen anlatılardır. Filtre balonları ve yankı odaları içinde dolaşıma giren bu hakikatler, bireyleri ikna etmekten çok, onları “biz” in içine alır. Böylece doğruluk sorusu geri çekilir; yerine sadakat, aidiyet ve duygusal güven geçer. Hakikat artık kanıtla değil, bağlılıkla ayakta durur; eleştiriyle değil, tekrar yoluyla güç kazanır.

Sosyal medyanın herkesin veri üretmesine ve yaymasına imkân veren bu yeni yapısıyla aşırı uzmanlaşma bir araya geldiğinde modern bilginin en büyük vaadini tersine çevirmektedir. Belirsizliği azaltmak için üretilen bilgi, yeni belirsizlikler doğurmakta; rehberlik etmesi beklenen uzmanlık, çoğu zaman epistemik yorgunluk yaratmaktadır. Bu yorgunluk, bireyleri ayrıntılı analizlerden uzaklaştırarak, daha sade, daha hızlı ve duygusal olarak daha tatmin edici anlatılara yönelmeye elverişli bir zemin hazırlamaktadır.

1.4. Hakikatten Güvene, Güvenden Duygulara

Hakikat ve uzmanlık, uzun süre modern toplumda yalnızca bilgi üretmenin değil, güven tesis etmenin de temel dayanakları olarak işlev görmüştür. Dünya, bilinebildiği ölçüde yönetilebilir; riskler hesaplanabildiği ölçüde katlanılabilir kabul edilmiştir. Ancak hakikatin bu düzenleyici işlevini yitirdiği koşullarda

2 Esasında “hakikat” kavramının kendisi modern dönemde de her zaman tartışmalı olmuştur. Çünkü hakikat denilen olgu, modern dönemde tanımlama gücünü elinde tutanlar tarafından tek merkezden üretilirdi. Bu hakikate yalnızca belirli bir zümre hâkim olur, geri kalanlar ise çoğu zaman “bilmeyenler” olarak kodlanırdı. Sosyal medya ve dijital dünya, bu yapıyı kırarak elitlerin hakikatini değil, kitlelerin kendi hakikatlerini çoğaltmış; bu çoğulluğu da siyasal alan üzerinden meşrulaştırmıştır. Öte yandan modern dönemde bile bu tekil hakikatin her zaman uzlaşma ürettiğini, kutuplaşmalara yol açmadığını ya da sürekli eleştiriye açık olduğunu söylemek kolay değildir. Zira hakikat kavramı, özü itibarıyla tanımlama içerdiğinden, her zaman iktidara içkin bir nitelik taşımıştır. Yanlışlanabilirlik ilkesi temel bilimler için belirli bir nesnellik zemini sunar; ancak sosyal bilimlerde aynı açıklayıcılığa sahip değildir. Çünkü bu alanda (sosyal) hakikat, çoğu zaman deneysel olarak sınanabilir önergelerden değil, iktidar ilişkileri içinde kurulan ve yorumla (yorumu ve tanımlama biçimini dayatma gücüyle) varlık kazanan anlam çerçevelerinden oluşur.

ortadan kalkan şey güven ihtiyacının kendisi değildir. Aksine, güven ihtiyacı varlığını korur; yalnızca başka kanallar üzerinden karşılanmaya başlanır.

Bu noktada yaşanan dönüşüm, hakikatin yerini alan yeni bir bilgi rejiminden çok, güvenin yeniden nasıl üretileceği sorusuyla ilgilidir. Hakikat, davranışları yönlendiren ortak bir referans üretmekte zorlandığında, bireyler karmaşık ve belirsiz bir dünyada yön bulabilmek için daha dolaysız ve hızlı mekanizmalara yönelir. İşte bu bağlamda duygular devreye girer. Duygular, hakikatin sağlayamadığı yön duygusunu geçici de olsa ikame eden pratik araçlar hâline gelir.

Bu geçişi anlamak için Niklas Luhmann'ın güven kavramı önemli bir çerçeve sunar. Luhmann'a (1979) göre güven, karmaşıklıkla baş etmenin temel toplumsal mekanizmalarından biridir. Modern toplumda bireylerin tüm bilgiyi doğrulaması, tüm riskleri hesaplaması ya da tüm olasılıkları değerlendirmesi mümkün değildir. Güven, tam da bu noktada belirsizliği askıya alarak eylemi mümkün kılar. Ancak güven üretmesi beklenen referanslar çözüldüğünde, karar verme süreçleri rasyonel muhakemeden çok duygusal yönelimler üzerinden işlemeye başlar.

Hakikatin güven üretme kapasitesini yitirdiği bu koşullarda insanlar dünyayı ayrıntılı biçimde açıklamaktan çok, katlanılabilir hâle getiren sembolik çerçeveler aracılığıyla düzenlemeye yönelir. Claude Lévi-Strauss'un gösterdiği gibi, sembolik düşünce irrasyonel bir zihin biçimi değil; karmaşık gerçekliği karşıtlıklar, benzetmeler ve sınıflandırmalar yoluyla düzenleyen tutarlı bir akıl yürütme tarzıdır (Lévi-Strauss, 2013). Semboller, belirsizliği ortadan kaldırmaz; fakat onunla yaşanabilir bir ilişki kurulmasını sağlar. Semboller bize bir anlam dünyası verirler.

Bu nedenle güvenin hakikat üzerinden üretilmediği bağlamlarda, semboller duygularla birlikte işleyerek yön ve aidiyet duygusu tesis eder. “Biz ve onlar”, “tehdit ve korunma”, “çöküş ve diriliş” gibi karşıtlıklar, doğruluğu kanıtlanmış

önergeler sunmaktan çok, bireylere hızlı konumlanma imkânı verir. Burada belirleyici olan bilginin doğruluğu değil, sunduğu yön duygusudur.

Yuval Noah Harari'nin (2018, 2023) vurguladığı üzere, hızlanan ve karmaşıkleşan dünyada insanlar ayrıntılı analizler yerine anlam ve güven vaat eden hikâyelere yönelmektedir. Bilgi bolluğu bireyleri daha rasyonel kılmaktan ziyade yönsüz bırakmakta; bu durumda duygular, karmaşık gerçekliği sadeleştiren bilişsel kestirme yollar işlevi görmektedir. Hikâyeler, doğrulanabilir oldukları için değil; bireylere “nerede durduklarını” ve “kime ait olduklarını” hissettirdikleri ölçüde ikna edici hâle gelir.

Bu bağlamda duygular, irrasyonel sapmalar değil; belirsizlik altında işlev gören düzenleyici mekanizmalar olarak anlaşılmalıdır. Korku tehditleri görünür kılar, aidiyet yön duygusu üretir, umut geleceği katlanılabilir hâle getirir. Böylece güven, doğruluk üzerinden değil; duygusal yönelimler üzerinden yeniden kurulmaya çalışılır.

Ancak burada kritik bir soru ortaya çıkar: Hakikat geri çekildiğinde ve güven duygular üzerinden tesis edilmeye başlandığında, bu duygular nasıl olur da bu denli düzenli, öngörülebilir ve yönlendirilebilir biçimde çalışır? Bu soruya yanıt verebilmek için, duyguların bireysel yaşantılar olmaktan çıkıp gündelik hayatta nasıl üretildiğini, dolaşıma sokulduğunu ve sıradan pratikler içinde nasıl yeniden inşa edildiğini incelemek gerekir.

1.5. Hakikat Krizinin Toplumsal Sonuçları

Hakikat krizi, kamusal tartışmayı ortak bir zeminde buluşturmaktan ziyade, yan yana duran fakat birbirine temas etmeyen “hakikat adacıkları” üretmektedir. Oysa klasik sosyolojik yaklaşımlar, toplumsal düzenin yalnızca normlar ve kurumlar aracılığıyla değil, aynı zamanda paylaşılan anlamlar ve üzerinde uzlaşılan doğrular üzerinden sürdürüldüğünü vurgular. Yapısal-işlevselci gelenekte toplumsal bütünleşmenin ön koşulu, bireylerin dünyayı benzer referanslar üzerinden

anlamlandırabilmesidir. Ortak hakikat bu anlamda, toplumu bir arada tutan sessiz bir sözleşme işlevi görmüştür.

Ne var ki bugün bu ortak referans zemini çözülmektedir. Bireyler artık yalnızca bilginin içeriğinden değil, bilgiyi üreten kurumlardan ve uzman sistemlerinden de kuşku duymaya başlamıştır. Uluslararası kurumların ve normatif çerçevelerin meşruiyeti tartışmalı hâle geldikçe, kamusal alanda “ortak doğrular” üretmek zorlaşmakta; uzlaşi yerine, sürekli yeniden müzakere edilen ve giderek çatışmalı hâle gelen anlamlar dolaşıma girmektedir. Berger ve Luckmann’ın (1966) vurguladığı gibi toplumsal gerçeklik kendiliğinden var olan bir yapı değil; gündelik pratikler, kurumsal düzenekler ve meşrulaştırma süreçleri aracılığıyla sürekli yeniden inşa edilen kırılğan bir düzendir. Bu inşanın meşruiyetini yitirmesi, yalnızca epistemik bir belirsizlik üretmekle kalmaz; toplumsal koordinasyonu da zayıflatır.

Bu nedenle hakikat krizi, farklılıkların üzerinde konuşulabileceği ortak zemini aşındırmaktadır. Ortak gerçeklik duygusu zedelendiğinde kamusal alan, paylaşılan doğruların üretildiği bir yer olmaktan çıkar; birbirini dışlayan anlatıların yan yana ama temas etmeden var olduğu bir çatışma sahasına dönüşür. Epistemik çoğulluk siyasal alanla kesiştiğinde bu tablo daha da belirginleşir. Popülizm, otoriterleşme ya da kutuplaşma üzerine üretilen sosyal bilimsel analizler, kamusal alanda çoğu zaman normatif ve ideolojik konumlarla iç içe algılanır; bilgi, doğruluğundan çok “hangi tarafta durduğu” üzerinden değerlendirilir (Moffitt, 2016; Mudde, 2019). Bilgi uzlaşi üretmek yerine safları güçlendirdikçe, kamusal tartışma yerini duygusal cepheleşmeye bırakır.

Burada belirleyici olan, hangi açıklamanın “meşru” sayılacağını tayin eden tanımlama gücünün kimde toplandığıdır. Bilgi, dünyayı tarafsız biçimde yansıtan bir alan olmaktan çok, belirli söylemler aracılığıyla dünyayı tanımlayan ve bu tanımlar üzerinden iktidar üreten bir pratik olarak işler (Foucault, 1980). Neyin “normal”, “rasyonel” ya da “tehlikeli”

olarak adlandırılacağı, çoğu zaman bilgi üretiminden ziyade tanımlama yetkisini elinde bulunduran güç ilişkileri tarafından belirlenir. Bu tanımlama gücü, kültürel ve coğrafi farkların tartışıldığı alanlarda özellikle görünür hâle gelir. Oryantalist ve Oksidentalist söylemler, hakikatten çok, kimin tanımlama yetkisine sahip olduğunu belirleyen epistemik bir iktidar alanı üretmiştir (Buruma & Margalit, 2004).

Benzer bir dinamik göç ve çokkültürlülük tartışmalarında da görülür. Göçün ekonomik etkileri, kültürel sonuçları ya da güvenlikle ilişkisine dair farklı akademik yaklaşımlar, kamusal alanda çoğu zaman açıklık üretmekten ziyade meseleyi sürekli tartışmalı hâlde tutar. Bu koşullarda sosyal bilimsel bilgi, belirsizliği azaltan bir rehber olmaktan çıkar; duygusal tepkileri tetikleyen bir arka plan işlevi görmeye başlayabilir. Kuramsal çözülme, böylece soyut bir epistemoloji tartışması olarak kalmaz; gündelik hayatın en somut meselelerinde dahi kendini gösterir.

İklim değişikliği gibi bilimsel uzlaşının güçlü olduğu alanlarda bile benzer bir tabloyla karşılaşılır. Bilimsel veriler büyük ölçüde açık ve tutarlı olmasına rağmen, bu bilgiler kamusal alanda ideolojik konumlar ve duygusal çerçeveler içinde yeniden anlamlandırılabilir (Beck, 1992; Wynne, 1996). Böylece mesele, verinin varlığından çok, verinin hangi duygular ve hangi anlatılar eşliğinde dolaşıma girdiği hâline gelir.

Sonuç olarak hakikatin merkez olma özelliğini yitirmesi, yalnızca bilginin değil, güvenin de askıya alınması anlamına gelir. Bu askıya alma hâli, toplumsal hayatın arka planında kalıcı bir belirsizlik üretir. İkinci bölüm, bu belirsizliğin nasıl sistematik bir güvensizlik biçimine dönüştüğünü ve duygular üzerinden nasıl yönetilebilir hâle geldiğini ele almaktadır.

2. BÖLÜM

Güvensizliğin Üretimi: Belirsizlik, Prekarya ve Kırılğan Özne

Hakikatin toplumsal bağlayıcılık üretme kapasitesinin zayıflaması, bilginin yalnızca doğruluk iddiasını değil, güven üretme işlevini de aşındırmıştır. Hakikat, bireyler için davranışları yönlendiren, belirsizliği azaltan ve ortak hareketi mümkün kılan bir referans olmaktan çıktığında, belirsizlik artık istisnai bir durum olarak değil, gündelik hayatın olağan koşulu olarak deneyimlenmeye başlanır. Zemin sabit olmaktan çıkar; bireyler her adımda ayağının altını yoklamak zorunda kalır. Bu noktada belirsizlik yalnızca bilişsel bir sorun değil, doğrudan duygusal bir deneyim hâline gelir.

Bu dönüşüm, güvensizliği bireysel bir kaygı ya da geçici bir ruh hâli olmaktan çıkarır. Güvensizlik günümüzde toplumsal olarak üretilen, dağıtılan ve yeniden üretilen yapısal bir deneyime dönüşmüştür. Sorun, bireylerin yeterince güçlü, dirençli ya da uyumlu olmaması değildir; asıl mesele, belirsizliğin toplumsal düzenin içine yerleşmesidir. Böyle bir düzende güvensizlik, arızalı bir durum değil, sistemin olağan işleyiş biçimlerinden biri hâline gelir. Birey artık geleceği planlayan bir özne değil; her an bir şeylerin ters gitme ihtimaline karşı tetikte duran bir hayatta kalma figürüne dönüşür.

Bu nedenle güvensizlik, yalnızca “güvenin yokluğu” olarak ele alınamaz. Aksine, belirli ekonomik, siyasal ve kurumsal süreçler aracılığıyla sürekli olarak üretilen bir toplumsal durumdur. Modern toplum belirsizliği azaltma vaadi üzerine kurulmuş olsa da, özellikle geç modern dönemde bu vaadin tersine işlediği görülmektedir. Riskler hesaplanabilir olmaktan çıkmış, gelecek tasavvuru kırılğanlaşmış, kurumların koruyucu

ve öngörü sağlayıcı işlevlerine duyulan inanç zayıflamıştır. Güven üretmesi beklenen uluslararası ve ulusötesi kurumların etkisizleşmesi, bu kırılabilirliği daha da derinleştirmektedir. Böylece güvensizlik, geçici krizlerin değil, toplumsal düzenin kalıcı bir özelliği hâline gelir. Bu bağlamda güvensizlik, modern toplumda çözülmesi gereken bir kriz olmaktan çok, yönetilerek sürdürülen bir duruma dönüşmektedir.

Bu bölüm, güvensizliğin nasıl üretildiğini ve nasıl sıradanlaştırıldığını incelemektedir. Belirsizliğin normalleşmesi, güvencesiz yaşam biçimlerinin yaygınlaşması ve bireylerin riskleri giderek daha fazla kişisel olarak yönetmek zorunda bırakılması, bu sürecin temel dinamikleri olarak ele alınacaktır. Güvensizlik burada yalnızca bireylerin baş etmeye çalıştığı bir sorun değil; iktidar ilişkilerinin yeniden üretildiği, davranışların yönlendirildiği ve duyguların siyasal olarak seferber edilebildiği bir zemin olarak kavramsallaştırılmaktadır.

Bölüm boyunca güvensizliğin ekonomik (prekarya ve güvencesizlik), kurumsal (devlet, uzmanlık ve temsil) ve öznel (kırılabilir, sürekli tetikte olan özne) boyutları birlikte ele alınacaktır. Böylece güvensizliğin, yalnızca maddi koşullardan kaynaklanan bir eksiklik değil; modern toplumun işleyiş mantığıyla iç içe geçmiş, bireylerin gündelik hayatına nüfuz eden yapısal bir deneyim olduğu gösterilmeye çalışılacaktır.

2.1. Belirsizliğin Normalleşmesi ve Güvensizliğin Yapısallaşması

Modern toplum, kuruluşundan itibaren belirsizliği azaltma ve geleceği öngörülebilir kılma iddiası üzerine inşa edildi. Bilimsel bilgi, rasyonel planlama ve kurumsal düzenlemeler sayesinde risklerin hesaplanabilir hâle getirileceği; toplumsal yaşamın denetlenebilir ve yönetilebilir bir çerçeveye oturtulacağı varsayıldı. Bu tahayyülde belirsizlik, ancak olağan düzenin bozulduğu istisnai kriz anlarında ortaya çıkan geçici bir durumdu. Normal olan, öngörülebilirlikti.

Ancak özellikle geç modern dönemde bu vaadin tersine işlediği giderek daha görünür hâle gelmiştir. Belirsizlik artık

istisnai bir hâl olmaktan çıkmış; gündelik hayatın kalıcı ve olağan koşulu hâline gelmiştir. Kriz, süreklilik kazanmış; geçici olması beklenen durum, toplumsal yaşamın üzerine çöken kalıcı bir atmosfer hâline gelmiştir. Bireyler artık “her şey yoluna girdiğinde” değil, belirsizliğin ortasında yaşamlarını sürdürmek zorunda kalmaktadır.

Modern toplumun ayırt edici özelliklerinden biri, kendi ürettiği teknolojik, ekonomik ve çevresel riskleri yönetme kapasitesinin giderek zayıflamasıdır. Bu riskler istisnai tehditler olarak değil, gündelik hayatın süreklilik gösteren unsurları olarak deneyimlenmektedir (Beck, 1992). Mekânsal ve zamansal sınırları aşan bu riskler, bireylerin yalnızca geleceğe dair beklentilerini değil, bugünle kurdukları ilişkiyi de belirsizleştirir. Belirsizliği azaltması beklenen modern kurumlar ise paradoksal biçimde yeni belirsizlik biçimleri üretmeye başlar; güven vermesi gereken yapılar, riskin kendisine dönüşür.

Bu durum, modern öznenin yaşam deneyiminde kalıcı bir güvencesizlik hissi üretir. Toplumsal roller, kimlikler ve yaşam rotaları giderek daha geçici ve kırılgan hâle gelir. Süreklilik yerini geçiciliğe; istikrar yerini uyum baskısına bırakır. Bireylerden esnek olmaları, değişen koşullara hızla adapte olmaları ve kendilerini sürekli yeniden kurmaları beklenir (Bauman, 2000; 2007a). Ancak bu esneklik talebi, özgürlük hissi üretmekten çok, geleceğin planlanamaz ve sürekli ertelenen bir risk alanı olarak deneyimlenmesine yol açar. Yaşam, ilerleyen bir hat olmaktan çıkar; askıda kalan kararların ve belirsiz yönelimlerin toplamına dönüşür.

Bu koşullar altında belirsizlik yalnızca dışsal bir durum olarak kalmaz; bireylerin dünyayla kurduğu ilişkinin içsel bir boyutu hâline gelir. Gündelik hayatın sürdürülebilirliği, dünyanın temelde istikrarlı ve öngörülebilir olduğu yönündeki örtük varsayıma dayanır. Ancak uzman sistemlerin tutarlılığını yitirdiği, kurumların koruyucu işlevlerini yerine getiremediği ve gelecek tasavvurunun sürekli tehdit altında olduğu bir

bağlamda bu temel güven duygusu aşınır (Giddens, 1991). Belirsizlik böylece geçici bir kriz hâli olmaktan çıkar; bireyin dünyayı algılama ve anlamlandırma biçimine yerleşen kalıcı bir deneyime dönüşür.

Belirsizliğin bu şekilde olağanlaşması, güvensizliği geçici bir ruh hâli ya da kriz anlarına özgü bir duygu olmaktan çıkararak süreklilik arz eden yapısal bir toplumsal deneyime dönüştürür. Ekonomik dalgalanmalar, iş güvencesinin kaybı, konut piyasalarındaki istikrarsızlık, iklim krizinin yarattığı öngörülemezlik ve siyasal gerilimler, bireylerin geleceklerini uzun vadeli olarak planlamalarını giderek zorlaştırır. OECD (2021) ve Dünya Bankası'nın (2022) raporlarında da vurgulandığı üzere, özellikle genç kuşaklar için "istikrarlı bir yaşam rotası" giderek erişilmesi güç bir ideal hâline gelmektedir.

Bu bağlamda güvensizlik, bireylerin öznel kaygılarının rastlantısal bir toplamı değil; belirli ekonomik, siyasal ve kurumsal düzenlemeler aracılığıyla sistematik olarak üretilen bir durumdur. Beck'in (1992) vurguladığı gibi, risklerin bireyselleştirilmesi, toplumsal sorumluluğun kolektif yapılardan çekilerek bireylerin omuzlarına yüklenmesi anlamına gelir. İklim krizi, ekonomik dalgalanmalar ya da iş güvencesizliği gibi yapısal sorunlar, bireysel çaba ve dayanıklılık üzerinden çözülebilecek meseleler değildir. Buna rağmen sorumluluğun bireylere yüklenmesi, başarısızlıkların da kişisel yetersizlikler olarak deneyimlenmesine yol açar.

Bu süreçte güvensizlik, yalnızca hissedilen bir duygu değil; bireyleri sürekli tetikte olmaya, riskleri önceden hesaplamaya ve kendi yaşamlarının sorumluluğunu tek başına üstlenmeye zorlayan bir toplumsal düzenleme biçimi olarak işler. Nikolas Rose'un (1999) işaret ettiği gibi çağdaş iktidar, bireyleri doğrudan denetlemekten çok, kendi davranışlarını izleyen ve yöneten özneler üretmeye yönelir. Byung-Chul Han'ın (2017) belirttiği üzere bu düzen baskı yoluyla değil; performans, yeterlilik ve sürekli kendini geliştirme beklentileri

üzerinden işler. Belirsizlik, toplumsal düzeni tehdit eden bir unsur olmaktan çıkar; öznenin sürekli kendini uyarladığı ve sorumluluğu içselleştirdiği bir yönetim zemini hâline gelir.

Sonuç olarak belirsizliğin normalleşmesi, güvensizliği bireysel bir duygu ya da psikolojik bir kırılmalık olmaktan çıkararak toplumsal olarak üretilen ve sürdürülen yapısal bir deneyime dönüştürür. Bu yapısal güvensizlik, bireylerin yaşamlarını yalnızca maddi düzeyde değil; zamansal, duygusal ve varoluşsal düzeylerde de kırılmalık hâle getirir. Bir sonraki alt başlıkta ele alınacağı üzere, bu durum ekonomik güvencesizlik ve prekarya deneyimiyle birleştiğinde, bireylerin gelecek tasavvurlarını daraltmakta ve yaşam dünyalarını sürekli bir geçicilik duygusu içinde yeniden şekillendirmektedir.

2.2. Prekarya ve Güvencesiz Yaşam Rejimi

“Güvencesizlik geçici olmaktan çıktığında, hayat savunma pozisyonunda yaşanır.”

Belirsizliğin normalleşmesiyle birlikte güvensizliğin yapısal bir deneyime dönüşmesi, en somut ve gündelik karşılığını ekonomik yaşamda bulur. Çünkü bireyin “yarım” ile kurduğu ilişki, en önce işte, gelirden, kirada ve faturada; kısacası hayatın takviminde somutlaşır. Gelecek tasavvuru soyut bir düşünce olmaktan çıkar; yaşamın maddi ritmiyle doğrudan bağlantılı hâle gelir.

Guy Standing’in (2011) kavramsallaştırdığı prekarya, yalnızca düşük gelirli ya da güvencesiz çalışanları tanımlayan bir kategori değildir. Standing’e göre prekarya, istikrarlı bir mesleki kimlikten, öngörülebilir bir kariyer hattından ve sosyal haklarla güvence altına alınmış bir gelecek fikrinden yoksun olma hâlidir. Sorun yalnızca “az kazanmak” değildir; asıl mesele, hayatın plan kurdurmamasıdır. Çalışma süreleri, gelir akışları ve yaşam koşulları sürekli değişirken bireylerden bu belirsizlikle uyumlu biçimde yaşamları beklenir. Böylece gelecek, planlanabilir bir ufuk olmaktan çıkar; sürekli ertelenen bir olasılıklar alanına dönüşür.

Bu kırılmayı yalnızca emek piyasasındaki teknik dönüşümler üzerinden okumak yetersizdir. Richard Sennett'in esnek kapitalizmin gündelik hayata etkilerini incelediği çalışmaları, bu dönüşümün yalnızca çalışma biçimlerini değil, karakteri ve benlik algısını da dönüştürdüğünü gösterir (Sennett, 1998; 2006). Süreklilik ve sadakat geri çekilirken, yerlerini geçicilik, projecilik ve kendini sürekli yeniden sunma zorunluluğu alır. Birey artık yalnızca yaptığı işi değil, kim olduğunu da kısa vadeli beklentiler üzerinden tanımlamak zorunda kalır. Hayat, ileriye doğru açılan tutarlı bir anlatı olmaktan çıkar; birbirine eklemlenmekte zorlanan deneyimlerin toplamına dönüşür. Geçmiş geleceği taşıyamaz; gelecek ise hiçbir zaman tam olarak kurulamaz.

Bu askıda kalma hâli yalnızca ekonomik bir güvencesizlik yaratmaz; aynı zamanda ahlaki ve duygusal bir yorgunluğu da beraberinde getirir. Eva Illouz'un (2007; 2018) işaret ettiği gibi, bu tür bir düzen bireylerin duygusal yatırımlarını da istikrarsızlaştırır. Güven, bağlılık ve aidiyet gibi duygular yerlerini geçici motivasyonlara ve kırılğan beklentilere bırakır. Böylece prekarya, maddi bir sorun olmanın ötesinde, benliğin sürekliliğini aşındıran ve öznenin kendisiyle kurduğu ilişkiyi kırılğanlaştıran bir yaşam rejimi olarak işlemeye başlar.

Pierre Bourdieu'nun (1998) vurguladığı gibi, güvencesizlik yalnızca gelir kaybı üretmez; bireyleri sürekli bir bekleme hâline mahkûm eder. Hayat ileriye dönük bir proje olarak kurulamaz; kararlar askıya alınır, risk almak ertelenir, gelecek belirsiz bir tehdit alanına dönüşür. Bu askıda kalma durumu, bireylerin yalnızca ekonomik değil, siyasal ve toplumsal eyleme katılma kapasitelerini de zayıflatır. Uzun vadeli hedefler koymak, kolektif talepler etrafında örgütlenmek ve itiraz etmek giderek zorlaşır. Hayatta kalmaya odaklanan kısa vadeli stratejiler, güvencesizliği yalnızca bireysel bir kader değil, toplumsal olarak yeniden üretilen bir boyun eğme biçimine dönüştürür.

Bu deneyim, Kafka'nın *Davas'*ındaki Josef K.'nin nedenini bilmediği bir yargılama sürecinin içinde yaşamaya

zorlanmasına benzer bir atmosfer üretir. Birey, kontrol edemediği koşullar karşısında sürekli bir savunma ve suçluluk hâline itilmiş gibidir. Geç modern toplumda özne, tıpkı Josef K. gibi, neyle suçlandığını bilmeden kendini savunmak zorunda bırakılır.

Bu noktada kritik soru ortaya çıkar: İşsizlikten, düşük ücretlerden, borçluluktan, barınma krizinden ya da iklim felaketlerinden kim sorumludur? Yanıt giderek daha sık şu şekilde verilir: Birey.

Ulrich Beck'in (1992) belirttiği gibi, risklerin bireyselleştirilmesi, toplumsal sorumluluğun kolektif yapılardan çekilerek bireylerin omuzlarına yüklenmesi anlamına gelir. Wendy Brown'ın (2015) vurguladığı üzere neoliberalizm, bireyleri yalnızca ekonomik aktörler değil, kendi yaşamlarının girişimcileri olarak kurgular. Böylece yapısal güvensizlik, kişisel sorumluluk söylemiyle görünmezleştirilir. Başarısızlıklar sistemin değil, bireyin yetersizliğinin sonucuymuş gibi deneyimlenir.

Bu dönüşüm güvencesizliği yalnızca maddi bir eksiklik olmaktan çıkarır; onu ahlaki bir yetersizlik duygusuyla iç içe geçirir. İnsanlar kontrol edemedikleri koşullar karşısında yaşadıkları kırılganlığı “yeterince çabalamamak”, “kendini doğru yönetememek” ya da “rekabetçi olamamak” gibi kişisel kusurlar üzerinden açıklamaya itilmiş olur. Böylece güvencesizlik kolektif olarak dile getirilebilir bir sorun olmaktan çıkar; bireyin içine kapanan bir utanç ve suçluluk rejimine dönüşür. Sorun artık yalnızca geçinememek değil, yetememektir.

Bu noktada duygular da düzenlenir. Arlie Hochschild'in (2003) gösterdiği gibi, zorlayıcı ve güvencesiz koşullarda bile sakin, uyumlu ve motive görünmek, emeğin görünmez bir parçası hâline gelir. Kaygı, öfke ya da umutsuzluk paylaşılabılır deneyimler değil; bastırılması gereken kusurlar olarak kodlanır. Güvensizlik yalnızca katlanılan bir durum değil; doğru biçimde taşınması, yönetilmesi ve sergilenmesi beklenen bir duyguya

dönüşür. Böylece duygular, gündelik hayatın içine yerleşmiş bir emek biçimi olarak işler.

Borçlanma rejimleri, bu güvencesiz yaşam düzeninin en güçlü tamamlayıcılarından biridir. Maurizio Lazzarato'nun (2012) belirttiği gibi borç yalnızca ekonomik bir ilişki değil; ahlaki ve duygusal bir bağımlılık biçimidir. Borçlu birey, geleceğini bugünden ipotek altına alarak yaşamaya zorlanır. Gelir güvencesi olmayan bireyler için borç, geçici bir çözüm değil, kalıcı bir yaşam stratejisine dönüşür. Borç, bireyi risk almaktan kaçınan, itiraz etmekten çekinen ve mevcut koşullara uyum sağlamaya zorlanan bir konuma yerleştirir. Böylece güvencesizlik, zamansal olarak süreklilik kazanan bir itaat rejimine dönüşür.

Sonuç olarak prekarya, yalnızca belirli bir sınıfın ya da meslek grubunun sorunu değildir. Eğitimli orta sınıflar, genç kuşaklar ve beyaz yakalı çalışanlar da giderek artan biçimde güvencesiz yaşam koşullarıyla karşı karşıya kalmaktadır. OECD verileri, yüksek eğitim düzeyine rağmen istikrarlı işlere erişimin zorlaştığını; geçici sözleşmelerin ve proje bazlı çalışmanın yaygınlaştığını göstermektedir (OECD, 2022). Bu durum güvencesizliği toplumsal olarak genelleştiren bir etki üretir.

Prekarya, bu yönüyle, güvencesizliğin ekonomik zeminde nasıl üretildiğini ve derinleştirildiğini açık biçimde gösterir. Güvencesiz çalışma, belirsiz gelir ve öngörülemez gelecek koşulları, bireylerin yaşam dünyasını sürekli bir geçicilik hâline sokar. Bu ekonomik güvencesizlik, bir sonraki alt başlıkta ele alınacağı üzere, kurumsal yapılara duyulan güvenin aşınmasıyla birleştiğinde, güvencesizliği yalnızca maddi değil; siyasal ve toplumsal bir deneyime dönüştürmektedir.

2.3. Kurumlara Güvencesizlik: Devlet, Uzmanlık ve Temsil Krizi

Belirsizliğin normalleşmesi ve güvencesiz yaşam rejimlerinin yaygınlaşması, yalnızca bireylerin öznel deneyimlerini değil; modern toplumun kurumsal dayanaklarını

da aşındırmaktadır. Güvensizlik bu noktada bireysel bir duygu olmaktan çıkarak, devlet, uzmanlık sistemleri ve siyasal temsil mekanizmalarına yönelen daha geniş bir krizin adı hâline gelir. Oysa modern toplumda kurumlar tam da belirsizlikle baş etmek için vardır: riskleri yönetmek, geleceği öngörülebilir kılmak ve bireylere istikrarlı bir zemin sunmak için.

Modern devlet, uzun bir dönem boyunca bireyler için belirsizlik karşısında koruyucu bir çerçeve işlevi görmüştür. Refah devleti düzenlemeleri, sosyal güvenlik sistemleri ve kamusal hizmetler sayesinde yaşam riskleri bireysel kaderler olarak değil, kolektif sorumluluklar olarak ele alınmıştır. Hastalık, işsizlik ya da yaşlılık gibi riskler siyasal ve kurumsal düzeyde üstlenilmiş; bu sayede devlet yalnızca bir yönetim aygıtı değil, aynı zamanda güven üreten bir düzenleyici olarak işlev görmüştür.

Ancak Bauman'ın (2007b) işaret ettiği gibi, akışkan modernite koşullarında bu koruyucu çerçeve çözülmeye başlamıştır. Neoliberal yeniden yapılanma süreciyle birlikte devlet, riskleri üstlenen bir aktör olmaktan giderek uzaklaşmış; bunun yerine bireylerden riskleri öngörmeleri, hesaplamaları ve yönetmeleri beklenen bir düzen ortaya çıkmıştır. Belirsizlik artık ortadan kaldırılması gereken bir sorun değil; bireylerin uyum sağlaması gereken kalıcı bir yaşam koşulu hâline gelmiştir. Devlet bu yeni düzende belirsizliği azaltan bir güvenlik aygıtı olmaktan çok, bireylere belirsizlikle nasıl yaşayacaklarını telkin eden bir yönetim çerçevesine dönüşmektedir.

Bu dönüşümle birlikte risk, kurumsal bir sorumluluk olmaktan çıkarak bireysel yeterliliklerle ilişkilendirilen bir mesele hâline gelir. İşsizlik, barınma sorunu ya da ekonomik krizler, kolektif çözümler gerektiren toplumsal problemler olmaktan ziyade, bireylerin “doğru tercihler yapıp yapmadıkları” üzerinden değerlendirilir. Kurumlar bu noktada riskleri üstlenen yapılar olmaktan çok, bireyleri belirsizlikle baş başa bırakan ve bu belirsizlikle nasıl baş etmeleri gerektiğini dolaylı biçimde öğreten mekanizmalara dönüşür.

Bu durum, kurumlara duyulan güvenin neden sistematik biçimde zayıfladığını anlamak açısından kritik bir eşik oluşturur. Niklas Luhmann'ın (1979; 1995) vurguladığı gibi güven, modern toplumlarda karmaşıklıkla baş etmenin temel araçlarından biridir. Bireyler tüm riskleri bireysel olarak değerlendiremedikleri için, belirsizliği askıya almak adına kurumlara ve uzman sistemlerine güvenmek zorundadır. Ancak bu güven, kurumların öngörülebilirlik, tutarlılık ve koruma üretme kapasitesine bağlıdır. Geç modern toplumlarda tam da bu kapasitenin zayıfladığına dair güçlü bir algı oluşmaktadır.

Ekonomik krizler karşısında tutarsızlaşan politikalar, kesintiye uğrayan sosyal destekler ve hukuki güvencelerin aşınması, kurumların koruyucu olduğu duygusunu zayıflatmaktadır. Eğitimden istihdama, barınmadan geleceğe uzanan belirsizlikler, bireyleri risklerle baş başa bırakan bir düzen hissini derinleştirir. Ulusal ve uluslararası kurumların (Birleşmiş Milletler, Dünya Bankası, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi gibi) kritik anlarda etkisiz ya da sessiz kalması, bu algıyı daha da pekiştirmektedir. Kurumlar giderek “adı var, etkisi yok” yapılar olarak görülmeye başlanmakta; bu durum güven duygusunu temelden sarsmaktadır.

Bu kırılma yalnızca kurumların işleyişiyle sınırlı değildir; uzmanlıkla kurulan ilişki de bu güvensizlikten payını almaktadır. Karar alma süreçlerinin nasıl işlediği, hangi verilerin esas alındığı ve hangi çıkarların devrede olduğu çoğu zaman görünmez kalmaktadır. Teknik dil kamusal alanda sadeleşmek yerine giderek daha kapalı ve uzmanlara özgü bir jargon hâlini alır. Uzmanlık, açıklayan ve yön gösteren bir rehber olmaktan çok, mesafe koyan bir dile dönüşür.

Üstelik farklı uzmanlık alanlarından gelen çelişkili açıklamalar, uzman bilgisini yön gösteren bir pusula olmaktan uzaklaştırmaktadır. Bireyler hangi bilginin bağlayıcı olduğunu ayırt edemez hâle gelir. Uzmanlık, güven üreten bir dayanak olmaktan çıkarak, karar vermeyi daha da zorlaştıran bir güdültü

alanı olarak algılanır. Böylece uzmanlık sistemi, karmaşıklığı azaltmak yerine çoğu zaman onu derinleştiren bir etki üretir.

Bu noktada sorun yalnızca bilginin karmaşıklığı değil; uzmanlığın kurumsal olarak nasıl konumlandığıdır. Sheila Jasanoff'un (2004) vurguladığı gibi, bilimsel bilgi hiçbir zaman toplumsal ve siyasal bağlamlardan bağımsız değildir. Hangi bilginin “yetkili”, hangi uzmanlığın “bağlayıcı” kabul edileceği, teknik doğrulardan çok kurumsal süreçler ve güç ilişkileri içinde belirlenir. Bu nedenle “güçlü olan istediğini yapıyor, kurumların elinden bir şey gelmiyor” algısı giderek yaygınlaşmaktadır. Kitabın yazıldığı dönemde ABD'nin Venezuela Devlet Başkanı Nicolás Maduro ve eşini askeri operasyonla ele geçirerek New York'ta yargılaması, bu tür algıları kuvvetlendiren güncel örneklerden biridir. Bu tür hadiseler, uzman kurumlara ve uluslararası hukuk düzenine güvenmeyi daha da zorlaştırmaktadır.

Brian Wynne'nin (1996) gösterdiği gibi, uzman bilgisinin gündelik deneyimleri ve yerel bilgileri dışladığı her durumda kamusal güven hızla aşınır. Uzmanlık, bireylerin yaşadıkları güvencesizlik ve kırılganlık deneyimlerini tanımadığında, açıklayıcı olmaktan çok yabancılaştırıcı bir etki üretir.

Bu noktada kurumsal güvensizlik, yalnızca “yanlış işleyen” ya da “etkisiz” yapılarla ilgili değildir. Daha derinde, temsil edilme duygusunun aşınması yatmaktadır. Bireyler yaşadıkları güvencesizlik, belirsizlik ve kırılganlık deneyimlerinin siyasal ve kurumsal düzeyde tanınmadığını düşündüklerinde, kurumlarla kurdukları bağ çözölmektedir. Kurumlar sorun çözen yapılar olmaktan çok, mesafe koyan, soyut ve ulaşılmaz düzenekler olarak algılanmaktadır.

Bu durum siyasal güvensizliği, belirli aktörlere ya da partilere yönelik geçici bir hoşnutsuzluk olmaktan çıkararak, siyasal sistemin bütününe yönelen yapısal bir kuşkuyla dönüştürür. Karar alma süreçlerinin şeffaf olmaması, seçim vaatleri ile uygulamalar arasındaki tutarsızlıklar ve küresel ekonomik baskılar karşısında ulusal siyasetlerin etkisiz

kalması, siyasal kurumların sorun çözme kapasitesine duyulan inancı zayıflatmaktadır. Siyaset, belirsizliği azaltan bir alan olmaktan çıkmakta; belirsizliğin yeniden üretildiği bir sahneye dönüşmektedir.

Bu süreç, bireyin kendisini siyasal ve toplumsal düzenin dışında konumlandırmasına yol açan derin bir yabancılaşma deneyimi üretir. Güvensizlik bu aşamada rasyonel bir eleştiriden ziyade, hayal kırıklığı, öfke ve kırgınlık gibi yoğun duygular eşliğinde deneyimlenir. Kurumlara mesafe koyma, yalnızca uzaklaşma değil; “bizi görmüyorlar” ve “bizi temsil etmiyorlar” duygusunun ifadesidir.

Bu temsil boşluğu, duyguların siyasal alanda merkezîleşmesi için elverişli bir zemin yaratır. Temsili kanallar aracılığıyla sesini duyuramadığını düşünen bireyler, rasyonel programlar ve kurumsal süreçler yerine, kendilerini “gören”, “dinleyen” ve “bizden biri” olarak sunan söylemlere yönelmektedir. Popülist aktörlerin öfke, mağduriyet ve aidiyet temaları bu bağlamda yalnızca bir strateji değil; temsil krizinin yarattığı duygusal boşluğun doldurulma biçimi olarak işlev görmektedir.

Sonuç olarak kurumsal güvensizlik, belirsizliğin normalleştiği ve güvencesizliğin kalıcılaştığı bir toplumsal bağlamın yapısal sonucudur. Güvensizlik bu anlamda, sistemin aksadığı anlarda ortaya çıkan bir istisna değil; geç modern toplumun süreklilik kazanan işleyiş koşullarından biri olarak işlemektedir.

2.4. Kurumsal Güvensizlikten Öznenin Dönüşümüne

Kurumsal güvensizlik, bireylerin devlete, piyasaya ya da siyasal yapılara yönelik soyut bir memnuniyetsizliğinden ibaret değildir. Bu güvensizlik, bireylerin gündelik yaşamlarını nasıl planladıklarını, riskleri nasıl değerlendirdiklerini ve geleceklerini nasıl tahayyül ettiklerini doğrudan etkileyen dönüştürücü bir güç olarak işlemektedir. Kurumların belirsizlik karşısında koruyucu bir zemin sunamadığı bir bağlamda, bireyler dünyayla ilişkilerini artık güven varsayımı üzerinden değil, sürekli bir ihtiyat hâli üzerinden kurmaya başlamaktadır.

Kurumsal güvensizliğin özne üzerindeki en belirgin etkilerinden biri, sürekli tetikte olma hâlidir. İş güvencesinin zayıfladığı, borçlanmanın yaygınlaştığı ve sosyal destek ağlarının kırılanlaştığı bir ortamda birey, küçük bir aksamanın tüm yaşam düzenini sarsabileceği duygusuyla hareket etmektedir. Bu durum, psikolojik literatürde giderek daha sık karşılaşılan kronik kaygı, tükenmişlik ve “yetersizlik hissi” ile doğrudan ilişkilidir (Ehrenberg, 2010; Fisher, 2009). Öznenin dönüşümü burada yalnızca ekonomik değil; bedensel ve duygusal bir boyut da kazanmaktadır.

Bu sürekli uyanıklık hâli, bireyin gündelik yaşam pratiklerine doğrudan yansır. Gelir kaybı ihtimali, ani bir sağlık sorunu, borcun aksaması ya da işten çıkarılma riski, geleceğe ait soyut tehditler olmaktan çıkarak her an gerçekleşebilecek somut olasılıklar hâline gelir. Bu nedenle bireyler yalnızca büyük krizlere değil, küçük sapmalara karşı da sürekli hazırlıklı olmak zorunda hisseder. Dinlenme, gevşeme ve süreklilik duygusu yerini, kesintisiz bir “hazır olma” hâline bırakır.

Bu bağlamda tetikte olma, olağanüstü koşullara verilen geçici bir tepki değil; geç modern toplumda öznenin beklenen normatif durumu hâline gelmektedir. Güvensizlik, bireyi yalnızca dış dünyaya karşı değil, kendi bedeni ve duyguları karşısında da temkinli olmaya zorlar. Yorgunluk, kaygı ya da motivasyon kaybı, yapısal koşulların sonucu olarak değil, bireysel bir eksiklik olarak algılanmaya başlar. Böylece özne, yalnızca belirsizlikle yaşamak zorunda bırakılmaz; aynı zamanda bu belirsizliğe “dayanıklı” olmayı da başarması beklenen bir figüre dönüşür.

Bu durum, güvensizliğin neden yalnızca dışsal bir tehdit algısı değil, içselleştirilmiş bir varoluş hâli olarak deneyimlendiğini gösterir. Sürekli tetikte olan özne, riskleri ortadan kaldırmayı değil; onlara karşı sürekli hazır olmayı öğrenir. Ancak bu öğrenme süreci bireyi güçlendirmekten çok, onu daha kırılan, daha yalnız ve daha savunmacı bir konuma sürükler. Bu noktada öznenin dönüşümü, ideolojik bir tercihten

ziyade, yaşamsal bir uyum stratejisi olarak ortaya çıkar. Kurumların koruyucu işlevlerine duyulan inanç zayıfladıkça, birey “kurumlar beni korur” varsayımıyla değil, “korunmazsam ne yaparım?” sorusuyla hareket etmeye başlar.

Güvenli limanların giderek ortadan kalktığı bir dünyada ortaya çıkan bu özne tipi, bağlanmayı değil kaçınmayı, uzun vadeli planlar kurmayı değil değişen koşullara hızla uyum sağlamayı öğrenir. Kurumlara duyulan güven zayıfladıkça kalıcı aidiyetlerin yerini geçici çözümler alır; birey kendisini süreklilikler üzerinden değil, anlık tutunma biçimleri üzerinden kurar (Bauman, 2000). Esneklik bu düzende bir erdem olarak yüceltilir; ancak bu esnekliğin bedeli olan kırılganlık çoğu zaman görünmezleşir.

Sonuç olarak kurumsal güvensizlik, özneyi pasifleştiren bir inanç kaybı değil; onu sürekli kendini yöneten, risk hesaplayan ve belirsizlikle yaşamayı öğrenmek zorunda kalan bir varlığa dönüştüren yapısal bir süreçtir. Bu dönüşüm bireyleri özgürleştirmekten çok, onları daha kırılgan, daha yalnız ve daha savunmacı hâle getirmektedir. Bir sonraki bölümde ele alınacağı üzere, tam da bu özneleşme biçimi, duyguların - özellikle korku, kaygı ve aidiyetin - toplumsal ve siyasal yönetimde neden merkezi bir rol üstlendiğini anlamak için kritik bir zemin sunmaktadır.

2.5. Güvensizlik Bir Sorun mu, Bir Yönetim Tekniği mi?

Güvensizlik bu çalışmada bir eksiklik ya da geçici bir bozulma olarak değil; toplumsal düzenin nasıl işlediğini görünür kılan bir mercekle ele alınmaktadır. Mesele, güvensizliğin varlığı değil; onun hangi koşullarda, kimler için ve nasıl işlevsel hâle geldiğidir. Toplumsal ve siyasal tartışmalarda güvensizlik çoğu zaman giderilmesi gereken bir arıza, sistemin henüz tam işlemediğinin bir göstergesi ya da geçici bir kriz durumu olarak ele alınır. Oysa burada savunulan temel argüman şudur: Güvensizlik yalnızca istenmeyen bir yan etki göstermez; aksine geç modern toplumlarda belirli iktidar ve yönetişim biçimlerinin işlemlerini mümkün kılan yapısal ve

işlevsel bir koşul hâline gelmiştir. Başka bir ifadeyle güvensizlik, ortadan kaldırılması hedeflenen bir durum olmaktan çok, yönetilen, dağıtılan ve yeniden üretilen bir toplumsal zemine dönüşmüştür. Sistem çoğu zaman güvensizliğe rağmen değil, güvensizlik sayesinde işlemektedir.

Bu durum özellikle neoliberal yönetim pratiklerinde açık biçimde görülmektedir. Neoliberal akıl, belirsizliği azaltmayı temel bir hedef olarak benimsemez; bunun yerine bireylerin belirsizlikle baş etme kapasitesini artırmayı esas alır. Eğitimden istihdama, sağlıktan emekliliğe kadar pek çok alanda kolektif güvencelerin yerini “esneklik”, “uyum yeteneği” ve “kişisel sorumluluk” söylemleri almaktadır (Brown, 2015; Ong, 2006). Böyle bir düzende güvensizlik, çözülmesi gereken bir sorun olmaktan çıkar; bireyleri sürekli kendini izlemeye, geliştirmeye ve optimize etmeye zorlayan bir davranış üretim tekniği hâline gelir. Belirsizlik ortadan kaldırılmaz; aksine bireyin üzerine bırakılır. Bu nedenle güvensizlik, bireyleri edilgenleştiren bir eksiklik değil; onları sürekli hareket hâlinde tutan, yönlendiren ve denetleyen bir araç olarak işlev görür.

Avrupa’da refah devletinin geçirdiği dönüşüm, güvensizliğin nasıl işlevsel bir yönetim aracına dönüştüğünü açık biçimde göstermektedir. İşsizlik sigortalarının giderek daha fazla koşula bağlanması, sosyal yardımların hak temelli olmaktan çıkarılarak performans, “aktif vatandaşlık” ve sürekli uygunluk kriterleriyle ilişkilendirilmesi, bireyleri kalıcı güvenceler yerine sürekli yeterli olma hâli içinde yaşamaya zorlamaktadır (Hemerijck, 2013). Bu çerçevede güvensizlik, sistemin başarısızlığının bir göstergesi değil; bireyleri işgücü piyasasına daha esnek, daha uysal ve daha geçici biçimlerde eklemleyen bir yönetsel kaldıraç olarak işlemektedir. İş güvencesizliği, barınma krizleri ve borçlanma rejimleri belirsizliği ortadan kaldırmaz; onu bireysel dayanıklılık ve “idare etme becerisi” üzerinden normalleştirir (Buğra & Keyder, 2006). Böylece belirsizlik istisnai bir sorun olmaktan çıkar; bireylerden sürekli uyum ve esneklik beklenen kalıcı bir yaşam çerçevesine dönüşür.

Bu noktada modern iktidarın işleyiş mantığı daha net biçimde görünür hâle gelir. İktidar, bireyleri doğrudan baskı altına alarak değil; onları kendi davranışlarını düzenleyen, riskleri hesaplayan ve kendilerini yöneten öznelere hâline getirerek işlemektedir (Foucault, 2007). Güvensizlik bu yönetsellik mantığının merkezinde yer alır. Kurumların riskleri üstlenmediği bir bağlamda birey, sürekli tetikte olmak, olası tehditleri önceden sezmek ve kendi yaşamının sigortası hâline gelmek zorunda bırakılır. Bu zorunluluk, güvensizliği iktidar açısından son derece verimli bir araca dönüştürür. Günümüzde esnek ve platform temelli çalışma rejimleri bu durumu çarpıcı biçimde ortaya koymaktadır. Dijital platformlarda çalışan bireyler, açık bir yaptırımla karşılaşmalar bile performans puanlarını, müşteri değerlendirmelerini ve algoritmik görünürlüklerini sürekli izlemek zorunda kalmaktadır. Henüz gerçekleşmemiş bir puan düşüşünün bile gelir kaybına yol açabileceği ihtimali, bireyleri kendi kendilerini denetlemeye ve sürekli “uygun” davranmaya sevk eder. Böylece güvensizlik, dışsal bir zorlamaya gerek kalmaksızın, öznenin gündelik davranışlarını düzenleyen içselleştirilmiş bir yönetim mekanizması olarak işlemektedir.

Luhmann'ın (1979) ifadesiyle güven, toplumsal karmaşıklıkla askıya almanın bir yoludur; güvensizlik ise bu karmaşıklığın bireylere devredilmesi anlamına gelir. Kurumların güven üretme kapasitesi zayıfladığında belirsizlik ortadan kalkmaz; yalnızca kurumsal düzeyde çözülmek yerine bireylerin omuzlarına yüklenir. Böylece bireyler, sürekli karar almaya, riskleri hesaplamaya ve gelecekle ilgili belirsizliklerle yaşamaya zorlanır. Bu zorunluluk bireyleri daha özgür kılmaz; aksine onları daha öngörülebilir ve dolayısıyla daha yönetilebilir hâle getirir. Karmaşıklık ortadan kaldırılmaz; yalnızca kişiselleştirilir.

Bu mekanizma bireysel emeklilik sistemleri, kredi notları, sigorta primleri ve algoritmik değerlendirme rejimlerinde açık biçimde gözlemlenmektedir. Gelecek, kolektif olarak güvence altına alınan bir alan olmaktan çıkarak, bireylerin sürekli

hesap yapmasını gerektiren bir sorumluluk alanına dönüşür. İş güvencesinin yerini “puan”, mesleki statünün yerini ise giderek daha fazla “algoritmik itibar” alır (Fourcade & Healy, 2017). Bu düzende birey, açık bir yaptırımla karşılaşmadan da kendini sürekli denetlemek zorunda hisseder. Güvensizlik, klasik disiplin mekanizmalarının yerini alan içselleştirilmiş bir kontrol biçimi olarak işler.

Bu durumun siyasal sonuçları da göz ardı edilemez. Sürekli belirsizlik altında yaşayan bireyler, uzun vadeli kolektif talepler geliştirmekte zorlanmakta; dikkatlerini ve enerjilerini gündelik riskleri yönetmeye yöneltmektedir. Standing’in (2011) vurguladığı gibi prekarya koşullarında yaşayan bireyler için siyasal talepler yerini hayatta kalma stratejilerine bırakır. Güvensizlik bu noktada yalnızca bir yan etki değil; kolektif eylemi zorlaştıran, bireysel uyumu teşvik eden bir toplumsal düzenleme biçimi olarak işlemektedir. Tam da bu nedenle güvensizlik sürekli yeniden üretilmektedir.

Sonuç olarak güvensizlik, geç modern toplumlarda ortadan kaldırılması hedeflenen bir anomali olarak değil; iktidarın işleyişini kolaylaştıran, özneyi yöneten ve toplumsal düzeni yeniden üreten bir yönetim tekniği olarak değerlendirilmelidir. Güvensizlik, bireyleri pasifleştirmekten ziyade, onları sürekli kendini yöneten, riskleri bireysel olarak üstlenen ve belirsizlikle yaşamayı içselleştiren özneler hâline getirmektedir. Bir sonraki bölümde ele alınacağı üzere, bu yapısal güvensizlik durumu, duyguların neden çağdaş iktidar biçimlerinin merkezine yerleştiğini anlamak için yalnızca bir arka plan değil; bizzat kurucu bir zemin sunmaktadır.

2.6. Askıda Bırakma Stratejisi: Çözümün Sürekli Ertelenmesi

“Geç modern toplumda sorunlar inkâr edilmez; ciddiyetle kabul edilir, uzun uzun konuşulur ve tam da bu yüzden çözümsüz bırakılarak yönetilir.”

Önceki alt başlıklarda gösterildiği üzere, geç modern toplumlarda güvensizlik geçici krizlerin ya da olağanüstü

sapmaların ürünü değildir. Ekonomik güvencesizlik, kurumsal çözülme ve bireyselleştirilmiş risk rejimleri aracılığıyla sistematik biçimde üretilen yapısal bir deneyime dönüşmüştür. Bu noktada temel soru, güvensizliğin neden bu denli yaygın hâle geldiğinden çok, neden bu sorunlara yönelik kalıcı çözümlerin sürekli ertelendiğidir. Bu alt başlık, çağdaş iktidar biçimlerinin bu soruya verdikleri örtük ama işlevsel yanıtı kavramsallaştırmayı amaçlamaktadır: askıda bırakma stratejisi.

Askıda bırakma stratejisi, sorunların inkâr edilmesi ya da bastırılması anlamına gelmez. Aksine, sorunlar kamusal alanda açıkça tanınır, adlandırılır ve sürekli görünür kılınır. Ancak bu görünürlük çözüm üretmeye değil; çözümün sürekli olarak ertelenmesine hizmet eder. İşsizlik, barınma krizi, borçluluk, güvencesiz çalışma ve kurumsal güvensizlik gibi yapısal meseleler, “reform süreci”, “geçiş dönemi”, “küresel koşullar” ya da “olağanüstü şartlar” gibi söylemler aracılığıyla zamana yayılır ve kalıcı bir bekleme hâline yerleştirilir. Sorunlar ortadan kaldırılmaz; çözümsüzlük süreklileştirilerek askıda tutulur.

Bu stratejinin işlevi belirsizliği ortadan kaldırmak değil; onu yönetilebilir bir düzeyde sürdürmektir. Zygmunt Bauman’ın (2000) “kalıcı geçicilik” kavramı, askıda bırakmanın toplumsal mantığını açıklamak açısından aydınlatıcıdır. Gelecek hiçbir zaman netleşmez; ancak sürekli yaklaşımda olduğu ima edilen bir iyileşme vaadi dolaşımda tutulur. Bu vaadin muğlaklığı, bireyleri belirsizlikle yüzleşmeye değil, belirsizliğe katlanmaya yönlendirir. Çözümün sürekli ertelenmesi, mevcut koşulların geçici olduğu hissini canlı tutarak, yapısal sorunların normalleşmesini sağlar.

Bu anlamda askıda bırakma, yalnızca yönetsel bir geciktirme tekniği değil; belirsizliğin sürekliliğini güvence altına alan bir iktidar pratiğidir. Sorunlar çözümsüz bırakılırken, çözüm beklentisi canlı tutulur; böylece bireyler içinde bulundukları güvencesiz koşulları sorgulamak yerine, yaklaşımda olduğu ima edilen bir normalleşmeye uyum sağlamaya yöneltilir.

Askıda bırakma, belirsizliği geçici bir kriz olmaktan çıkararak, toplumsal hayatın kalıcı bir yönetim koşulu hâline getirir.

Pierre Bourdieu'nun (1998) güvencesizlik analizleri, askıda bırakmanın özne üzerindeki etkilerini anlamak açısından kritik bir çerçeveye sunar. Güvencesizlik, bireyleri yalnızca maddi kaynaklardan değil; zamansal imkânlardan da mahrum bırakır. Gelecek planları ertelenir, uzun vadeli hedefler belirsizleşir ve hayat ileriye dönük projeler üzerinden değil, “şimdiyi idare etme” zorunluluğu üzerinden kurulmaya başlanır. Askıda bırakma stratejisi, bu zamansal daralmayı kurumsallaştırır. Çözüm sürekli geleceğe ertelendikçe, bireylerin eylem ufku daralır; kolektif taleplerin yerini bireysel uyum ve hayatta kalma stratejileri alır.

Bu stratejinin belirleyici yönlerinden biri de sorumluluğun sistematik biçimde muğlaklaştırılmasıdır. Askıda bırakılan sorunlar ne bütünüyle bireylerin omzuna yüklenir ne de açık biçimde kamusal bir sorumluluk olarak üstlenilir. Ulrich Beck'in (1992) “risklerin bireyselleşmesi” olarak tanımladığı süreç burada işlerlik kazanır: Riskler toplumsal olarak üretilmeye devam ederken, bu risklerle baş etme yükümlülüğü giderek bireylere devredilir. Devlet ve kurumlar doğrudan çözüm üretmek yerine, bireyleri “dayanıklı”, “esnek” ve “uyumlu” olmaya çağırır. Askıda bırakma bu noktada açık bir ihmal değil; belirsizliğin yönetildiği, sorumluluğun sürekli ertelendiği kalıcı bir yönetim rejimine dönüşür. Geçici sözleşmeler ve borçla sürdürülen yaşam biçimleri bireyleri kalıcı bir bekleme hâline iter; gelecek bugünden ipotek altına alınır, ancak ne zaman çözüleceği belirsiz kalır (Lazzarato, 2012).

Askıda bırakma stratejisi yalnızca ekonomik alanla sınırlı değildir; siyasal alanda da benzer biçimde işlemektedir. Temsili demokrasilerde talepler tanınır, sorunlar adlandırılır; ancak kararlar ertelenir. Reform vaatleri dolaşıma sokulur, fakat somut dönüşümler sürekli “uygun zaman” a bırakılır. Colin Crouch'un (2004) post-demokrasi kavramı, bu durumu açıklamak açısından işlevseldir. Siyasal katılım biçimsel

olarak sürerken, gerçek karar alma süreçleri dar bir elit alanına çekilir. Askıda bırakma, bu bağlamda siyasal hayal kırıklığını derinleştirirken, açık çatışmayı da geciktiren bir denge mekanizması olarak işler.

Bu stratejinin en kritik sonuçlarından biri, güvensizliğin normalleştirilmesidir. Sorunların çözülmemesi artık istisnai bir durum olarak değil, toplumsal düzenin olağan işleyişi olarak algılanmaya başlar. Bireyler belirsizlik içinde yaşamayı öğrenir; ancak bu öğrenme süreci güvensizliği azaltmaz, onu içselleştirir. Güvensizlik çözülmesi gereken bir problem olmaktan çıkar; “hayatın gerçeği” olarak kabullenilir. İktidar sorunları çözüme kavuşturmadığı hâlde meşruiyetini bütünüyle yitirmez; çünkü çözüm vaadini tamamen terk etmez. Vaadi canlı tutar, ancak sürekli erteler. Bu erteleme bireyleri hem umutlu hem de edilgen bir konumda tutar. Askıda bırakma, bu anlamda ne açık bir baskı ne de doğrudan rıza üretimidir; beklenti üzerinden işleyen, zamana yayılan bir yönetim tekniğidir.

Sonuç olarak askıda bırakma stratejisi, güvensizliğin çağdaş toplumsal düzen içinde nasıl sürdürülebilir kılındığını anlamak için kritik bir kavramsal anahtar sunmaktadır. Burada çözümsüzlük bir yönetim başarısızlığı değil; bizzat yönetimin kendisi hâline gelmektedir. Bu bölüm göstermiştir ki güvensizlik, bireylerin öznel bir hissi olmaktan çok, geç (post) modern düzenin ürettiği yapısal bir koşuldur. Belirsizlik olağanlaşmış; riskler kamusal olarak yönetilmek yerine bireyin omzuna yüklenmiş; prekarya, kurumsal çözüme ve temsil krizleriyle birlikte hayat plan kurdurmayan bir zamansallığa sıkışmıştır. Böyle bir zeminde özne, kendini sürekli izleyen, sürekli uyarlayan ve sürekli tetikte kalan bir varlığa dönüşür.

İşte tam bu noktada kritik soru ortaya çıkar: Merkezî güven üretmeyen bu düzende iktidar, rızayı ve uyumu nasıl sağlar? Üçüncü bölüm, bu sorunun yanıtını aramaktadır. Hakikat krizinin ve yapısal güvensizliğin içinden yükselen bu düzenin, aklı ikna etmekten çok duyguları düzenleyerek nasıl işlediğini; korku, aidiyet, utanç ve itibar gibi duyguların bir yönetim mantığına nasıl dönüştüğünü tartışacaktır.

3. BÖLÜM

Duygularla Yönetmek: Hakikat Krizi, Güvensizlik ve Duygusal İktidarın Mantığı

Önceki bölümlerde gösterildiği üzere, hakikatin bağlayıcılığını yitirmesi ve kurumlara duyulan güvenin aşınması, modern toplumların uzun süre dayandığı ortak akıl ve düzen mekanizmalarını zayıflatmıştır. Ancak bu çözülme, toplumsal düzenin ortadan kalkmasıyla sonuçlanmamıştır. Düzen dağılmamış, biçim değiştirmiştir. Rasyonel uzlaşının ve kurumsal güvencelerin geri çekildiği bu yeni koşullarda, insanlar yön bulmak için artık bilgiye değil, duygulara yaslanmaktadır. Toplumsal bağlar, siyasal tercihler ve ortak anlamlar; aklın ikna gücünden çok, korku, aidiyet ve güvenlik hissi etrafında yeniden kurulmaktadır. Böylece düzen, eskisi gibi düşünce üzerinden değil, giderek artan ölçüde duygu üzerinden işlemeye başlamıştır.

Bu koşullarda duygular, bireylerin yalnızca kişisel tepkileri ya da siyasal söylemin süsleri olmaktan çıkar. Belirsizlik içinde yaşayan insanlar için duygular, neyin tehlikeli, neyin güvenli, kimin “bizden”, kimin “öteki” olduğunu ayırt etmeye yarayan pratik yön bulma araçlarına dönüşür. Aidiyetler bu zemin üzerinde kurulur; düzen, insanların ne düşündüğünden çok ne hissettiği üzerinden gündelik olarak yeniden üretilir.

Bu nedenle duygular, geç modern toplumlarda iktidarın kenarında duran unsurlar değil, onun nasıl işlediğini belirleyen merkezî bir mekanizma hâline gelir (Ahmed, 2004; Berlant, 2011; Massumi, 2015). Son yıllarda sosyal bilimlerde giderek artan biçimde tartışılan “duygulanımsal dönüş”, iktidarın artık yalnızca ne söylendiğiyle değil, insanlara ne hissettirildiğiyle

işlediği bir döneme girildiğine işaret etmektedir (Clough & Halley, 2007; Wetherell, 2012; Anderson, 2014).

Bu perspektiften bakıldığında hakikat-sonrası tartışmaları, yalnızca yanlış bilginin artışıyla açıklanamaz. Asıl dönüşüm, iktidarın ölçütünün doğruluktan duygusal inandırıcılığa kaymasıdır (d’Ancona, 2017; McIntyre, 2018). İnsanlar çoğu zaman kanıta değil, korku uyandıran, güven hissi veren ya da aidiyet sunan anlatılara yönelmekte; siyasal tercihlerini ve toplumsal konumlanmalarını bu duygusal rezonans üzerinden belirlemektedir.

Bu noktada duyguların siyasal işlevi üç temel mekanizma üzerinden belirginleşir. Birincisi, duygular karmaşıklığı azaltır. Göç, enflasyon, barınma krizi, iklim değişikliği ya da iş güvencesizliği gibi çok katmanlı sorunlar, kapsamlı analizler yerine duygusal kestirmelerle anlamlandırılır. Korku tehdidi görünür kılar, öfke sorumluları işaret eder, aidiyet ise belirsizlik karşısında güvenli bir sığınak üretir (Marcus, 2000; Jasper, 2011). İkincisi, duygular sınır çizer. “Biz” ve “onlar” ayrımı yalnızca ideolojik söylemlerle değil; bedensel sezgiler ve gündelik duygulanımlar üzerinden kurulur. Tehdit, kirlenme, istila ve güvenlik gibi kavramlar, duygusal yoğunluklar aracılığıyla toplumsal sınırları pekiştirir (Ahmed, 2004; Wodak, 2015).

Üçüncüsü, duygular meşruiyet üretir. Kurumlara duyulan güvenin zayıfladığı koşullarda siyasal aktörler, teknik yeterlilikten çok “halkın duygusunu duyma”, öfkeye tercüman olma ve aidiyet vaat etme kapasitesi üzerinden meşruiyet devşirir (Moffitt, 2016; Mouffe, 2018).

Bu nedenle bu bölüm, duyguların siyasallaşmasından ziyade, siyasetin duygular üzerinden işleyen bir mantığa dönüşmesini incelemektedir. Popülizm literatürü bu dönüşümü özellikle görünür kılmıştır. Popülist siyasal performanslar, hakikat iddiasını ikincilleştirerek “hissedilen gerçekliği” merkeze alır; öfke, aşağılanma, kayıp ve tehdit duyguları siyasal mobilizasyonun temel yakıtı hâline gelir (Moffitt,

2016; Mudde, 2019; Wodak, 2015). Burada belirleyici olan, iddiaların doğruluk değeri değil; korku ve aidiyetle kurduğu duygusal rezonanstır.

Bu duygusal mantık, dijital platformlarla birlikte daha da hızlanmış ve yoğunlaşmıştır. Dijital platformlar bu bölümde başlı başına bir analiz konusu olarak değil, duygularla yönetimin altyapısını güçlendiren bir eşik olarak ele alınmaktadır. Platform kamusalılığı yalnızca bilgi dolaşımını hızlandırmaz; aynı zamanda duygulanımı ölçekler, yoğunlaştırır ve görünür kılar. “Duygusal kamusalılık” (affective publics) kavramı, çevrimiçi alanlarda siyasetin çoğu zaman tartışmadan çok duygusal katılımı ile işlediğini göstermektedir (Papacharissi, 2015; Bennett & Segerberg, 2012). Bu ortamda hakikatin ortak bir referans olması giderek zorlaşırken, duygusal yoğunluğu yüksek anlatılar çok daha kolay dolaşıma girmektedir (Wardle & Derakhshan, 2017).

Özellikle kriz, enflasyon ve yüksek belirsizlik dönemlerinde bu dinamikler daha da keskinleşmektedir. Deprem, salgın, göç ya da ekonomik çöküş gibi olaylar, kurumsal güvenin sınındığı anlarda duygusal seferberliği hızlandırmakta; ihmal, yalnız bırakılma ve öfke kamusal dili belirlemektedir. Bu bağlamda bu bölüm, güvensizliğin yalnızca bir sonuç değil; duyguların yönetsel değer kazandığı bir toplumsal koşul olduğunu savunmaktadır.

Bu çerçevede bölüm, duyguların modern iktidar süreçlerindeki rolünü üç düzlemde ele alacaktır. İlk olarak korku, belirsizliği somut tehditlere indirgeme kapasitesi ve güvenlik söylemleriyle ilişkisi üzerinden incelenecektir. Ardından aidiyet, güvensizlik koşullarında neden güçlü bir çekim yarattığı ve kimlik siyasetinin duygusal ekonomilerle nasıl kurulduğu bağlamında ele alınacaktır. Son olarak ise öfke, utanç ve itibar ekseninde duyguların hem siyasal mobilizasyonu hem de öz-denetimi nasıl ürettiği; başka bir ifadeyle duyguların aynı anda hem kolektif seferberlik hem de mikro-disiplin mekanizması olarak nasıl işlediği tartışılacaktır.

Böylece duygular bu bölümde ne irrasyonel kalıntılar ne de yalnızca söylemsel unsurlar olarak ele alınacak; güvensizlik çağında iktidarın işleyişine içkin, düzen kurucu araçlar olarak kavramsallaştırılacaktır.

3.1. Korku: Belirsizliğin Yönetilebilir Duygusu

Güvensizlik koşullarında duyguların siyasal ve toplumsal işlev kazanmasının en belirgin ve en istikrarlı biçimi korku üzerinden ortaya çıkmaktadır. Korku, belirsizliği ortadan kaldırmaz; ancak onu somutlaştırır, adlandırır ve yönlendirilebilir tehditler hâline indirger. Bu yönüyle korku, geç modern toplumlarda yalnızca bireysel bir tepki ya da psikolojik refleks değil; karmaşıklığın yönetilmesini mümkün kılan kolektif bir düzenleme aracıdır. Ulrich Beck'in (1992) risk toplumu analizinde vurguladığı üzere modern toplumlar tehlikeleri bütünüyle bertaraf etmek yerine, onları sürekli görünür kılarak yönetir. Korku, risklerin dolaşıma sokulduğu, gündelik hayatın algı çerçevelerine yerleştirildiği ve toplumsal davranışların bu anlatılar etrafında hizalandığı temel duygusal zemin olarak işlev görür. Belirsizliğin soyut ve baş edilemez niteliği, korku aracılığıyla belirli nesnelere, gruplara ya da olaylara yönlendirilir; böylece hem tehdit tanımlanır hem de bu tehdide karşı alınması "makul" görülen tepkiler meşrulaştırılır.

Korkunun bu işlevselliği, Brian Massumi'nin (2015) "önleyici mantık" (preemptive logic) kavramsallaştırmasıyla daha berrak biçimde görünür hâle gelir. Massumi'ye göre çağdaş yönetim biçimleri, gerçekleşmiş tehditlere tepki vermekten çok, henüz gerçekleşmemiş ama gerçekleşme ihtimali sürekli dolaşımda tutulan riskler üzerinden işler. Bu mantıkta korku, geleceğe ait belirsiz bir olasılığı şimdiki zamana çeker; yaşanmamış bir tehdidi fiilen yaşanıyormuş gibi hissettiren bir duygusal yoğunluk üretir. Böylece bireyler, başlarına gelmiş olaylara değil, başlarına gelebilecek şeylere göre davranmaya yöneltir. Korku bu bağlamda ani bir panik ya da istisnai bir şok hâli değil; gündelik yaşamı kuşatan, süreklilik arz eden bir tetikte olma durumudur. Bu sürekli uyanıklık, bireylerin

davranışlarını dışsal bir zorlamaya gerek kalmaksızın sınırlandırır; özdenetimi, önceden uyumu ve ihtiyatlı geri çekilmeyi normalleştirir. Tehdit algısı yoğunlaştıkça, denetim, gözetim ve müdahale pratikleri “aşırı” olmaktan çıkarak, gerekli ve makul önlemler olarak algılanmaya başlar. Bu nedenle korku, yalnızca yönetilen bir duygu değil; yönetimin kendisini mümkün kılan temel bir duygusal altyapı olarak işlev görür.

Bu işleyiş, özellikle güvenlik ve gözetim pratiklerinde açık biçimde gözlemlenebilir. Henüz gerçekleşmiş somut bir saldırı yokken “olası terör tehdidi”, “potansiyel güvenlik riski” ya da “önleyici tedbir” söylemleriyle kamusal alanın yoğun biçimde denetlenmesi çoğu zaman itirazla karşılanmaz. Denetim, yaşanmış bir olayın sonucu olarak değil, yaşanması muhtemel bir felaketin önüne geçme gerekçesiyle meşrulaştırılır. Böylece bireyler özgürlüklerinden feragat ettiklerini düşünmekten çok, “olası bir felaketten korunma” duygusuyla bu düzenlemeleri kabul edilebilir bulur. Henüz gerçekleşmemiş bir tehdit, bu yolla şimdiki zamanda davranışları, hareket alanlarını ve beklentileri belirleyen fiilî bir gerçekliğe dönüşür. Korku, geleceği bugünden yöneten sessiz bir yönetim tekniği olarak işler.

Siyasal alan, bu korku rejiminin en görünür ve en yoğun biçimde üretildiği sahnedir. Ruth Wodak’ın (2015) sağ popülizm üzerine yaptığı çalışmalar, korkunun özellikle göç, güvenlik ve kültürel tehdit söylemleri üzerinden sistematik biçimde dolaşıma sokulduğunu göstermektedir. Göçmen figürü bu çerçevede, ekonomik güvencesizliklerin, toplumsal çözülmenin ve güvenlik kaygılarının karmaşık neden-sonuç ilişkilerini temsil eden sembolik bir “tehdit nesnesi”ne dönüştürülür. Yapısal sorunlar bu yolla açıklanmak yerine, duygusal olarak yoğun ve kolay hedeflenebilir figürler etrafında toplanır. Korku belirsizliği ortadan kaldırmaz; ona bir yüz, bir yön ve bir adres kazandırır. Böylece karmaşık toplumsal süreçler analitik tartışmalarla değil, duygusal rezonans üreten

anlatılar aracılığıyla anlamlandırılır. Korkunun siyasal işlevi tam da bu noktada belirginleşir: belirsizliğin nedenlerini çözmekten çok, belirsizlikle nasıl yaşanacağını öğretmek.

Benzer bir mantık terörizm, suç ve toplumsal çözümler söylemlerinde de görülmektedir. Frank Furedi'nin (2005) "korku kültürü" kavramıyla işaret ettiği üzere, tehdit anlatıları artık istisnai olaylara özgü değildir; gündelik hayatın sıradan dokusuna nüfuz etmiştir. Risk, beklenmedik bir kesinti olmaktan çıkarak sürekli hatırlatılan bir ihtimale dönüşür. Medyada ve siyasette tekrar eden tehdit imgeleri, bireylerin dünyayı potansiyel tehlikelerle dolu bir alan olarak algılamasına yol açar. Bu algı, güvenliğini kolektif talepler ve kamusal çözümler üzerinden düşünmekten çok, bireysel korunma, kaçınma ve mesafe alma stratejilerini teşvik eder. Korku bu noktada dayanışmayı güçlendiren bir duygu olmaktan ziyade, bireyleri içe kapanmaya yönelten bir etki üretir.

George Marcus'un (2000) çalışmaları da korkunun bu yönlendirici niteliğine dikkat çeker. Korku, bireyleri alışıldık değerlendirme kalıplarından çıkararak dikkatlerini belirli tehdit unsurlarına yoğunlaştırır; ancak bu yoğunlaşma her zaman daha eleştirel bir muhakemeye yol açmaz. Aksine korku, çoğu durumda karmaşık açıklamalar yerine, sorumluları net biçimde işaret eden ve duygusal olarak tatmin edici anlatılara yönelimi artırır. Bu bağlamda korku, muhakemeyi askıya alan bir duygu değil; hangi soruların sorulacağını ve hangi cevapların makul sayılacağını önceden çerçeveleyen bir duygusal filtre olarak işler.

Dijital platformlar, bu korku rejiminin dolaşımını ve yoğunluğunu daha da artıran bir eşik oluşturmuştur. Algoritmik sistemler, kullanıcı etkileşimini maksimize eden içerikleri öne çıkardıkça, tehdit ve korku uyandıran anlatılar kamusal görünürlüğü daha kolay ele geçirmektedir (Papacharissi, 2015). Bu ortamda korku, yalnızca siyasal aktörler tarafından bilinçli olarak üretilen bir duygu olmaktan çıkar; medya ekosisteminin kendi işleyiş mantığı içinde sürekli çoğaltılan bir

dolaşım nesnesine dönüşür. “Güvensiz sokaklar”, “kontROLSÜZ göç”, “ekonomik çöküş” ya da “toplumsal dağılma” gibi temalar, doğruluk derecelerinden bağımsız olarak, duygusal yankı ürettikleri ölçüde kamusal alanın gündemini belirler. Böylece korku, bilgiye dayalı bir değerlendirme çağrısından çok, hissedilen bir gerçeklik olarak toplumsal yönelimleri şekillendirmeye başlar.

Sonuç olarak korku, güvensizliğin edilgen bir sonucu değil; güvensizliğin yönetilebilir hâle getirilmesinin temel araçlarından biridir. Belirsizlik korku aracılığıyla somut tehditlere indirgendikçe, bireyler karmaşık toplumsal süreçleri sorgulamak yerine bu tehditlerden kaçınmaya ve mevcut düzenle uyumlanmaya yönelir. Korku burada itirazı bastıran doğrudan bir baskı mekanizması değil; sorgulamayı erteleyen, beklentileri daraltan ve davranışları hizalayan bir duygusal düzenleme işlevi görür. Bu nedenle korku, geç modern toplumlarda yalnızca siyasal mobilizasyonun değil, aynı zamanda gündelik uyumun ve toplumsal disiplinin de merkezî duygusal altyapısını oluşturmaktadır.

Bir sonraki alt başlıkta ele alınacağı üzere, korkunun bu düzenleyici etkisi tek başına yeterli değildir. Sürekli tehdit ve tedirginlik üretimi bireyleri yalnızlaştırırken, aidiyet duygusu bu yalnızlığı telafi eden, güvensizliği katlanılabilir kılan ve bireyleri yeniden kolektif duygusal çerçeveler içine çeken tamamlayıcı bir mekanizma olarak devreye girmektedir.

3.2. Aidiyet: Güvensizlik Karşısında Duygusal Sığınaklar

Güvensizlik koşullarında korku, bireyleri tehditlere karşı sürekli tetikte tutan bir alarm işlevi görürken; aidiyet duygusu bu alarm hâlinin ürettiği yalnızlığı ve yön kaybını telafi eden tamamlayıcı bir duygusal mekanizma olarak devreye girmektedir. Bu nedenle aidiyet, geç modern toplumlarda yalnızca kimliksel ya da kültürel bir bağlanma biçimi olarak değil; belirsizlikle baş etmenin, dağılmış deneyimleri yeniden anlamlı bir çerçeve içinde toplamının duygusal bir stratejisi

olarak ortaya çıkmaktadır. Hakikatin kamusal bağlayıcılığını yitirdiği, kurumsal yapıların yön gösterme ve güven üretme kapasitesinin zayıfladığı bir bağlamda bireyler, dünyayı yeniden “okunabilir” kılabilecek, kendilerini konumlandırabilecekleri kolektif referanslara yönelmektedir. Aidiyet bu anlamda, çözüm sunan bir güvenlik değil; belirsizlik karşısında geçici bir yer duygusu üretmektedir.

Zygmunt Bauman’ın (2000; 2001) akışkan modernite analizleri, bu yönelimi açıklamak açısından aydınlatıcıdır. Bauman’a göre geç modern toplumlarda iş, mekân, ilişkiler ve kimlikler sürekliliklerini yitirmiş; bireyler kalıcı bağlar yerine sürekli çözülme ve kopuş deneyimleriyle karşı karşıya kalmıştır. Bu koşullarda aidiyet, istikrarlı bir toplumsal zemine dayanmak yerine, belirsizlik karşısında kısa vadeli bir sığınak işlevi görmektedir. Bu sığınaklar bireylere uzun vadeli bir güvenlik sunmaz; ancak yön duygusunun aşındığı bir dünyada geçici bir tutunma, dağılmış deneyimleri anlamlı bir “biz” anlatısı içinde toparlama imkânı sağlar. Aidiyet bu nedenle güvensizliği ortadan kaldıran değil; onu katlanılabilir ve taşınabilir hâle getiren bir duygusal düzenleme biçimi olarak işler.

Bu duygusal sığınaklar en belirgin biçimde ulusal kimlik, kültürel aidiyet, taraftarlık ve benzeri “biz” anlatıları etrafında örgütlenmektedir. Benedict Anderson’un (1983) “hayali cemaatler” kavramının da gösterdiği üzere, aidiyet maddi bir birliktelikten çok, paylaşılan anlatılar, semboller ve duygusal çağrışımlar üzerinden inşa edilmektedir. Geç modern toplumlarda bu anlatılar, ortak bir gelecek tasavvurundan ziyade, ortak bir tehdit algısı etrafında yoğunlaşmaktadır. Böylece “biz”, birlikte bir gelecek kuran rasyonel bir kolektiften çok, belirsizlik karşısında savunma refleksi geliştiren duygusal bir topluluğa dönüşmektedir. Aidiyet bu bağlamda kapsayıcı bir toplumsal uzlaşa üretmekten ziyade, güvensizliğin yarattığı dağılmaya karşı kurulan geçici ve çoğu zaman dışlayıcı bir duygusal sınır olarak işlemektedir.

Duygular, bireylerin iç dünyalarına hapsolmuş sabit hâller değil; toplumsal alanda dolaşıma giren, bağlar kuran ve sınırlar çizen ilişkiselliklerdir (Ahmed, 2004). Aidiyet duygusu da korku, öfke ve tehdit algılarıyla birlikte dolaşıma girdiğinde, yalnızca “bir arada olma” hissi üretmez; aynı zamanda bu birlikteliğin kimleri kapsadığını ve kimleri dışarıda bıraktığını da belirler. Bu anlamda aidiyet, güven ve tanınma üretirken eşzamanlı olarak dışlama, mesafe ve karşıtlık üretir. Kamusal uzlaşının zayıfladığı koşullarda aidiyet, ortak akıl üzerinden değil; duygusal yakınlık ve ortak tehdit hissi üzerinden kurulduğunda, bağlayıcı bir toplumsal bütünlükten ziyade sınırları keskinleşmiş duygusal kümeler yaratmaktadır.

Siyasal alanda aidiyetin bu işlevi, özellikle popülist söylemlerde belirginleşmektedir. Cas Mudde (2019) ve Benjamin Moffitt’in (2016) analizlerinin gösterdiği gibi popülizm, karmaşık toplumsal sorunları müzakereye açmak yerine, “halk” ile “elitler” ya da “biz” ile “ötekiler” arasında ahlaki ve duygusal bir karşıtlık kurarak işler. Bu karşıtlık, ekonomik eşitsizlikler, kurumsal yetersizlikler ve temsil krizleri gibi çok katmanlı meseleleri sadeleştirir; bireylere net, hızlı ve duygusal olarak ikna edici bir konum sunar. Aidiyet bu bağlamda rasyonel bir program ya da tutarlı bir çözüm perspektifi üretmekten çok, bireyin kendisini duygusal olarak konumlandırmasına imkân tanır: kiminle birlikteyim, kime karşıyım ve bu belirsizlik içinde nerede duruyorum? Böylece siyasal aidiyet, iletişimsel uzlaşının yerini alan bir duygusal hizalanma biçimi olarak kamusal alanın örgütlenmesinde merkezi bir rol üstlenir.

Avrupa’da son yıllarda güçlenen aşırı sağ hareketler, aidiyetin güvensizlik karşısındaki bu işlevini açık biçimde görünür kılmaktadır. Göç, kültürel çeşitlilik ve ekonomik belirsizlik gibi yapısal sorunlar, çoğu zaman karmaşık nedensel ilişkiler içinde tartışılmak yerine, “ulusal kimliğin tehdit altında olduğu” yönündeki duygusal çerçevelerle anlamlandırılmaktadır. Ruth Wodak’ın (2015) gösterdiği üzere bu tür söylemler, bireyleri kamusal müzakereye davet etmekten

çok, duygusal olarak tutarlı ve kolay içselleştirilebilir bir açıklamaya yönelmektedir. Sorunun kaynağı nettir ve çözüm, güçlü, homojen ve sınırları belirgin bir “biz” duygusunun yeniden inşasıdır. Bu bağlamda aidiyet, belirsizliğin nedenlerini tartışmaya açmak yerine, belirsizlikle baş etmeyi duygusal bir kapanma üzerinden mümkün kılmaktadır.

Aidiyete ilişkin söylemler, bireylere doğrudan maddi güvence sunmasa da, belirsizlik karşısında anlamlı bir konum ve sembolik bir yer duygusu sağlayarak güçlü bir duygusal rahatlama üretmektedir. Böylece aidiyet, çözüm üretme kapasitesinden ziyade, güvensizliğin yarattığı kaygıyı geçici olarak yatıştırma işleviyle siyasal mobilizasyonun etkili bir aracına dönüşmektedir. Ancak bu duygusal sığınakların önemli bir bedeli bulunmaktadır. Aidiyet, bireyleri yalnızlık ve dağılma hissinden korurken, aynı zamanda eleştirel düşünceyi, çoğulcu kamusal tartışmayı ve farklılıklarla birlikte yaşama kapasitesini sınırlandırabilmektedir. Chantal Mouffe’un (2005) vurguladığı gibi, siyasal alanın duygulardan bütünüyle arındırılması mümkün değildir; ancak duyguların antagonistik biçimde örgütlenmesi, demokratik müzakerenin zeminini daraltmakta ve karşıtlıkları keskinleştirmektedir. Aidiyet, uzlaş ve ortak sorun çözme kapasitesi üretmek yerine saflaşma ve kutuplaşma yarattığında, güvensizliği azaltmak yerine derinleştiren bir etki doğurmaktadır.

Bu çerçevede aidiyet, güvensizliğin karşıtı bir duygu olarak değil; onunla birlikte ve ona bağımlı biçimde işleyen bir duygusal mekanizma olarak ele alınmalıdır. Güvensizlik, korku aracılığıyla tehditleri görünür kılar; aidiyet, bu tehditler karşısında bireylere bir “yer”, bir “biz” ve sembolik bir koruma hissi sunar. Ancak bu his, yapısal sorunları kamusal akıl ve kolektif çözüm arayışları üzerinden ele almak yerine, onları duygusal olarak tolere edilebilir hâle getirir. Böylece aidiyet, geç modern toplumlarda hem dayanışmanın hem de dışlamanın eşzamanlı olarak üretildiği çelişkili bir duygusal rejimin merkezinde konumlanmaktadır.

Bir sonraki alt başlıkta ele alınacağı üzere, bu aidiyet biçimi yalnızca kolektif düzeyde işlemez; bireylerin kendileriyle kurdukları ilişkiyi de dönüştürerek, utanç ve itibar üzerinden işleyen daha ince ve içselleştirilmiş bir toplumsal denetim mekanizmasını mümkün kılar.

3.3. Utanç ve İtibar: Görünürlük, Değer ve Özdenetim

“Korku hizalar, aidiyet toplar; utanç ve itibar ise bireyi düzen içinde tutar.”

Güvensizlik koşullarında korku bireyleri sürekli tetikte tutarken, aidiyet duygusu bu tehdit atmosferi karşısında geçici bir duygusal sığınak sunmaktadır. Ancak toplumsal düzenin sürekliliği açısından bu iki duygunun tek başına yeterli olmadığı noktada, daha incelikli ve içselleştirilmiş bir duygusal mekanizma devreye girmektedir: utanç ve itibar. Utanç ve itibar, bireylerin yalnızca başkalarıyla kurdukları ilişkileri değil, aynı zamanda kendileriyle kurdukları bağı da düzenleyen; bu nedenle açık zorlamalara gerek kalmaksızın işleyen güçlü özdenetim mekanizmalarıdır. Bu duygular aracılığıyla toplumsal normlar, bireyin dışından çok, iç dünyasında etkili hâle gelmektedir.

Norbert Elias’ın (2000) uygarlık süreci analizinde gösterdiği üzere, modern toplumlarda denetim biçimleri zamanla dışsal yaptırımlardan içselleştirilmiş duygusal sınırlandırmalara doğru kaymıştır. Utanç bu dönüşümün merkezinde yer alır. Birey artık davranışlarını yalnızca hukuki ya da fiziksel cezadan kaçınmak için değil; yetersiz, başarısız ya da değersiz görünme ihtimalinden sakınmak için de düzenlemektedir. Bu durum, utancı bireysel bir ahlak meselesi olmaktan çıkarak, toplumsal düzenin sessiz ama etkili taşıyıcılarından biri hâline getirmektedir. Utanç, görünmez sınırlar çizerek bireyin neyi talep edebileceğini, neyi dile getiremeyeceğini ve hangi riskleri almaktan kaçınacağını belirlemektedir.

Erving Goffman’ın (1959; 1963) yüz (face) ve damgalama analizleri, utancın bu özdenetim işlevinin mikro düzeyde nasıl işlediğini ayrıntılı biçimde ortaya koymaktadır. Goffman’a

göre toplumsal etkileşimler, bireylerin itibarlarını koruma ve sürdürme çabası etrafında örgütlenir. İtibar kaybı riski, bireyleri sürekli olarak kendilerini sunmaya, davranışlarını ayarlamaya ve başkalarının olası değerlendirmelerini hesaba katmaya zorlar. Güvensizlik koşullarında bu risk daha da yoğunlaşmaktadır; çünkü bireyin sahip olduğu statüler –iş, gelir, mesleki konum ya da gelecek beklentisi– kalıcı olmaktan çıkmıştır. Bu nedenle utanç, belirli anlara özgü geçici bir duygu olmaktan çıkarak, bireyin gündelik yaşamını kuşatan sürekli bir tetikte olma hâlinin duygusal karşılığına dönüşmektedir.

Bu noktada utanç, itibarla birlikte işleyen tamamlayıcı bir mekanizma hâline gelmektedir. İtibar, modern toplumlarda yalnızca ahlaki bir değer ya da kişisel saygınlık göstergesi değildir; ekonomik, sosyal ve sembolik sermayeyle doğrudan bağlantılı, dolaşıma sokulabilen bir kaynaktır. Pierre Bourdieu’nun (1986; 1998) sermaye kuramı çerçevesinde düşünüldüğünde, itibar bireyin toplumsal alan içindeki hareket kapasitesini, erişim imkânlarını ve meşruiyetini belirleyen kritik bir unsur olarak işlev görür. Güvensizlik koşullarında maddi sermayeye erişim zorlaştıkça, itibar ve görünür başarı göstergeleri telafi edici bir değer kazanmakta; bireyler sahip oldukları güvenceleri değil, güvencelere sahipmiş gibi görünmeyi yönetmek zorunda kalmaktadır.

Eva Illouz’un (2007; 2018) çalışmaları, bu süreçte duyguların nasıl rasyonel düzenlemelerle iç içe geçtiğini açık biçimde göstermektedir. Başarı, mutluluk ve “iyi yaşam” bireysel becerilere, doğru tercihlere ve etkili duygusal yönetime bağlandıkça, başarısızlık da kaçınılmaz olarak kişisel yetersizlik olarak içselleştirilmektedir. Bu bağlamda utanç, yapısal sorunların bireysel psikolojiye tercüme edilme biçimi olarak işlemektedir. İşsizlik, borçluluk ya da güvencesizlik, siyasal ve ekonomik meseleler olmaktan çıkarak, bireyin kendini yeterince geliştirememesinin ya da doğru şekilde yönetememesinin sonucu gibi algılanmaktadır.

Dijital platformlar bu süreci yoğunlaştıran ve hızlandıran başlıca alanlardan biridir. Görünürlük, beğeni, takipçi sayısı

ve etkileşim gibi ölçütler, itibarın nicel ve karşılaştırılabilir göstergeleri hâline gelmiştir (Marwick, 2013). Bu bağlamda utanç, yalnızca açık başarısızlıklarla değil; görünür olamamakla, geride kalmakla ve yeterince “iyi performans” sergileyememekle ilişkilendirilmektedir. Sosyal medya bireyleri doğrudan zorlamaz; ancak sürekli karşılaştırma, sergileme ve değerlendirme yoluyla özdenetimi yoğunlaştırır. Böylece birey, kendi hayatının hem yöneticisi hem de denetçisi konumuna yerleşir.

Byung-Chul Han’ın (2017) performans toplumu analizleri bu dönüşümü daha da keskinleştirir. Han’a göre çağdaş özne, artık dışsal bir otorite tarafından bastırılan değil; kendini sürekli optimize etmeye zorlayan bir özne tipidir. Bu bağlamda utanç, “yapamadım” duygusundan çok, “yeterince yapmadım” hissi etrafında örgütlenmektedir. Öznenin düşmanı artık dışarıda değil, kendi içindedir. Güvensizlik bu süreci hızlandırmakta; çünkü başarısız olmanın bedeli yalnızca maddi değil, aynı zamanda itibarsal ve duygusal bir kayıp hâline gelmektedir.

Bu durum, bireylerin yaşadıkları sorunları kolektif talepler hâline getirmesini zorlaştırmakta; bunun yerine sessizlik, geri çekilme ve kendini suçlama eğilimini güçlendirmektedir. Utanç burada açık bir baskıdan ziyade, konuşmayı ve talep etmeyi engelleyen bir duygusal eşik işlevi görmektedir.

Bu çerçevede utanç ve itibar, güvensizlik koşullarında iktidarın en verimli araçlarından biri hâline gelmektedir. Korku bireyleri tehditlere karşı hizalarken, aidiyet onları belirli “biz” anlatıları etrafında toplar; utanç ve itibar ise bireyleri kendi kendilerini denetleyen, sınırlandıran ve uyumlanan özneler hâline getirir. Böylece iktidar, doğrudan müdahaleye gerek kalmaksızın, bireylerin iç dünyaları üzerinden işlemektedir.

Sonuç olarak utanç ve itibar, güvensizliğin rastlantısal yan ürünleri değil; onun toplumsal olarak işlevselleştirilmiş duygusal biçimleridir. Bu duygular, bireylerin kırılganlıklarını görünmez kılarken, yapısal sorunların siyasal alanda dile getirilmesini de zorlaştırmaktadır. Bu nedenle utanç ve itibar,

yalnızca bireysel özdenetimi değil; siyasal sadakat biçimlerini, bağlılık ilişkilerini ve fanatizme varan duygusal kapanmaları da mümkün kılan bir zemin üretmektedir.

3.4. Duygusal Sadakat

Güvensizlik koşullarında korku tehdit algılarını yoğunlaştırırken, aidiyet bu tehdide karşı duygusal bir sığınak sunar; utanç ve itibar ise öznenin kendisini sürekli denetlemesini sağlar. Bu duygusal dizgenin bir sonraki aşamasında, bireylerin belirli anlatılara, liderlere ya da kimliklere duygusal sadakat geliştirmesi ortaya çıkmaktadır. Duygusal sadakat, rasyonel ikna süreçlerinden çok, korunma hissi, duygusal güven ve anlam vaadi üzerinden kurulan bir bağlılık biçimidir. Fanatizm ise bu sadakatin, eleştirel mesafenin askıya alındığı, yoğunlaşmış ve sertleşmiş hâlini ifade eder.

Sosyolojik literatürde fanatizm çoğu zaman irrasyonellik, aşırılık ya da bireysel psikopatoloji ile ilişkilendirilmiştir. Oysa güvensizlik koşullarında fanatizm, bireylerin dünyayı anlamlandırma ve kendilerini konumlandırma ihtiyaçlarına işlevsel yanıtlar sunmaktadır. Hannah Arendt'in (1973) totalitarizm çözümlemelerinde vurguladığı üzere, kitle hareketlerinin gücü yalnızca ideolojik içeriklerinden değil; bireylere sundukları aidiyet, kesinlik ve anlam duygusundan beslenir. Fanatik bağlılık, belirsizlik karşısında “yanılmaz” bir yön duygusu üretir ve karmaşık toplumsal gerçekliği basitleştirilmiş bir çerçeveye yerleştirir.

Duygusal sadakatin nasıl üretildiğini anlayabilmek için, duyguların siyasal mobilizasyon kapasitesine odaklanmak gerekir. George Marcus'un (2000) duygulanımsal zekâ kuramı, korku ve öfke gibi duyguların bireyleri yeni bilgilere açık hâle getirdiğini; ancak aynı zamanda onları hızlı, sezgisel ve kutuplaştırıcı kararlar almaya da yönelttiğini göstermektedir. Güvensizlik koşullarında bu duygular, karmaşık toplumsal sorunları basitleştiren anlatılarla birleştiğinde, eleştirel muhakemenin yerini sadakat temelli hizalanmalar almaktadır.

Bu hizalanmalar, bireylerin neye inandığından çok, kimin yanında durduğunu belirginleştirir.

Sadakatin inşası çoğu zaman büyük ideolojik kırılmalar üzerinden değil; küçük, tekrar eden ve sıradan pratikler aracılığıyla gerçekleşir. Michael Billig'in (1995) "banal milliyetçilik" kavramı bu açıdan açıklayıcıdır. Billig'e göre ulusal aidiyet yalnızca olağanüstü kriz anlarında değil; bayraklar, sloganlar, medya dili ve gündelik söylemler yoluyla sürekli olarak yeniden üretilir. Benzer biçimde duygusal sadakat de gündelik pratikler içinde pekişir. "Bizden olanlar", "hainler", "gerçekler gizleniyor" gibi ifadeler, fanatik bağlılığın sıradanlaşmış dilini oluşturur ve duygusal sınırları sürekli yeniden çizer.

Dijital platformlar bu süreci daha da hızlandırmakta ve yoğunlaştırmaktadır. Sosyal medya, duygusal yankıyı ödüllendiren yapısı sayesinde sadakat üretimini ölçekler. Algoritmik sistemler, kullanıcının daha önce etkileşime girdiği içeriklere benzer duygusal tonları öne çıkararak yankı odaları üretir (Papacharissi, 2015; Sunstein, 2017). Bu ortamda sadakat, yalnızca belirli görüşleri benimsemekle sınırlı kalmaz; karşıt görüşleri reddetmek ve düşmanlaştırmakla tamamlanır. Fanatizm bu noktada, bilginin doğruluğundan çok, duygusal tutarlılığı üzerinden güç kazanır.

Siyasal liderlik bu duygusal rejimin merkezinde konumlanmaktadır. Max Weber'in (1978) karizmatik otorite kavramı, lider-takipçi ilişkilerinin rasyonel çıkar hesaplarından ziyade duygusal bağlılık üzerinden kurulduğunu göstermektedir. Günümüz popülist liderlik biçimleri, bu karizmatik bağı sürekli kriz anlatılarıyla beslemektedir. "Tehdit altındayız", "bizi yok etmek istiyorlar" ya da "yalnızca biz gerçeği söylüyoruz" gibi söylemler, hem duygusal sadakati pekiştirmekte hem de fanatik bağlılığı meşrulaştırmaktadır (Moffitt, 2016).

Bu bağlamda kutsal bağlılık yalnızca siyasal alanda değil; kültürel ve toplumsal düzeyde de görünür hâle gelmektedir.

Aşı karşıtlığı, iklim inkârcılığı ya da komplo teorileri etrafında şekillenen topluluklar, fanatik sadakatin tipik örneklerini sunmaktadır. Bu gruplarda bağlılık, bilimsel kanıtların artmasıyla zayıflamaz; çoğu zaman daha da güçlenir. Çünkü sadakat, bilginin doğruluğundan değil, grubun sunduğu güven, aidiyet ve anlam hissinden beslenmektedir (Douglas et al., 2019).

Ekonomik güvencesizlik ve kurumsal güvensizlik derinleştikçe, bireyler siyasal tercihlerini programatik vaatlerden ziyade “bizden olan” figürler etrafında kurmaktadır. Bu yönelim, eleştirel mesafeyi zayıflatırken sadakati ahlaki bir zorunluluk hâline getirir. Karşıt görüş, yalnızca yanlış değil; aynı zamanda tehlikeli ve ahlaken sorunlu olarak kodlanır. Bu noktada fanatizm, güvensizliğin patolojik bir yan ürünü değil; güvensizlik koşullarında duygusal olarak rasyonel bir uyum biçimi olarak işlev görmektedir. Belirsizliğin yüksek olduğu, kurumlara güvenin zayıfladığı ve hakikatin bağlayıcılığını yitirdiği bir ortamda fanatik sadakat, bireylere netlik, anlam ve yön duygusu sunar. Ancak bu netlik, çoğulculuğun ve demokratik müzakerenin daralması pahasına üretilmektedir.

Sonuç olarak duygusal sadakat ve fanatizm, geç modern toplumlarda istisnai aşırılıklar değil; gündelik pratikler içinde normalleştirilen duygusal düzeneklerdir. Korku, aidiyet, utanç ve itibarla örülen bu düzenekler, bireyleri yalnızca belirli anlatılara bağlamakla kalmaz; aynı zamanda onları eleştirel düşünceden uzaklaştırarak daha kolay yönlendirilebilir hâle getirir. Bir sonraki bölümde ele alınacağı üzere, bu fanatik sadakat biçimleri, güvensizliğin siyasal iktidar tarafından nasıl kalıcı ve verimli bir yönetim tekniğine dönüştürüldüğünü daha açık biçimde görünür kılacaktır.

“Hakikatin yükünü taşıyamayan toplumlar, düzeni duygulara devreder.”

4. BÖLÜM

Duyguların İktidarı: Karizma, Popülizm ve Duygusal Yönetim

“Asıl soru, iktidarın ne söylediği değil, insanlara ne hissettirdiğidir.”

Önceki bölümlerde, hakikat krizinin derinleşmesi, güvensizliğin yapısallaşması ve duyguların kamusal alanda merkezî bir düzenleme ilkesine dönüşmesi arasındaki ilişki görünür kılındı. Korku, aidiyet, utanç ve fanatizm; artık yalnızca bireylerin belirsizlik karşısında geliştirdiği öznel tepkiler değil, toplumsal düzenin nasıl sürdürülebildiğini belirleyen temel ara yüzler hâline gelmiştir. Bu bölüm, söz konusu duygusal yoğunlaşmanın iktidar ilişkileri bakımından ne tür bir dönüşüme işaret ettiğini tartışmayı amaçlamaktadır.

Geç modern toplumlarda iktidar, giderek daha az “ikna eden” ve daha fazla “hissettiren” bir biçimde işlemektedir. Yönetim, rasyonel gerekçeler sunmaktan çok, bireylerin dünyayı nasıl deneyimlediğini, neyi tehdit olarak algıladığını ve neye tutunarak yön bulduğunu şekillendirmeye yönelmektedir. Bu nedenle iktidar, çoğu zaman açık buyruklar ya da yasaklar aracılığıyla değil; duygusal çerçeveler üzerinden, dolaylı ve içselleştirilmiş biçimde etkili olmaktadır. Bireyler yönlendirildiklerini hissetmez; aksine yönelimin kendilerine ait olduğu duygusuyla hareket ederler.

Bu duygusal iktidar mantığında belirleyici olan, davranışların doğrudan kontrolü değil; davranışları mümkün, makul ve meşru kılan duygusal iklimin üretimidir. İş güvencesizliğinin yaygınlaştığı, yaşam rotalarının kırılğanlaştığı bir bağlamda kaygı, rekabet korkusu ve başarısızlık endişesi, dışsal bir baskıdan çok, bireyin kendi kendini disipline etmesini sağlayan

içsel düzeneklere dönüşmektedir. İtaat, zorunluluk hissinden değil; “geride kalmama”, “yetersiz görünmeme” ve “değerini koruma” kaygısından beslenmektedir.

Bu bağlamda siyasal aktörlerin meşruiyeti de dönüşmektedir. Meşruiyet, giderek teknik yeterlilikten ya da programatik tutarlılıktan değil; “tehlikeyi sezen”, “öfkeyi dillendiren” ve “aidiyet hissi üreten” performanslardan türemektedir. İktidar, bireylerin neyi doğru bulduğunu değil; neyi tehdit, aşağılanma ya da kayıp olarak hissettiklerini yönetmektedir.

Bu nedenle duygular, iktidarın başvurduğu ikinci araçlar değil; iktidarın kurulduğu asli zemindir. İktidar artık yalnızca davranışları düzenlemez; bireylerin dünyayı nasıl hissettiklerini, kendilerini hangi konumlarda tanıdıklarını ve geleceklerini hangi duygusal ufuklar içinde tahayyül edeceklerini de biçimlendirir. Denetim, zorlamalarla değil; duygular aracılığıyla içselleştirilir.

Bu bölüm, tam da bu nedenle karizma, popülizm ve duygusal yönetimi birlikte ele almaktadır. Karizmatik liderlik, popülist siyasal performanslar ve duygular üzerinden işleyen yönetim teknikleri, güvensizlik çağında iktidarın nasıl meşrulaştığını, nasıl sürdürüldüğünü ve nasıl içselleştirildiğini anlamak açısından kritik bir analitik çerçeve sunmaktadır.

4.1. Karizma ve Duygusal Bağlılık: Weberyen Bir Çıkış Noktası

Duygular üzerinden işleyen çağdaş iktidar biçimlerini kavramsallaştırmak için, klasik ama hâlâ açıklayıcı gücünü koruyan bir başlangıç noktası Max Weber’in karizmatik otorite çözümlemesidir. Weber’e göre karizma, yasal düzenlemelere ya da yerleşik geleneklere dayanan bir meşruiyet türü değildir; aksine lider ile takipçileri arasında kurulan, temelde duygusal nitelikli bir inanç ilişkisine yaslanır. Bu ilişkide belirleyici olan, liderin sunduğu programın tutarlılığı ya da rasyonel uygulanabilirliği değil, onun “olağanüstü”, “farklı” ve kriz anında “yol gösterici” olarak algılanmasıdır. Takipçiler lideri, söyledikleri doğru olduğu için değil; ona inanmak,

ona bağlanmak ve onunla özdeşleşmek istedikleri için izlerler. Liderde tüm bu özelliklerin olması zorunlu değildir takipçilerinin bu özellikleri lidere yüklemesi bir diğer ifadeyle, bu özelliklerin liderde var olduğunu düşünmeleri karizma için yeterlidir.

Weber'in özellikle vurguladığı nokta, karizmatik otoritenin istikrarlı dönemlerin değil; çözülme, belirsizlik ve kurumsal zayıflama anlarının ürünü olduğudur. Kuralların işlemediği, kurumların güven üretmekte yetersiz kaldığı ve geleceğin öngörülemez hâle geldiği koşullarda bireyler, soyut sistemlere ya da teknik açıklamalara değil, somut figürlere yönelme eğilimi gösterir. Ekonomik krizler, güvenlik tehditleri ya da toplumsal çözülme deneyimleri, “ne yapılacağını bilen” uzmanlardan çok, “bizi anlayan”, “bizden biri” olarak sunulan lider figürlerini öne çıkarır. Bu yönelim, rasyonel iknadan ziyade korku, umut, öfke ve aidiyet gibi duygular üzerinden şekillenen bir bağlanma biçimini ifade eder.

Ancak çağdaş bağlamda karizma, Weber'in döneminin farklı bir izdüşümü olarak deneyimlenmektedir. Medya görünürlüğü, duygusal söylemin sürekliliği, kriz anlatılarının tekrar üretimi ve “biz - onlar” ayrımlarının gündelik dilde sürekli dolaşıma sokulması, karizmayı üretilebilir ve sürdürülebilir bir ilişki biçimine dönüştürmektedir. Liderin karizması artık yalnızca fiziksel varlık ya da yüz yüze temas üzerinden değil; televizyon ekranlarında, sosyal medya akışlarında ve gündelik konuşmalarda duygusal rezonans yaratan imgeler aracılığıyla kurulmaktadır. Bu bağ, yakınlıktan çok tanıdıklık, iknadan çok duygusal uyum üzerinden işlemektedir.

Bu nedenle çağdaş karizmatik otorite, yalnızca bireysel bir liderlik tarzı olarak değil; duyguların siyasal olarak örgütlendiği bir yönetim mantığı olarak ele alınmalıdır. Karizma, bireyleri ikna etmekten ziyade onları duygusal olarak bağlayan, eleştiriyi sadakatsizlikle eşitleyen ve rasyonel mesafeyi aşındıran bir etki üretir. Weber'in tanımladığı karizmatik bağ, günümüzde kurumsal güvensizlik ve süregelen belirsizlik koşulları altında,

duygusal bağlılık üzerinden daha yaygın, daha kalıcı ve daha derin biçimde işletilmektedir. Bu yönüyle karizma, geç modern toplumlarda iktidarın duygular aracılığıyla nasıl meşrulaştığını ve sürdürüldüğünü anlamak için bize temel bir kavramsal anahtar sunar.

4.2. Popülizm ve Duygusal İktidarın Kurumsallaşması

“Popülizm, karizmayı bir istisna olmaktan çıkarır; onu gündelik siyasetin kalıcı duygusal rejimine dönüştürür.”

Popülizm, karizmayı olağanüstü kriz anlarına özgü bir meşruiyet kaynağı olmaktan çıkararak, siyasal iktidarın gündelik ve süreklilik arz eden bir işleyiş biçimine dönüştürür. Bu dönüşümle birlikte duygular üzerinden kurulan iktidar, kişisel lider-takipçi bağlarının ötesine geçerek siyasal rejimlerin yapısal bir boyutu hâline gelir. Karizma artık istisnai bir sapma değil; kurumsallaşmış bir yönetim mantığıdır.

Bu çerçevede popülizm, Weberyen karizmanın çağdaş, yaygınlaşmış ve süreklileştirilmiş bir biçimi olarak okunabilir. Popülizm belirli bir ideolojik doktrinden ya da tutarlı bir programdan çok, duygusal bir siyaset tarzı olarak işler (Moffitt, 2016). Karmaşık toplumsal sorunlar, teknik çözüm arayışları ya da nedensel açıklamalar üzerinden değil; ahlaki ve duygusal karşıtlıklar aracılığıyla anlamlandırılır: halk–elitler, biz–onlar, saf–yozlaşmış, mağdur–fail. Bu karşıtlıkların temel işlevi çözüm üretmekten ziyade, belirsizlik karşısında yön duygusu, ahlaki netlik ve duygusal tutarlılık sağlamaktır.

Cas Mudde’nin (2019) vurguladığı üzere popülizmin siyasal etkisi, programatik tutarlılığından değil; duygusal ve ahlaki kutuplaştırma kapasitesinden kaynaklanır. Ekonomik eşitsizlikler, kurumsal çözülme ya da temsil krizleri gibi çok katmanlı sorunlar, “ihamet”, “çalınmış gelecek” ya da “halkın sesi bastırılıyor” gibi yoğun duygusal çerçeveler içinde sunulur. Kurumlara duyulan güvenin zayıfladığı ve uzmanlık bilgisinin ikna gücünü yitirdiği koşullarda bu strateji son derece işlevseldir; çünkü popülizm bireylere yalnızca bir siyasal

pozisyon değil, aynı zamanda anlam, aidiyet ve duygusal rahatlama sunar.

Bu noktada popülizm, karizmatik otoritenin geçiciliğini aşarak onu süreklileştiren bir siyasal forma dönüşür. Lider figürü olağanüstü bir kurtarıcıdan çok, sürekli konuşan, krizleri sahiplenen ve duyguları temsil eden bir konuma yerleştirilir. Böylece karizma, istisnai bir meşruiyet kaynağı olmaktan çıkarak gündelik siyasal iletişimin ve kurumsal işleyişin ayrılmaz bir parçası hâline gelir. Duygusal iktidar artık kişisel bağlardan çok, tekrar eden söylemler, kriz anlatıları ve sadakat ilişkileri üzerinden yeniden üretilir.

Bu nedenle popülizm, demokrasinin geçici bir sapması ya da bozulmuş bir biçimi olarak değil; güvensizlik, belirsizlik ve hakikat krizinin derinleştiği koşullarda duygularla işleyen iktidarın istikrarlı bir örgütlenme biçimi olarak değerlendirilmelidir. Karizma burada bir istisna değil, yönetimin normalleşmiş bir tekniğidir. Siyasal meşruiyet, rasyonel ikna süreçlerinden çok, duygusal hizalanmalar ve sadakatler üzerinden kurulmaktadır.

Popülist siyaset, talepleri rasyonel bir program etrafında toplamaktan ziyade, farklı hoşnutsuzlukları ortak bir duygusal özdeşleşme zinciri içinde eklemeler (Laclau, 2005). “Halk” bu bağlamda sosyolojik ya da sınıfsal olarak tanımlanmış bir kategori değil; siyasal söylem aracılığıyla duygusal olarak inşa edilen bir özne konumudur. Bu özne, ortak bir düşman figürü etrafında şekillenir ve siyasal kimliğini bu karşıtlık üzerinden kurar. Böylece siyaset, çıkarların temsiline dayalı bir müzakere alanı olmaktan çok, duyguların seferber edildiği bir ilişkisellik alanına dönüşür.

Popülüzmün Weberyen karizmadan ayrıldığı temel nokta da burada belirginleşir. Weber’de karizma büyük ölçüde liderin kişisel özelliklerine ve takipçilerde uyandırdığı inanca bağlıdır. Oysa popülizmde karizma, tekil bir figürle sınırlı kalmaz; medya dolaşımı, kriz anlatıları, tekrar eden karşıtlıklar ve duygusal kodlar aracılığıyla kurumsallaşır. Karizmatik

bağ, geçici bir mobilizasyon anı olmaktan çıkarak, yönetimin sürekliliğini sağlayan bir kaynağa dönüşür.

Bu süreç, popülizmin gündelik hayatta içselleştirilmesiyle tamamlanır. Popülist söylem, bireylerin dünyayı anlamlandırma biçimlerine nüfuz ederek bir popülist habitus üretir (Bourdieu, 1984). Medya dili, siyasal söylemler ve gündelik sohbetler aracılığıyla bireyler, hangi bilginin güvenilir, kimin “bizden”, kimin “yabancı” olduğunu çoğu zaman bilinçli bir muhakeme sürecine girmeden sezgisel olarak belirler. Böylece popülist düşünme biçimi, açık bir ideolojik tercih olmaktan çok, “zaten böyle olduğu hissedilen” bir sağduyuya dönüşür.

Bu sağduyu, popülist iktidarın en güçlü dayanaklarından biridir. İktidar artık bireyleri sürekli ikna etmek ya da zorlamak zorunda kalmaz; duygusal olarak içselleştirilmiş algı kalıpları üzerinden kendini yeniden üretir. Popülizm bu anlamda yalnızca bir söylem değil; duyguların, algıların ve gündelik sezgilerin siyasal olarak düzenlendiği kurumsallaşmış bir iktidar mantığıdır.

Dijital platformlar bu içselleştirme sürecini hızlandırır ve yoğunlaştırır. Kısa videolar, sloganlar, caps’ler ve yorumlar, popülist duyguların gündelik dolaşımını hızlandırırken; algoritmik sistemler duygusal yankıyı ödüllendirerek bu anlatıların görünürlüğünü artırır (Papacharissi, 2015; Sunstein, 2017). Bu alanlarda öfke, aşağılama ve koşulsuz sadakat içeren içerikler daha kolay yayılır; böylece popülist duygu repertuarı gündelik iletişim biçimlerine yerleşir. Duygular yalnızca ifade edilmez, aynı zamanda teknik olarak güçlendirilir ve normalleştirilir.

Bu sürecin ahlaki boyutu da belirleyicidir. Popülist söylem, bireyleri yalnızca siyasal bir pozisyona değil, ahlaki bir üstünlük duygusuna da yerleştirir. “Biz” dürüst ve mağdur; “onlar” yozlaşmış ve tehditkâr olarak kodlanır. Bu ikilik, empati kapasitesini daraltır ve eleştirel mesafeyi zayıflatır. Şüphe, sorgulama ya da alternatif açıklamalar giderek “bizden olmamak” ile eşdeğer hâle gelir. Bu noktada sadakat, düşünsel

bir tercih olmaktan çıkarak duygusal bir zorunluluğa dönüşür.

Sonuç olarak popülizm, geç modern toplumlarda olağanüstü bir siyasal istisna değil; güvensizlik çağının gündelik ve sürdürülebilir bir duygusal yönetim rejimidir. Siyasal tercihler artık “ne doğrudur?” sorusundan çok, “beni kim koruyor?”, “kiminle güvendeyim?” ve “kim benim tarafımda?” gibi duygusal sorular etrafında şekillenmektedir. Duygular burada rasyonel muhakemenin karşısı değil; giderek onun yerini alan pratik yön bulma araçları hâline gelmektedir.

5. BÖLÜM

Dijital Platformlar ve Duygusal Yankı

Önceki bölümlerde ortaya konulduğu gibi, hakikat krizi, güvensizliğin yaygınlaşması ve duyguların siyasal merkezileşmesi birbirinden kopuk süreçler değildir; aynı tarihsel mantığın farklı görünümleridir. Bugün asıl soru, bu dönüşümlerin varlığı değil, neden bu kadar hızlandığı ve gündelik hayatın olağan bir parçası hâline geldiğidir. Bu sorunun yanıtı, dijital platformlar dikkate alınmadan verilemez. Çünkü geç modern toplumda duyguların siyasal ve toplumsal alanı kuşatma biçimi, büyük ölçüde dijital altyapılar ve algoritmalar üzerinden işlemektedir.

Dijital platformlar tarafsız iletişim kanalları gibi sunulsa da, fiilen duyguların üretildiği ve dolaşıma sokulduğu özgül mekânlar olarak çalışır. Algoritmik sıralama, etkileşim ölçütleri ve görünürlük rejimleri yalnızca hangi içeriklerin yayılacağını değil, hangi duyguların kamusal alanda kalıcı olacağını belirler. Bu nedenle dijital alan, hakikat krizinin pasif bir yansıması değil; belirsizliğin ve güvensizliğin duygusal biçimler aracılığıyla yeniden düzenlendiği aktif bir sahnedir.

Bu noktada Marshall McLuhan'ın klasik tespiti açıklayıcıdır. McLuhan'a göre iletişim araçları yalnızca mesaj iletmez; iletişim biçimi değiştiğinde algılama, düşünme ve hissetme biçimlerimiz de birlikte dönüşür (McLuhan, 1964). “Araç mesajdır” ifadesi, içeriğin doğruluğundan ya da yanlışlığından bağımsız olarak, iletişim ortamının toplumsal ilişkilerden örgütlenme biçimlerine, iktidar ilişkilerinden duygusal ve duygusal yapılara uzanan kapsamlı bir dönüşümü ifade eder. Bu dönüşüm, sadece bir hızlanma meselesi de değildir.

Daha ziyade, bilginin nasıl meşrulaştığına dair ölçütlerin değişmesiyle ilgilidir.

Radyo ve televizyon da hızlıydı; ancak bu mecralarda bilgi, sınırlı sayıda merkezden, görece hiyerarşik ve editoryal süzgeçlerden geçerek dolaşıma giriyordu. Dijital ve sosyal medya ortamlarında ise bilgi artık tek bir merkezden değil, çoklu ve eşzamanlı kanallardan üretilmekte; bu durum, bilginin doğruluğunu belirleyen ortak referans noktalarını zayıflatmaktadır. Bu bağlamda içerikler, doğruluğu kanıtlandığı için değil, duygusal bağ kurabildiği, aidiyet üretebildiği ve yankı bulabildiği ölçüde yayılmakta ve taraftar toplamaktadır. Böylece “doğru olan”, rasyonel gerekçelerle temellendirilmiş bilgiden çok, kendini tekrar ettirebilen, hissedilir bir anlam vaadi sunan ve kolektif duygulanım yaratan anlatılar üzerinden inşa edilmektedir. Ortaya çıkan yapı, ne bütünüyle seçkinci ne de bütünüyle popülerdir; uzmanlık ile sıradanlık, rasyonellik ile duygusallık arasındaki sınırların bulanıklaştığı hibrit bir doğruluk rejimi üretir. McLuhan’ın işaret ettiği dönüşüm tam da bu noktada somutlaşır: iletişim ortamı, yalnızca bilginin dolaşımını değil, neyin makul, neyin ikna edici ve neyin “doğru gibi” hissedileceğini belirleyen yeni bir toplumsal gerçeklik kurar.

Dijital platformlar da bu anlamda yalnızca belirli duyguları ileten kanallar değil; duygusal yankıyı hız, tekrar ve yoğunluk üzerinden üreten teknik yapılardır. Bu nedenle dijital kamusal alanda mesele, hangi fikirlerin dolaşımında olduğu kadar, hangi duyguların sürekli uyarıldığı ve hangilerinin sönmüldüğüdür. McLuhan’ın perspektifinden bakıldığında, iletişim ortamındaki bu dönüşüm, dijital ortamda siyasal mobilizasyonun neden kalıcı bir yön duygusu üretmekte zorlandığını anlamak için önemli bir çerçeve sunar. Zeynep Tüfekçi’nin (2014) gösterdiği üzere, X (Twitter), Facebook ve Instagram gibi platformlarda hızla ortaya çıkan ve yoğun biçimde yayılan tepkiler, çoğu zaman aynı hızla belirli bir siyasal sonuç üretmeden sönmülenir. Bunun nedeni, değişen iletişim biçiminin yalnızca mesajları

değil, kamusal ilişki kurma tarzını da dönüştürmesidir. Yüz yüze ilişkilerde zaman, emek ve süreklilik gerektiren bağların yerini; algoritmalar tarafından düzenlenen, geçici (süreksiz) ve kırılgan dijital birliktelikler almıştır.

Bu kırılganlık yalnızca ilişkilerin süreksizliğiyle sınırlı değildir; aynı zamanda platformların neyi görünür kıldığıyla da ilgilidir. Algoritmalar, ortak bir amaç etrafında yavaş yavaş biriken bağlılığı değil, hızlı tepki üreten içerikleri öne çıkarır. Böylece dijital birliktelikler, süreklilik üreten bir örgütlenme mantığından çok, anlık duygusal yükselişler üzerinden kurulur.

Bu altyapı içinde öfke, korku, tehdit algısı ve aidiyet çağrıları ayrıcalıklı bir konum kazanır. Daha fazla etkileşim üreten bu içerikler algoritmik olarak ödüllendirilir ve dolaşımda tutulur. Facebook, X (Twitter), YouTube ve TikTok üzerine yapılan çalışmalar, özellikle öfke ve korku uyandıran paylaşımların daha yüksek görünürlük kazandığını göstermektedir (Brady et al., 2017; Sunstein, 2017). Böylece dijital platformlar, kamusal tartışmanın içeriğinden çok duygusal tonunu belirleyen bir filtreye dönüşür.

Bu işleyiş, karmaşık siyasal ve ekonomik meselelerin neden hızla basitleştirildiğini de açıklar. Çok katmanlı sorunlar, sloganlara, görsellere ve kısa videolara indirgenerek “tehdit”, “ihanet” ya da “çöküş” anlatıları içinde sunulur. Amaç açıklamak değil, tepki üretmektir. Bu bağlamda siyasal katılım, giderek düşünmekten çok hissetmeye dayalı bir biçim kazanmıştır. İletişim biçiminin bu dönüşümü, benzer duygulanımlara sahip bireyleri bir araya getirerek belirli bir duygusal birliktelik üretir; ancak bu sanal birliktelikler, çoğu zaman gerçek eylemlere dönüşmeyen, geçici bir rahatlama ve duygusal boşalma alanı olarak işlemektedir.

Bu noktada iktidarın işleyişi de değişir. Dijital platformlar, klasik baskı ve sansür araçlarına başvurmadan yönlendirme imkânı sağlar. İktidar artık neyin yasaklanacağını belirlemekten çok, hangi duyguların dolaşımda tutulacağını ve hangilerinin görünmez kılınacağını yönetir. Zuboff’un (2019) gösterdiği

gibi platform kapitalizmi, yalnızca dikkat üretmez; kullanıcı davranışlarını öngörmeye ve yönlendirmeye dayalı bir davranışsal yönetim modeli kurar. Bu modelde duygu, stratejik bir girdidir.

Bu dönüşüm, kamusal alanın yapısını da köklü biçimde değiştirir. Bir söylemin etkisi, doğruluğundan ya da kamusal değerinden çok, ne ölçüde duygusal yankı ürettiğiyle ölçülür. Bu durum, Habermas'ın (1989) rasyonel-eleştirel kamusal alan idealinden açık bir kopuşa işaret eder. Güncel kamusal alanda tartışmanın sınırlarını artık gerekçeler değil, duygusal yoğunluk belirlemektedir.

Papacharissi'nin (2015) belirttiği gibi, günümüz kamusal alanı ortak akıl etrafında değil, duygusal yankılar etrafında örgütlenmektedir. Sorun bireylerin düşünme yetisini yitirmesi değildir; iletişim altyapısının rasyonel tartışmayı yapısal olarak zayıflatması, duygusal tepkileri ise güçlendirmesidir. Böylece “en iyi gerekçe” değil, “en güçlü duygu” belirleyici hâle gelir.

Sonuç olarak dijital platformlar, güvensizliğin yalnızca ifade edildiği alanlar değil; onun yönetildiği düzeneklerdir. Belirsizlik ortadan kaldırılmaz, sürekli dolaşımda tutularak hissedilir kılınır. Hakikat geri çekildikçe, duygular kamusal alanın fiilî düzenleyicisi hâline gelir. Dijital altyapılar, bireylerin neye tepki vereceğini, nerede konumlanacağını ve kiminle özdeşleşeceğini sessizce belirler.

Bu bölüm, dijital platformları tam da bu nedenle bir iletişim teknolojisi olarak değil; duygular üzerinden işleyen çağdaş iktidar mantığının teknik ve toplumsal altyapısı olarak ele almaktadır.

5.1. Algoritmik Görünürlük ve Duygunun Ödüllendirilmesi

Dijital platformların işleyişi, içeriklerin doğruluğundan ya da kamusal değerinden çok, dikkat üretme kapasitesine göre şekillenmektedir. Algoritmik sistemler, kullanıcıyı mümkün olduğunca uzun süre platformda tutmayı hedeflerken, bu hedefe en hızlı biçimde hizmet eden içerikleri sistematik

olarak öne çıkarmaktadır. Bu noktada belirleyici olan, bilginin ne söylediği değil; ne hissettirdiğidir. Duygular, özellikle de yüksek yoğunluklu olanlar, algoritmik görünürlüğün asli ölçütü hâline gelmektedir.

Öfke, korku, tehdit algısı ve güçlü aidiyet çağrıları içeren içerikler; temkinli, bağlamalı ya da analitik içeriklere kıyasla çok daha hızlı dolaşıma girmekte ve daha geniş kitlelere ulaşmaktadır. Böylece dijital platformlarda örtük ama istikrarlı bir duygusal ödüllendirme rejimi oluşmaktadır. İçerikler, doğru oldukları için değil; duygusal tepki ürettikleri ölçüde görünürlük kazanır. Algoritmik sistem, bu görünürlük aracılığıyla yalnızca dikkat çeken seçmez; hangi duyguların kamusal alanda baskın olacağını da fiilen belirler.

Zeynep Tüfekçi'nin (2017) işaret ettiği gibi, algoritmalar kullanıcı tercihlerinin pasif yansımaları değildir. Aksine bu tercihler, tekrar, görünürlük ve geri bildirim yoluyla biçimlendirilir ve pekiştirilir. Kullanıcılar zaman içinde daha yoğun duygusal uyarım sunan içeriklere maruz kaldıkça, bu içeriklerin “önemli”, “acil” ya da “gerçek” olduğuna dair sezgisel bir algı geliştirir. Böylece algoritmik görünürlük, yalnızca neyin görüleceğini değil, neyin *ciddiye alınacağını* da belirler.

Bu mekanizma, hakikat krizini derinleştiren bir geri besleme döngüsü üretir. Duygusal olarak yüklü içerikler daha görünür hâle geldikçe, kamusal alan giderek kutuplaştırıcı ve düşmanlaştırıcı anlatılarla dolmaktadır. Göç, güvenlik, ekonomik kriz ya da kimlik politikaları gibi karmaşık meselelerin sıklıkla tehdit, çöküş ya da ihanet imgeleriyle sunulması bu sürecin tipik bir sonucudur. Bu anlatılar, gerçekliği açıklamaktan çok, güvensizlik hissini yoğunlaştırır ve sürekli canlı tutar.

Dijital platformlar, kullanıcıların yalnızca davranışlarını değil; korkularını, öfkelerini ve arzularını da ölçülebilir, sınıflandırılabilir ve yönlendirilebilir verilere dönüştürmektedir (Tüfekçi, 2014; Zuboff, 2019). Duygular, bu bağlamda bireysel

deneyimler olmaktan çıkarak, platform ekonomisinin temel girdilerinden biri hâline gelir. Siyasal ve ticari yönlendirme, bu duygusal veriler üzerinden eşzamanlı olarak mümkün hâle gelir.

Bu nedenle algoritmik görünürlük, teknik ve tarafsız bir süreç olarak değerlendirilemez. Aksine, hangi duyguların dolaşıma gireceğini, hangi anlatıların güçleneceğini ve hangilerinin görünmez kalacağını belirleyen normatif bir düzenek olarak işlemektedir. Dijital platformlar bu yönüyle hakikat üretmeyen; fakat güçlü ve kalıcı duygusal gerçeklikler inşa eden alanlara dönüşmektedir. Bu gerçeklikler, bireylerin dünyayı algılama biçimlerini şekillendirirken, güvensizliği sıradan ve sürekli bir deneyim hâline getirir.

Sonuç olarak algoritmik görünürlük, duyguları yalnızca yansıtan değil; sistematik biçimde teşvik eden bir iktidar tekniği olarak işler. Duyguların ödüllendirildiği bu dijital ekoloji, bireyleri daha tepkisel, daha savunmacı ve daha kolay yönlendirilebilir kılmakta; güvensizliği ise platformlar aracılığıyla sürekli yeniden üretmektedir. Bir sonraki alt başlıkta, bu sürecin yankı odaları ve duygusal rezonans yoluyla nasıl derinleştiği ele alınacaktır.

5.2. Yankı Odalarından Duygusal Rezonansa

Dijital platformlara ilişkin erken dönem tartışmalar, kamusal alanın parçalanmasını büyük ölçüde “yankı odaları” ve “filtre balonları” kavramlarıyla açıklamıştır. Bu çerçevede bireylerin, kendi görüşleriyle uyumlu içeriklerle çevrelenirken karşıt fikirlerle temaslarının giderek zayıfladığı ileri sürülmüştür (Pariser, 2011; Sunstein, 2017). Ne var ki güncel dijital dinamikler, kamusal parçalanmanın yalnızca bilişsel bir kapanma meselesi olarak ele alınamayacağını göstermektedir. Platformlarda dolaşıma giren içerikler, benzer düşünceleri bir araya getirmekten çok, benzer duyguları yoğunlaştıran bir işleyiş üzerinden etki üretmektedir.

Bu noktada “duygusal rezonans” kavramı açıklayıcı hâle gelir. Duygusal rezonans, bireylerin yalnızca benzer fikirlerle

değil, benzer duygulanım kipleriyle çevrenmesi ve bu duyguların kolektif biçimde üst üste binerek güç kazanması sürecini ifade eder. Sosyal medyada kullanıcılar, giderek ne düşündüklerinden çok ne hissettikleri üzerinden birbirleriyle temas kurar (Tüfekçi, 2014). Öfke, korku, mağduriyet ya da tehdit algısı, dijital etkileşimin başlıca bağlayıcı unsurlarına dönüşür. Bu nedenle yankı odaları, salt bilişsel kapanmalar olarak değil, duyguların yoğunlaştığı ve karşılıklı olarak güçlendiği alanlar olarak düşünülmelidir.

Duygusal rezonansın bu biçimde işlemesi, hakikat krizini daha da derinleştirir. Zira güçlü duygusal yankı üreten anlatılar, doğrulanabilirlikten bağımsız olarak ikna edici bir “gerçeklik hissi” üretir. Bu hissin gücü arttıkça, karşıt görüşler yalnızca yanlış olarak değil, aynı zamanda tehdit edici olarak algılanmaya başlar. Böylece kamusal alanda müzakere ve ikna yerini, duygusal kopuşlara ve keskinleşen ayrımlara bırakır.

Bu duygusal kopuşun siyasal alandaki en görünür karşılığı, popülist söylemlerin dijital platformlarda kazandığı güçte ortaya çıkar. Popülist aktörler, karmaşık toplumsal sorunları basitleştiren ve güçlü duygusal çağrışımlar üreten anlatılarla hızla karşılık bulur. “Biz” ve “onlar” ayrımı, algoritmik olarak ödüllendirilen öfke ve tehdit söylemleriyle pekişirken, siyasal sadakat programatik tutarlılıktan çok duygusal bağlılık üzerinden kurulur (Moffitt, 2016). Bu bağlamda dijital rezonans, popülist siyasetin yalnızca bir iletişim aracı değil, temel taşıyıcısı hâline gelir.

Bu süreç aynı zamanda güvensizliğin bireysel bir kaygı olmaktan çıkarak paylaşılan bir duygusal zemine dönüşmesini mümkün kılar. Dijital platformlarda yankılandıkça kişisel endişeler tekil deneyimler olarak kalmaz; ortak bir tehdit anlatısının parçası hâline gelir. Ekonomik güvencesizlik, göç, kültürel dönüşüm ya da siyasal temsil krizleri gibi farklı sorunlar, benzer duygusal çerçeveler içinde birbirine eklemlenerek dolaşıma girer. Böylece güvensizlik, çözülmesi gereken somut sorunların toplamı olmaktan çıkar; dijital ekosistemin sürekliliğini besleyen kolektif bir his hâlini alır.

Sonuç olarak dijital platformlarda ortaya çıkan yankı odaları, yalnızca fikirlerin kapalı devre dolaştığı alanlar değildir. Asıl belirleyici olan, duyguların rezonans yoluyla yoğunlaştırılmasıdır. Bu yoğunlaşma, bireyleri rasyonel ikna süreçlerinden uzaklaştırarak daha sert, daha savunmacı ve daha kutuplaşmış konumlara iter. Böylece dijital alan, yalnızca iletişimin değil, duygular üzerinden işleyen çağdaş siyasal yönelimlerin de temel mekânlarından biri hâline gelir.

5.3. Fanatizmin Gündelik İnşası

Fanatizm çoğu zaman olağan dışı bir sapma, aşırı bir siyasal tutum ya da istisnai bir psikolojik hâl olarak ele alınır. Oysa fanatik bağlılıklar gündelik hayatın dışında değil; tam tersine gündelik pratiklerin içinde, sıradan karar anlarında ve tekrar eden duygusal yönelimler aracılığıyla inşa edilir. Hakikatin bağlayıcı gücünü yitirdiği, güvenin ise kırılganlaştığı bir toplumsal bağlamda fanatizm, bireylerin yön bulma ihtiyacına verilen işlevsel bir yanıt olarak ortaya çıkar. Bu anlamda fanatizm, yalnızca uç ve marjinal bağlılık biçimlerini değil; eleştirel mesafenin askıya alındığı her tür gündelik sadakat rejimini ifade eder.

Bu süreci anlamak için kitle davranışına ilişkin erken çözümlemeler hâlâ önemli bir açıklayıcı çerçeve sunmaktadır. Gustave Le Bon'a göre bireyler kalabalığın parçası hâline geldiklerinde, ayrıntılı akıl yürütmelerden çok imgeler, semboller ve duygular aracılığıyla hareket ederler. Eleştirel benlik geri çekilir; onun yerini tekrar eden sloganlara, güçlü karşıtlıklara ve duygusal yoğunluğa açık bir ortak zihin alır. Bu zihni ikna eden şey kanıtlar değil, duygusal etkilerdir. Bu nedenle kitleleri harekete geçirenler, onları mantıksal olarak ikna etmeye değil; inanabilecekleri imgeler sunmaya yönelirler (Le Bon, 2009).

Ancak Le Bon'un betimlediği bu kitle zihni, bu işleyişin neden bu kadar güçlü ve kalıcı olduğunu tek başına açıklamakta yetersiz kalır. Bu noktada Sigmund Freud'un kitle psikolojisine getirdiği psikanalitik yorum devreye girer. Freud'a göre birey,

kitle içinde aklını yitirmez; fakat eleştirel benliğini askıya alır. Freud bu durumu açık biçimde şöyle ifade eder: birey, kitle içinde “benliğinin bilinçli ve eleştirel işlevlerinden vazgeçer; onların yerini duygusal bağlar alır” (Freud, 2001). Burada söz konusu olan bir düşünce yokluğu değil, düşünmenin geri plana çekilmesidir.

Freud’un temel katkısı, kitleyi bir arada tutan şeyin ortak muhakeme değil, liderle kurulan libidinal bağ olduğunu göstermesidir. Birey, liderde kendi ideal benliğini görür; bu nedenle liderin sözleri tartışılmaz, sorgulanmaz ve içselleştirilir. Bu içselleştirme rasyonel ikna yoluyla değil, duygusal bağlanma aracılığıyla gerçekleşir. Böylece fanatik bağlılık, irrasyonel bir sapma değil; belirsizlik koşulları altında işleyen duygusal bir karar rejimi olarak anlaşılmalıdır.

Bu çerçevede kitleler düşünmez değildir; ancak farklı biçimde düşünürler. Karar verme süreci “en doğru olan”ın seçilmesi üzerinden değil; “bağı koruyan”ın sürdürülmesi üzerinden işler. Eleştiri yalnızca bir fikri değil, aynı zamanda aidiyeti de tehdit eder. Bu nedenle kitle içinde sorgulama bir erdem olmaktan çıkar; dağılma riski taşıyan bir davranış hâline gelir. Muhakemenin yerini aidiyet, düşünmenin yerini hissetme alır. Karar anı artık doğruluğun tartışıldığı bir muhakeme alanı değil; kiminle ve neyle özdeşleşildiğinin belirlendiği bir konumlanma alanıdır.

Bu süreç bireysel psikolojiyle sınırlı değildir; kolektif kimlik mekanizmalarıyla yakından ilişkilidir. Henri Tajfel’in iç grup–dış grup yaklaşımı, fanatik bağlılığın nasıl gündelik olarak yeniden üretildiğini açıklamak açısından aydınlatıcıdır. Tajfel’e göre bireyler, ait oldukları grubun olumlu özelliklerini abartırken, dış grupları homojenleştirir ve olumsuzlaştırır (Tajfel & Turner, 1979). Anlamlandırma ortak bir “biz” duygusu etrafında yoğunlaştıkça, bu çerçevenin dışında kalanlar yalnızca farklı değil; çoğu zaman ikincil, önemsiz ya da meşruiyeti tartışmalı hâle gelir. Böylece ahlaki değerlendirme evrensel ölçütlerden çok, duygusal olarak paylaşılan bir konumun korunmasına hizmet eder.

Martha Nussbaum'un vurguladığı üzere ahlaki yargılar çoğu zaman soyut ilkelerden değil, anlatılar içinde kurulan duygusal yakınlıktan beslenir (Nussbaum, 2001). Bireyler neyin doğru olduğuna tarafsız ölçütlerle değil; kendilerini hangi özneye, hangi hikâyeye ve hangi kolektif duygu hattıyla özdeşleştirdiklerine bakarak karar verirler. Bu duygusal hizalanma, fanatik bağlılıkların gündelik hayatta meşrulaşmasını ve süreklilik kazanmasını sağlar.

Duyguların bu kolektif işleyişi, duygular sosyolojisi literatüründe ayrıntılı biçimde ele alınmıştır. Arlie Hochschild, duyguların bireyin iç dünyasında kendiliğinden beliren tepkiler olmadığını; toplumsal olarak düzenlenen, öğrenilen ve yönlendirilen pratikler olduğunu gösterir (Hochschild, 2003). Sara Ahmed ise duyguların bireylerin içinde “bulunan” şeyler olmaktan çok, toplumsal alanda dolaşan; insanları birbirine bağlayan, sınırlar çizen ve yön duygusu üreten güçler olarak işlediğini vurgular (Ahmed, 2004). Bu nedenle fanatizm, bireysel öfke ya da coşkunun toplamı değil; duyguların belirli yönlere doğru dolaşıma sokulduğu kolektif bir örgütlenme biçimidir.

Bu örgütlenme dijital medya ortamlarında daha da hızlanmakta ve kalıcı hâle gelmektedir. Sosyal medya platformları, bireyleri ortak bir kamusal bilgi alanına değil; kendi inanç ve duygularıyla uyumlu içeriklerin tekrar tekrar dolaşıma sokulduğu yankı odalarına yönlendirir. Filtre balonları olarak adlandırılan bu yapılar, karşıt görüşlerle karşılaşmayı azaltırken, mevcut bakış açılarını mutlaklaştıran bir algı evreni üretir. Böylece tekil ve bağlayıcı bir hakikat rejiminin yerini, birbirini doğrulamayan fakat duygusal olarak güçlenen çoklu anlatılar alır.

Bu ortamda doğruluk ölçütü, içeriklerin kanıt değerinden çok, yarattığı duygusal rezonansla belirlenir. Yalın Alpay'ın işaret ettiği gibi dijital çağda sorun hakikatin tamamen ortadan kalkması değil; hakikatin bağlayıcı olmaktan çıkmasıdır (Alpay, 2020). Birey, zaten inandığı anlatıların tekrarına maruz

kaldıkça şüphe değil, teyit üretir. Böylece karar verme eylemi karmaşık analizler yerine, bağlanılan kişi ya da anlatının izlenmesi üzerinden gerçekleşir.

Bu bağlamda fanatizm, olağanüstü bir bilinç kaybı değil; belirsizlik altında işleyen bir sadeleştirme mekanizmasıdır. Karmaşık toplumsal süreçleri neden–sonuç ilişkileriyle kavramak yerine, genelleyici ve kapsayıcı anlatılar bireylere hızlı açıklamalar ve net konumlanmalar sunar. Bu anlatıların cazibesi doğruluklarından değil; sundukları açıklama kolaylığından ve sağladıkları duygusal rahatlama kaynağıdır.

Hakikat sonrası siyasetin dijital ekolojisi, duyguların yalnızca ifade edildiği değil; sistematik biçimde seferber edildiği bir düzen üretmektedir. Beğeniler, paylaşımlar, yorumlar ve etiketler yalnızca görüş bildirme araçları değil; duygusal hizalanmanın işaretleri hâline gelir. Karşıt görüşler zamanla yalnızca “yanlış” değil; “tehlikeli” ve “ahlaken sorunlu” olarak algılanmaya başlanır. Fanatizm bu anlamda, açık şiddet çağrılarının önce gündelik duygusal sınır çizimleriyle inşa edilir.

Algoritmik mantık bu süreci görünürlük üzerinden ödüllendirir. Sert, dışlayıcı ve duygusal olarak yoğun içerikler daha fazla etkileşim üretir; bu etkileşimler benzer içeriklerin dolaşımını hızlandırır. Böylece fanatik söylemler marjinal olmaktan çıkarak platformların olağan akışının parçası hâline gelir. Fanatizm bu noktada yalnızca bireysel psikolojiyle değil; doğrudan teknik altyapılarla ilişkili bir toplumsal düzenleme biçimi olarak görünür hâle gelir.

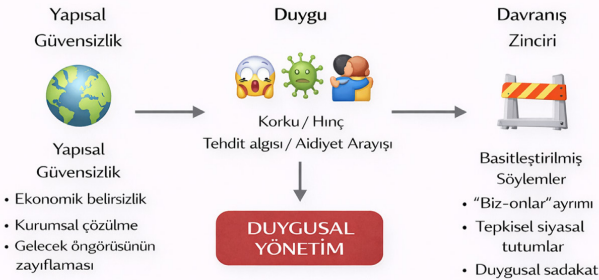
Fanatik sadakatler güçlendikçe siyasal sorumluluk da bulanıklaşır. Siyasal aktörlerin tutarsızlıkları, başarısızlıkları ya da çelişkileri ikincil hâle gelir; eleştiri kolaylıkla “ihamet”, sorgulama ise “düşmanlık” olarak kodlanır. Böylece fanatizm yalnızca karşıt görüşleri bastıran değil, iç eleştiriye de işlevsizleştiren bir sadakat rejimi üretir (Ateşoğlu, 2023).

Bu çerçevede fanatizm, güvensizliğin patolojik bir yan ürünü olmaktan çok, güvensizlik koşullarında işlevsel bir uyum mekanizmasıdır. Belirsizlik ve karmaşa karşısında fanatik bağlılık, bireylere net sınırlar, kesin düşmanlar ve basitleştirilmiş açıklamalar sunar. Dijital platformlar bu süreci hızlandırarak karmaşık toplumsal sorunları duygusal olarak yönetilebilir anlatılara indirger.

Ne var ki algoritmaların ürettiği bu duygusal yoğunluk çoğu zaman anlık ve süresizdir. Zeynep Tüfekçi'nin (2014) vurguladığı gibi dijital platformlar uzun süreli siyasal bilinçten çok kısa süreli dikkat ve tepki üretmeye yöneliktir. Tepkisel duygular yoğun yaşanmakla birlikte kurumsallaşmaz; kalıcı bir kamusal yön duygusuna dönüşmez. Ortaya çıkan şey, sürekliliği olan bir siyasal basınçtan ziyade, yanıp sönen duyguların belirlediği parçalı bir kamusal alandır.

Bu bölüm göstermektedir ki güvensizlik çağında fanatizm, istisnai bir aşırılık değil; gündelik duygusal pratikler içinde normalleşen bir yön bulma biçimidir. Kurumlara duyulan güvenin aşınması, bireyleri sürekli tetikte ve kırılgan kılarken; bu boşluk duygular üzerinden işleyen yeni bağlılık rejimleriyle doldurulmaktadır. Bir sonraki bölüm, bu rejimlerin ideoloji, inanç sistemleri ve tüketim pratikleriyle nasıl iç içe geçtiğini tartışacaktır.

Güvensizlik → Duygu → Davranış Zinciri

Şekil 1, Dijital platformlar ve duygusal yankı

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

6. BÖLÜM

Duygularla Yönetimin Üç Kanalı: İdeoloji, İnanç ve Tüketim

Bu kitap boyunca tartışılan hakikat krizi ve güvensizlik rejimi, duyguların toplumsal hayatta yalnızca yaşanan tepkiler ya da ikincil yansımalar olmadığını; aksine toplumsal düzenin kurulmasında ve sürdürülmesinde etkin bir rol oynadığını ortaya koymayı amaçlamaktadır. Duygular, belirsizlik koşullarında bireylerin dünyayı anlamlandırma, konum alma ve yön bulma biçimlerini belirleyen merkezi unsurlar hâline gelmiştir. Ancak bu durum duyguların iktidarlar açısından tek bir hatta, tek bir araç üzerinden seferber edildiği anlamına gelmez.

Duygularla yönetim, parçalı ama birbirini tamamlayan kanallar üzerinden işler. İktidar, duyguları doğrudan “üretmekten” çok, onları belirli anlamlandırma düzenekleri içinde dolaşıma sokar, yoğunlaştırır ve yönlendirir. Bu nedenle duygularla yönetimi tekil bir mekanizma olarak değil; farklı toplumsal alanlarda farklı biçimler alan çok katmanlı bir yönetim mantığı olarak düşünmek gerekir. Bu bölüm, bu mantığın üç temel kanal üzerinden işlediğini ileri sürmektedir: *ideolojiler, inanç sistemleri ve tüketim pratikleri*.

Bu üç kanalın ortak işlevi, belirsizlik koşullarında bireylere bir tür *yön duygusu* sağlamalarıdır. İdeolojiler, bireylere kiminle aynı tarafta durduklarını ve kime karşı olduklarını hissettirir; inanç sistemleri, dünyada neyin anlamlı, neyin güvenilir ve neyin “doğru” olduğuna dair duygusal bir zemin sunar; tüketim pratikleri ise bireyin kendini nasıl kuracağını, neyi arzulayacağını ve nasıl bir özne olacağını şekillendirir. Bu kanallar, bireylere kapsamlı açıklamalar sunmaktan çok,

karmaşık bir dünyada hızlı konum alma ve karar verme imkânı tanıyan duygusal çerçeveler üretir.

Yuval Noah Harari'nin vurguladığı üzere, insanlar karmaşık toplumsal gerçeklikleri doğrudan kavramaktan ziyade, bu gerçeklikleri *hikâyeler* aracılığıyla anlamlandırır; duygular ise bu hikâyelerin ikna edici gücünü taşıyan ana damar hâline gelir (Harari, 2018; 2023). Bu bağlamda ideolojiler, inançlar ve tüketim anlatıları yalnızca bilişsel açıklamalar sunmaz; aynı zamanda korku, umut, aidiyet ve güven duygularını örgütleyen anlatı evrenleri kurar.

Bu nedenle duygular, rasyonelliğin karşıtı ya da irrasyonel bir sapma olarak okunmamalıdır. Aksine, güvensizlik koşullarında karar alma, aidiyet kurma ve eyleme yönelme süreçlerini hızlandıran toplumsal kestirme yollar olarak işlev görürler (Marcus, 2000; Nussbaum, 2013). Duygular sayesinde bireyler, uzun muhakeme süreçlerine girmeden “kiminle”, “neye” ve “nasıl” bağlanacaklarını hissedebilirler. Bu hızlandırıcı işlev, duyguları çağdaş iktidar açısından son derece verimli bir yönetim kaynağına dönüştürmektedir.

Bu bölümde, duygularla yönetimin üç temel kanalı - *ideoloji*, *inanç* ve *tüketim*³ - kitabın temel argümanı ile uyumlu biçimde ele alınacaktır. Amaç, bu kanalların her birinin duyguları nasıl seferber ettiğini, hangi belirsizlikleri nasıl “taşınabilir” hâle getirdiğini ve bireylerin gündelik hayatlarında nasıl içselleştirildiğini göstermektir. Böylece duyguların, çağdaş toplumsal düzenin yan ürünü değil; onun kurucu ve sürdürücü unsurlarından biri olduğu daha açık biçimde ortaya konacaktır.

6.1. İdeoloji: Duygusal Özdeşleşme, “Biz/Onlar” Ayrımı

Günümüz toplumlarında ideoloji, artık sadece dünyayı açıklayan tutarlı bir düşünceler bütünü olarak değil; bireylerin belirsizlik, güvensizlik ve tehdit algıları karşısında duygusal olarak tutunabilecekleri bir aidiyet zemini olarak da işlemektedir. Yapısal güvensizliğin kalıcılaştığı koşullarda

3 Duygularla yönetimin üç kanalı, genel bir çerçeve çizmekle birlikte her sınıfsal kategorinin başka kanallarla motive olabileceği de unutulmamalıdır. Buradaki kavramsallaştırma sadece genelleştirmeden ibarettir ve her genelleştirme gibi istisnai durumlara açıktır.

bireyler, karmaşık toplumsal süreçleri rasyonel analizlerle kavramaktan ziyade, kendilerine “nerede durduklarını” ve “kime ait olduklarını” hissettiren anlatılara yönelmektedir. Bu bağlamda ideoloji, hakikati temsil eden bir çerçeve olmaktan çok, duyguları örgütleyen ve siyasal sadakati mümkün kılan bir özdeşleşme mekanizmasına dönüşmüştür.

Bu dönüşüm, ideolojinin bilişsel içeriğinden ziyade duygusal işlevini görünür kılmaktadır. Ernesto Laclau’nun (2005) vurguladığı gibi ideoloji, toplumsal talepleri mantıksal bir bütünlük içinde birleştirmekten çok, dağınık duyguları “biz” duygusu etrafında eklemleyen bir siyasal mantık üzerinden çalışır. İdeolojik söylemin etkisi, sunduğu programların doğruluğundan değil; öfke, aşağılanmışlık, korku ve tehdit algısını ortak bir kimlikte yoğunlaştırabilme kapasitesinden kaynaklanır. Böylece ideoloji, güvensizliği yalnızca anlamlandıran değil, onu siyasal bir yönelime dönüştüren bir düzenek hâline gelir.

Bu noktada “biz-onlar” ayrımı ideolojik işleyişin merkezinde yer alır. İdeoloji, güvensizlik duygusunu soyut ve karmaşık yapısal süreçlere yöneltmek yerine, onu somut aktörler, gruplar ya da sembolik düşman figürleri üzerinden kodlar. Michael Billig’in (1995) “banal milliyetçilik” kavramı, bu ayrımın gündelik dil ve pratikler aracılığıyla nasıl sürekli yeniden üretildiğini göstermektedir. “Biz”, güvenli, meşru ve haklı olanı temsil ederken; “onlar”, tehditkâr, yozlaşmış ya da tehlikeli olarak kurgulanır. Bu karşıtlık, ideolojik bağlılığı rasyonel iknadan çok duygusal sadakat üzerinden pekiştirir.

İdeolojik özdeşleşmenin bu kadar güçlü duygusal bağlar üretebilmesinin nedeni, insanların kendilerini dünyada yalnızca birey olarak değil, ait oldukları gruplar üzerinden konumlandırmalarıdır. Sosyal psikolojide Henri Tajfel ve John Turner’ın geliştirdiği Sosyal Kimlik Kuramı, bu durumu açık biçimde gösterir: İnsanlar “kim olduklarını” yalnızca kişisel özellikleriyle değil, “kimlerle birlikte oldukları / ait oldukları gruplar” üzerinden tanımlarlar (Tajfel & Turner, 1979). Bu

noktada “biz” duygusu, ortak bir programdan ya da rasyonel çıkar hesabından önce gelir. “Biz”, aynı şeyden korkanların, aynı tehditleri hissedenlerin ve aynı düşman imgeleri etrafında toplananların oluşturduğu duygusal bir alandır. İç gruba ait olmak, bireye yalnızca bir kimlik değil; güven, ait olma hissi ve ahlaki bir üstünlük duygusu da sağlar. Buna karşılık “onlar”, çoğu zaman soyut, belirsiz ama duygusal olarak yüklü bir tehdit alanı olarak kurgulanır: yozlaşmış, tehlikeli, güvenilmez ya da “bizden olmayan”.

Bu ayrımın en çarpıcı yönü, maddi çıkar çatışması olmadan da son derece hızlı biçimde kurulabilmesidir. Tajfel’in (1982) deneyleri, insanların rastgele oluşturulmuş ve hiçbir gerçek çıkarı olmayan gruplarda bile, çok kısa sürede “biz” lehine kayırmacı, “onlar” aleyhine dışlayıcı tutumlar geliştirebildiğini göstermektedir. Başka bir deyişle, ideolojik sadakati doğuran şey çoğu zaman rasyonel hesap değil; ait olma, korunma ve “doğru tarafta olma” hissidir. Bu noktadan sonra duygu, muhakemenin önüne geçer; sadakat, sorgulamanın yerini alır.

Bu durum ideolojik siyaset açısından kritik bir sonuç doğurur: “Biz-onlar” ayrımı, ikna edici argümanlardan çok duygusal sınırlar üzerinden işler. İdeoloji, bireyleri belirli politikalar üzerine düşünmeye davet etmekten ziyade, onları belirli duygusal konumlara yerleştirir; kiminle öfkeleneceklerini, kimden korkacaklarını ve kime sadık kalacaklarını önceden tanımlar. Güvensizlik ve belirsizlik koşullarında bu mekanizma daha da güçlenir; çünkü iç grup, yalnızca siyasal bir tercih değil, aynı zamanda varoluşsal bir sığınak hâline gelir.

Bu işleyiş özellikle güvensizlik deneyiminin yoğunlaştığı dönemlerde belirginleşmektedir. Ekonomik krizler, göç dalgaları, kültürel dönüşümler ya da siyasal istikrarsızlık anlarında ideolojik söylemler, belirsizliğin yarattığı kaygıyı düşman imgeleri üzerinden sabitlemeye yönelir. Ruth Wodak’ın (2015) popülist söylemler üzerine yaptığı analizler, korku ve tehdit anlatılarının nasıl sistematik biçimde ideolojik mobilizasyon aracına dönüştürüldüğünü göstermektedir.

Örneğin sabah işe giden bir birey, cebindeki paranın neden her ay biraz daha azaldığını, kirasının neden yetişmediğini ya da çocuğunun geleceğinin neden belirsizleştiğini tam olarak açıklayamayabilir. Ancak ideolojik söylem ona hazır bir duygu haritası sunar. Artık sorunun karmaşık yapısal nedenlerini anlamasına gerek yoktur; “birileri” vardır ve bu sıkıntının sebebi onlardır. Bu noktada rahatlatıcı olan çözüm değil, suçlunun bulunmuş olmasıdır. Belirsizlik böylece ortadan kalkmaz; ama duygusal olarak taşınabilir hâle gelir. İdeoloji tam da bu anlarda, gerçeği açıklamaktan çok, kaygıyı sabitleyen bir yön pusulası gibi çalışır.

Yuval Noah Harari’nin (2018, 2023) işaret ettiği üzere, hızlanan ve öngörülemez hâle gelen dünyada bireyler, karmaşık nedensel açıklamalardan ziyade anlam ve güven duygusu üreten hikâyelere yönelmektedir. İdeoloji bu hikâyeleri sağlayarak bilişsel yükü azaltır; kimlik, aidiyet ve yön duygusu sunar. Bu süreçte hakikat, doğrulanabilir bir ölçüt olmaktan çıkarak, duygusal olarak “inandırıcı” olanla yer değiştirir. Bu nedenle ideolojik anlatılar, ampirik olarak zayıf ya da çelişkili olsalar dahi güçlü bir siyasal etki üretebilmektedir.

Bu çerçevede ideoloji, yalnızca siyasal tercihleri belirleyen bir üst yapı unsuru değil; duyguların siyasal olarak düzenlenmesini sağlayan bir yönetim tekniği olarak kavranmalıdır. Chantal Mouffe’nun (2005, 2018) vurguladığı gibi siyaset, hiçbir zaman yalnızca rasyonel uzlaş alanı değildir; tutkuların, özdeşleşmelerin ve duygusal yatırımların alanıdır. Günümüzde ideolojik mücadeleler, tam da bu duygusal düzlemde yoğunlaşmakta; akıl yürütmeden çok aidiyet üretimi üzerinden işlemektedir. Bunun gündelik hayattaki karşılığı çoğu zaman son derece basittir: Birey karmaşık bir politika metnini okumaz, ekonomik programları karşılaştırmaz; ama bir cümlede kendini “ait” hisseder ya da dışlanmış bulur. Bir slogan, bir bayrak, bir öfke anı ya da bir “biz” vurgusu, saatler süren rasyonel tartışmalardan daha güçlü bir bağ kurar. İdeoloji burada düşünülerek benimsenmez; *hissedilerek* sahiplenilir.

Kişi, belirli bir politik hattın doğruluğundan çok, o hat içinde kendini güçlü, görünür ve korunmuş hissettiği için orada kalır. Tam da bu nedenle ideolojik sadakat, ikna edildiği için değil; duygusal olarak yerini bulduğu için sürdürülür.

Sonuç olarak ideoloji, güvensizlik çağında bireyleri “ikna eden” değil, duygusal olarak bağlayan onlara sığınak olan bir çerçeve sunmaktadır. “Biz-onlar” ayrımı aracılığıyla korkuyu, öfkeyi ve aidiyet arzusunu siyasal sadakate dönüştüren ideolojik mekanizmalar, duyguların neden çağdaş iktidar biçimlerinin merkezine yerleştiğini açıkça göstermektedir. Bir sonraki alt başlıkta görüleceği üzere, benzer bir duygusal yönetim mantığı bu kez ideolojiden çok inanç ve kutsallık üzerinden işlemekte; güvensizlik, metafizik ve ahlaki anlatılar aracılığıyla yeniden düzenlenmektedir.

6.2. İnanç: Kesinlik İhtiyacı ve Ontolojik Güven

İnanç kanalı, duygularla yönetimin en eski ve en etkili biçimlerinden biridir. Ancak burada söz konusu olan, yalnızca dinî inançlar değildir. Daha geniş bir çerçevede inanç, belirsizlik karşısında kesinlik, yön ve aidiyet üreten tüm düşünsel ve duygusal sistemleri kapsar. İnanç, bireye yalnızca “neye inanacağını” değil; aynı zamanda “nasıl hissedeceğini” ve “dünyada nerede duracağını” da bildirir. Bu yönüyle inanç, hakikat üretmekten çok, belirsizliği duygusal olarak taşınabilir kılan bir düzenleme mekanizması olarak işler.

Bu mekanizmayı anlamak için Émile Durkheim’in “kutsal” kavramsallaştırması hâlen açıklayıcıdır. Durkheim’e göre kutsal olan, bireye yalnızca metafizik bir anlam sunmaz; aynı zamanda o toplumsal düzeni mümkün kılan kolektif bağları da güçlendirir (Durkheim, 2001). Kutsal, kaygıyı yatıştıran ve bireyi kendisinden daha büyük bir bütünün parçası hâline getiren bir duygusal çerçeve üretir. Bu nedenle inanç, bireysel bir kanaatten çok, toplumsal olarak paylaşılan bir güvenlik ve anlam alanı inşa eder.

İnanç bu anlamda, yalnızca “doğruya inanmak” değil, belirsizlik karşısında birlikte tutunmayı mümkün kılan bir

duygusal altyapıdır. Bu işleyişi görmek için dinî bir örneğe ihtiyaç yoktur. Büyük bir ekonomik kriz anında, karmaşık veriler, istatistikler ya da yapısal açıklamalar dolaşıma girse bile, kalabalıkların etrafında toplandığı şey çoğu zaman tek bir ideolojik cümle olur: “*Bizi kandırdılar.*” Bu cümle kanıt istemez, ayrıntı talep etmez, karşı argüman kabul etmez. Çünkü burada işleyen şey açıklama değil, toparlanmadır. “*Bizi kandırdılar*” ifadesi, bireylere hem masumiyet hem de ait oldukları bir “biz” sunar; suç karmaşık sistemlerde değil, somut bir “onlar” dadır. Tam da bu nedenle bu tür ideolojik anlatılar, doğrulanabilir oldukları için değil, dağılmış kaygıyı tek bir düşman imgesinde sabitledikleri için güçlüdür. İdeoloji burada bir dünya görüşü olmaktan çok, belirsizlik karşısında kolektif olarak tutunulan seküler bir kutsal gibi işler.

Modern dünyada inanç kanalının yeniden güç kazanması ise, modernitenin vaat ettiği düzen ve öngörülebilirliğin çözülmesiyle yakından ilişkilidir. Peter Berger’in “kutsal şemsiye” metaforu, insanların dünyayı yaşanabilir kılmak için anlamı kurumsallaştırdığını; bu anlam yapıları çözüldüğünde bireylerin derin bir yönsüzlük ve güvensizlik hissiyle karşı karşıya kaldığını göstermektedir (Berger, 1967). Hakikat ortak ve bağlayıcı bir referans olmaktan çıktığında, bireyler yön duygusunu çoğu zaman mantıksal açıklamalardan değil, duygusal kesinlikten üretmeye yönelir. İnanç, tam da bu boşlukta devreye girer.

Belirsizliğin kalıcı hâle geldiği, yön duygusunun zayıfladığı ve bireyin kendi yaşamı üzerindeki denetim hissini kaybettiği akışkan koşullarda (Bauman, 2000; 2007b), kesinlik vaadi sıradan bir düşünsel tercih olmaktan çıkarak güçlü bir duygusal sığınağa dönüşür. Bu bağlamda kesin inançlar, güçlü kanıtlara dayandıkları için değil; kuşkuyla, anlamsızlığa ve kişisel yetersizlik hissine tahammül edilemediği için cazip hâle gelir. Kesinlik, burada rasyonel iknanın sonucu değil, belirsizliğin yükünü geçici olarak hafifleten bir duygusal düzenek olarak işler (Hoffer, 2017). “Her şeyin nedeni budur” diyen basit anlatılar,

karmaşık açıklamaların taşıdığı bilişsel ve duygusal maliyeti ortadan kaldırır. Özellikle işini, statüsünü ya da geleceğe dair yön duygusunu yitirmiş birey için kesinlik, gerçeği anlamaktan çok, düşünme zorunluluğundan kurtulmayı sağlar. Bu nedenle kesin inançlar, hakikati açıklamaktan ziyade, güvensizliğin yarattığı boşluğu dolduran taşınabilir bir anlam üretir ve tam da bu yüzden kriz dönemlerinde güçlü bir çekim yaratır.

Bu dinamik, gündelik hayatın sürdürülebilirliğini mümkün kılan ontolojik güven ihtiyacıyla birlikte düşünüldüğünde daha da açıklık kazanır. Gündelik yaşamın akışı, dünyanın temelde istikrarlı ve öngörülebilir olduğu varsayımına dayanır; bu zemin sarsıldığında kaygı artar ve birey yeni tutunma biçimleri aramaya yönelir (Giddens, 1991). İnanç bu noktada, uzun düşünme süreçleri ya da karmaşık açıklamalar gerektirmeden, güven hissini hızla yeniden üreten bir kanal hâline gelir. Bir dünya görüşü çoğu zaman “doğru” olduğu için değil, güvende hissettirdiği için benimsenir. Özellikle işini, statüsünü ya da geleceğe dair yön duygusunu yitirmiş birey için “her şeyin nedeni budur” diyen tek cümlelik bir anlatı, anlamaktan çok rahatlatır. Çünkü kesinlik burada gerçeği değil, taşınabilir bir güven duygusunu sunar.

Bu noktada inancın yalnızca bir güven sığınağı değil, aynı zamanda dünyayı anlamlandıran bir çerçeve olarak işlediğini hatırlamak gerekir. Clifford Geertz’in kültürel yorumcu yaklaşımında inanç sistemleri, bireylere “neye inanacaklarını” söylemekten çok, yaşanan belirsizlikleri anlamlı kılan sembolik bir düzen sunar. Geertz’e göre din ve inanç, insanların karşılaştıkları kaos, acı ve belirsizlik karşısında dünyayı “anlaşılır” ve “katlanılabilir” kılan anlam ağları örür (Geertz, 1973). Bu anlamda inanç, yalnızca bireysel bir kanaat değil; duyguları, beklentileri ve davranışları yönlendiren kültürel bir harita işlevi görür. Ontolojik güvenin zedelendiği koşullarda bu haritalar daha da değer kazanır; çünkü sundukları şey kesin doğrular kadar, hatta onlardan da önce, yaşanabilir bir anlam duygusudur.

Yuval Noah Harari'nin anlatılar üzerine yaptığı analizler, inancın bu işlevine kolektif bir boyut ekler. Harari'ye göre insan toplulukları büyük ölçekli iş birliklerini çoğu zaman mitler, anlatılar ve ortak inançlar üzerinden kurar; bu anlatılar “doğru” oldukları için değil, kolektif davranışı koordine ettikleri için etkilidir (Harari, 2018; 2023). İnanç bu anlamda yalnızca metafizik bir yönelim değil, toplumsal düzenin duygusal altyapısıdır. Belirsizlik ve güvensizlik arttığında bu altyapının önemi daha da görünür hâle gelir; çünkü anlatılar, bireylere karmaşık gerçeklikler karşısında sadeleştirilmiş bir anlam çerçevesi ve yön duygusu sunar.

Bu çerçevede inanç, hakikatin yerini alan bir bilgi biçiminden çok, kaygıyı yatıştıran ve davranışı hizalayan bir duygusal koordinasyon mekanizması olarak işlemeye başlar. Güncel bağlamda bu işleyiş, komplo teorileri ve “alternatif hakikat” ekosistemlerinde daha görünür hâle gelmektedir. Komplo anlatıları karmaşık süreçleri basitleştirir, belirsizliği gizli failler üzerinden anlamlandırır ve bireylere duygusal bir kontrol hissi sunar. Bu anlatıların yükselişini inceleyen çalışmalar, komplo inançlarının çoğu zaman bilgisel eksiklikten değil; güvensizlik, dışlanmışlık ve kontrol ihtiyacından beslendiğini göstermektedir (Douglas et al., 2019).

Sonuç olarak inanç kanalı, yalnızca teselli sunan bir anlam sistemi değil; belirsizlik karşısında bireyleri hizalayan, yönlendiren ve davranışı koordine eden güçlü bir duygusal yönetim aracıdır. İnanç, bu yönüyle çağdaş iktidar biçimlerinin duygularla işleyen mantığında merkezi bir rol üstlenmektedir. Bir sonraki alt başlıkta ele alınacağı üzere, benzer bir duygusal seferberlik bu kez kutsallık ya da ideoloji değil; arzu, kimlik ve tüketim pratikleri üzerinden işlemekte; duygular piyasa mantığıyla iç içe geçerek yeni bir yönetim kanalına dönüşmektedir.

6.3. Tüketim: Arzu ve Duygusal Telif Üzerinden Denetim

Belirsizlik karşısında yön bulma ihtiyacı her zaman ideoloji ya da inanç kanalları üzerinden karşılanmaz. Anlam ve kesinlik üretimi, her birey için aynı ölçüde erişilebilir ya da ikna edici olmadığında, bu ihtiyaç daha dolaylı ve gündelik bir hatta kayar. İnanç ve ideoloji dünyayı açıklayan çerçeveler sunarken; bu çerçevelerin yetersiz kaldığı, çatıştığı ya da ikna gücünü yitirdiği durumlarda bireyler güven ve değer duygusunu başka alanlarda yeniden kurmaya yönelir. Tüketim bu noktada sembolik bir telif ve anlam üretimi sunarken, konformizm belirsizlikle yüzleşmek yerine uyumlanmayı ve riskten kaçınmayı mümkün kılan sessiz bir strateji olarak devreye girer.

İdeoloji ve inanç “neye inanmalıyım?” ve “kiminle durmalıyım?” sorularına yanıt üretirken; tüketim daha az iddialı ama daha süreklilik arz eden bir işlev görür: “nasıl hissedeceğim?”, “kendimi nasıl değerli kılacağım?” ve “bu dünyada yerimi nasıl sabitleyeceğim?” sorularına pratik karşılıklar sunar. Bu nedenle tüketim, ideoloji ya da inancın alternatifi değil; onların duygusal olarak tamamlayıcısıdır. Belirsizliğin kalıcılaştığı koşullarda tüketim, anlam üretmekten çok, duygusal dengeleme ve telif işlevi üstlenir. Örneğin, somut düzeyde bakıldığında, geleceğine dair hiçbir şeyden emin olmayan bir birey için yeni bir telefon, bir marka ayakkabı ya da “iyi hissettiren” bir deneyim; dünyayı açıklamaz ama geçici de olsa dünyada bir yere tutunma hissi üretebilir.

Tüketim, duygularla yönetimin en görünmez ama en süreklilik arz eden kanallarından biridir. Çünkü çoğu zaman siyasal ya da ideolojik bir müdahale olarak algılanmaz; gündelik hayatın doğal akışı içinde deneyimlenir. Oysa geç modern toplumlarda tüketim, yalnızca ihtiyaçların karşılanmasına yönelik bir ekonomik faaliyet değil; güvensizlik ve kırılancılık koşullarında öznenin kendini ayakta tutma biçimlerinden biri hâline gelmiştir. Bu yönüyle tüketim, duyguların düzenlendiği,

yönlendirildiği ve dolaşıma sokulduğu bir yönetim alanı olarak işlemektedir.

Bu süreci anlamak için tüketimi, nesnelerin kullanımından ziyade anlamların ve duyguların dolaşımı olarak kavramsallaştırmak gerekir. Baudrillard'ın analizi, tüketimin maddi faydadan çok simgesel değer üzerinden işlediğini gösterir. Nesneler, işlevlerinden ziyade temsil ettikleri yaşam tarzı, statü ve duygusal vaatler nedeniyle tüketilir (Baudrillard, 1998). Tüketim bu bağlamda bireye kim olduğunu, nerede durduğunu ve neye değer verdiğini hissettiren bir duygusal düzenek üretir. Güvensizlik koşullarında bu düzenek daha da merkezî hâle gelir; çünkü tüketim, istikrarsız bir dünyada bireye geçici de olsa bir denge ve kontrol hissi sunar.

Tüketimin ideolojik boyutu, tüketimin arzuyu standartlaştıran ve eleştirel mesafeyi zayıflatan bir işleyişe sahip olduğunu vurgular (Adorno & Horkheimer, 1947/2002). Ancak geç kapitalizmde bu mekanizma, dışsal bir manipülasyondan çok, öznenin kendi arzusu üzerinden işlemektedir. Kapitalizm duyguları bastırmaz; onları üretir, biçimlendirir ve piyasalaştırır (Illouz, 2007; 2018). Mutluluk, özgüven, romantizm ve kendini gerçekleştirme gibi duygusal repertuarlar, tüketim nesneleri ve deneyimleri aracılığıyla erişilebilir kılınır; örneğin “kendin ol”, “kendini sev”, “hak ettiğin hayatı yaşa”, “sen özelsin” gibi duygusal çağrılar, çoğu zaman bir ürün, bir tatil ya da bir yaşam tarzı paketinin içinde sunulur. Yani maddi bir ürün tüketicilere reklamlar yoluyla adeta bir yaşam formu şeklinde sunulur.

Bu süreçte birey, duygusal eksikliklerini piyasa içinde telafi etmeye yönlendirilir. Kaygı, yetersizlik ya da değersizlik duyguları yapısal sorunların sonucu olarak değil; “doğru ürün”, “doğru deneyim” ya da “doğru yaşam tarzı” seçilemediğinin işareti olarak çerçevelenir. Böylece toplumsal güvensizlik, piyasa tarafından kişisel bir yetersizlik duygusuna tercüme edilir. Dolayısıyla bu mekanizma bireyi yalnızca tüketmeye değil, aynı zamanda kendi duygusal durumlarından sorumlu tutmaya iter. Tüketim, belirsizlik karşısında geçici bir güvenlik

hissi üretirken, tüketim gerçekleşemediğinde aslında bu güvensizliği aynı anda yeniden üretir.

Byung-Chul Han'ın psikopolitika kavramı bu döngüyü daha da görünür kılar. Han'a göre geç kapitalizm baskı ve yasaklar üzerinden değil; özgürlük, performans ve kendini gerçekleştirme söylemleri üzerinden işlemektedir (Han, 2017). Birey tüketirken zorlanmaz; bunu kendi tercihi ve arzusu olarak deneyimler. Ancak tam da bu nedenle özne, artık dışsal bir otorite tarafından değil, kendi arzusu üzerinden yönetilmektedir. Başarısızlık, yapısal koşulların sonucu olarak değil; yeterince çaba gösterilmediğinin işareti olarak algılanır.

Öte yandan ideoloji, inanç ve tüketim arasındaki ayrım, bireysel tercihlerden çok sınıfsal konumlarla ilişkilidir diyebiliriz. Duygular, toplumsal yapının farklı katmanlarında farklı araçlar üzerinden dolaşıma sokulmakta; güvensizlik ve belirsizlik her sınıf için farklı duygusal rejimler aracılığıyla yönetilebilir hâle getirilmektedir. Böylece duygular, rastlantısal tepkiler olmaktan çıkarak, sınıfsal konumlara göre uyarlanmış sistematik yönetim araçlarına dönüşmektedir. Bu nedenle duygular, çağdaş toplumda yalnızca hissedilen değil; sınıfsal konumlara göre dağıtılan ve yönetilen toplumsal kaynaklara dönüşmüştür.

Dijital platformların yükselişi, bu tüketim mantığını daha da inceltmiştir. Platformlar yalnızca reklam sunmaz; kullanıcıların duygusal tepkilerini ölçerek arzuyu öngörmeye ve yönlendirmeye çalışır (Zuboff, 2019). Kaygı, kıyas ve dışlanma korkusu algoritmik olarak beslenir; güvensizlik ekonomik değere dönüştürülür (Fourcade & Healy, 2017). Böylece tüketim, güvensizliğin duygusal enerjisini emen ve onu sürekli yeniden dolaşıma sokan bir mekanizma hâline gelir. Örneğin bir kullanıcı, yalnızca “bakmak için” girdiği bir sosyal medya akışında, yaşlılarının daha fit bedenlerini, daha mutlu ilişkilerini ve daha “başarılı” hayatlarını art arda görür; bu görüntüler açıkça bir ürün satmaz, ama sessizce şu duyguyu üretir: “geri kalıyorsun.” Bir süre sonra karşısına çıkan spor

üyeliği, kişisel gelişim kursu ya da “kendine yatırım” reklamı, ihtiyaçtan çok bu duygusal eksikliğe cevap verir. Böylece algoritma, önce kaygıyı üretir, sonra çözüm olarak tüketimi önerir. Bu konu bu kitabın sınırlarını aşan çok geniş bir literatüre sahiptir. Bu nedenle burada bırakalım.

Sonuç olarak tüketim, geç modern toplumda yalnızca bir yaşam tarzı değil; belirsizlikle baş etmenin duygusal bir tekniği hâline gelmiştir. Kurumlara duyulan güvenin zayıfladığı bir dünyada bireyler güveni kolektif yapılarda değil; markalarda, deneyimlerde ve sembollerde aramaya yönelmektedirler. Tüketim, güvensizliği ortadan kaldırmaz; onu erteler, yumuşatır ve yönetilebilir kılar. Tam da bu nedenle tüketim, duygularla yönetilen çağdaş iktidar biçimlerinin en istikrarlı ve en az sorgulanan kanallarından biri olarak işlemektedir.

Bu bölüm gösterdi ki güvensizlik, artık bireysel bir ruh hâli değil; yapısal bir toplumsal deneyimdir. Ancak bu deneyim, herkes için aynı duygusal sonuçları üretmez. Kurumların geri çekildiği, risklerin bireyselleştirildiği bir dünyada farklı sınıflar, farklı duygusal telafi yollarına yönelir. İdeoloji, inanç ve tüketim bu ayrılmış yönetişimin başlıca kanalları hâline gelir. Ama burada hâlâ cevaplanması gereken bir soru var. Bu duygular nasıl olur da bu kadar düzenli çalışır? Nasıl olur da korku, aidiyet ya da umut, böylesine öngörülebilir biçimde davranış üretir?

7. BÖLÜM

Duygular Nasıl Çalışır? Algoritmik Yorum, Davranış ve Yönetilebilirlik

Duyguların toplumsal ve siyasal olarak seferber edilebilmesini anlamak, onları yalnızca kültürel semboller ya da öznel yaşantılar olarak ele almakla mümkün değildir. Bu noktada asıl kritik olan, duyguların nasıl çalıştığı, hangi ara mekanizmalar üzerinden davranışa dönüştüğü ve hangi koşullarda yönlendirilebilir hâle geldiğidir. Yuval Noah Harari'nin *Homo Deus* ve *21 Lessons for the 21st Century*'de geliştirdiği yaklaşım, duyguları romantik, özcü ya da içsel kategoriler olarak değil; *yorumlayıcı biyokimyasal algoritmalar* olarak kavramsallaştırması (Harari, 2016; 2018) bu tartışma için önemli bir çıkış noktası sunabilir.

Harari'ye (2018) göre duygu, dış dünyadan gelen bir uyarının otomatik ve kaçınılmaz sonucu değildir. Aksine duygu, bu uyarının organizma tarafından nasıl yorumlandığının bedensel karşılığıdır. Aynı uyarın, farklı yorumlama rejimleri içinde farklı duygular ve dolayısıyla farklı davranışlar üretebilir. Harari'nin evrimsel örneğinde olduğu gibi, bir homo sapiens muz salkımına yönelirken çevredeki aslanın varlığını değerlendirir. Bu durum “yüksek risk” olarak yorumlandığında korku ortaya çıkar ve kaçma davranışı tetiklenir; aynı durum “yönetilebilir risk” olarak anlamlandırıldığında ise cesaret ya da ataklık duygusu devreye girer ve hedefe yönelme mümkün hâle gelir. Burada belirleyici olan ne tehdidin kendisi ne de nesnenin cazibesidir; belirleyici olan, durumun bilişsel olarak nasıl çerçevelendiğidir.

Bu örnek, duyguların refleksif tepkiler değil; yorum ile davranış arasında işleyen ara mekanizmalar olduğunu

göstermektedir. Duygular, organizmayı belirli eylem biçimlerine hazırlar; bazı davranışları mümkün, bazılarını ise fiilen imkânsız kılar. Bu nedenle duygu, pasif bir iç hâl değil; bedeni ve zihni belirli yönle kilitleyen işlevsel bir düzenleme biçimidir.

Toplumsal düzeye taşındığında bu mekanizma daha da kritik hâle gelir. Çünkü geç modern toplumlarda bireylerin karşı karşıya olduğu tehditler çoğu zaman somut ve doğrudan değildir. İş güvencesizliği, statü kaybı, görünmezleşme, gelecek belirsizliği ya da toplumsal dışlanma gibi riskler, fiziksel tehlikelerden ziyade sürekli yorumlanan soyut durumlar olarak deneyimlenir. Bu durumlar gündelik yaşamda tekrar tekrar değerlendirilir; bu değerlendirmeler korku, öfke, umut, aidiyet ya da hınç gibi duyguları üretir; söz konusu duygular da siyasal tercihlerden tüketim davranışlarına kadar uzanan geniş bir eylem repertuarını şekillendirir.

Bu noktada duygular, irrasyonel sapmalar ya da bireysel zayıflıklar olmaktan çıkarak, belirsizlik koşullarında karar almayı mümkün kılan bilişsel kestirmeler hâline gelir. Ancak tam da bu işlevleri nedeniyle duygular, dış müdahaleye açık bir alan oluşturur. Eğer duygu, durumun kendisinden değil; durumun nasıl tanımlandığından ve çerçevelendiğinden doğuyorsa, tehdit, fırsat, düşman ya da umut tanımlarını belirleyen aktörler, davranışları dolaylı fakat etkili biçimde yönlendirme kapasitesine de sahip olmuş olurlar.

Bu bağlamda duygularla yönetim, bireylere doğrudan ne yapmaları gerektiğini söylemekten çok, neyi nasıl değerlendireceklerini şekillendirmeye dayanır. Güvensizlik koşullarında sürekli “tehlike”, “kayıp” ve “risk” vurgusu, bireylerin bilişsel değerlendirme alanını daraltarak belirli duyguların - özellikle korku, savunmacılık ve öfkenin - kronikleşmesine yol açar. Böylece duygular, bireysel bir iç durum olmaktan çıkarak, davranışı öngörülebilir ve yönetilebilir kılan bir yönetsel arayüz işlevi görmeye başlar.

Bu mekanizma, altıncı bölüm boyunca tartışılan ideoloji, inanç ve tüketim kanallarının neden bu denli etkili olduğunu da açıklamaktadır. Her üç kanal da bireylere doğrudan “ne hissetmeleri gerektiğini” dayatmaz. Bunun yerine dünyayı belirli bir biçimde yorumlamayı öğretir. Yorumlama rejimi sabitlendiğinde duygu kendiliğinden ortaya çıkar; duygu ortaya çıktığında ise davranış büyük ölçüde önceden belirlenmiş olur.

7.1. Duyguların Algoritmik Mantığı: Uyarın -Yorum - Davranış

Duyguların siyasal, kültürel ve ekonomik alanlarda bu denli etkili biçimde seferber edilebilmesinin nedeni, onların irrasyonel ya da kontrolsüz olmaları değildir. Aksine duygular, belirli bir düzen içinde çalışan, tekrar edilebilir ve sonuçları büyük ölçüde öngörülebilir bir işleyiş mantığına sahiptir. Yuval Noah Harari’nin vurguladığı üzere duygular, romantik ya da metafizik içsel yaşantılar değil; organizmanın çevresel koşullara uyum sağlamak için geliştirdiği biyokimyasal algoritmalarlardır. Bir başka deyişle duygu, dış dünyada olup bitenlerin kendisinden değil, bu olup bitenlerin organizma tarafından nasıl yorumlandığından doğar (Harari, 2016; 2018).

Bu bakış açısı, duyguları ani ve rastlantısal tepkiler olmaktan çıkararak, belirli bir işleyen mekanizma olarak düşünmeyi mümkün kılar. Duygular, temelde *uyaran, yorum ve davranış* biçiminde üç aşamalı bir döngü içinde ortaya çıkar. Bu döngü, gündelik hayatta çoğu zaman fark edilmeden, sessizce işler; ancak davranışlarımızın yönünü belirleyen asıl eşik tam da bu sessiz işleyiştir.

İlk aşamada birey bir uyarınla karşılaşır. Bu uyarın somut bir tehlike olmak zorunda değildir. Bir haber başlığı, bir ekonomik gösterge, bir sosyal medya paylaşımı, bir politik söylem ya da belirsiz bir gelecek ihtimali de aynı işlevi görebilir. Örneğin işini kaybetme ihtimali, göçmenlerle ilgili bir tehdit anlatısı ya da “kaçırıyorum” hissi uyandıran bir tüketim çağrısı, organizma açısından birer çevresel sinyal olarak algılanır.

İkinci aşamada bu uyaran, çoğu zaman bilinçdışı düzeyde bir yorumlama sürecine girer. Organizma burada durumu analiz eder; ancak bu analiz rasyonel ve ayrıntılı bir muhakeme biçiminde değil, hızlı ve sezgisel bir değerlendirme olarak gerçekleşir. Temel sorular basittir: “Bu benim için tehlikeli mi?”, “Başa çıkabilir miyim?”, “Korumalı mıyım, kaçmalı mıyım?” Aynı nesne ya da durum, farklı bireyler için tamamen farklı yorumlara açık hâle gelir. Bir belirsizlik durumu, kimi için fırsat, kimi için tehdit olarak kodlanabilir. Belirleyici olan, durumun kendisi değil; onun nasıl çerçevelendiğidir.

Üçüncü aşamada ise bu yorum, belirli bir duyguyu ve ona eşlik eden bir davranış eğilimini üretir. Korku, bedeni geri çekilmeye ve savunmaya hazırlar; öfke saldırganlığı ve karşı koymayı mümkün kılar; umut yaklaşmayı ve bağlanmayı teşvik eder, aidiyet ise sadakati ve uyumu güçlendirir. Bu noktada duygu, yalnızca hissedilen bir iç durum değil; bedeni ve zihni belirli bir eylem yönüne kilitleyen bir geçiş kapısıdır.

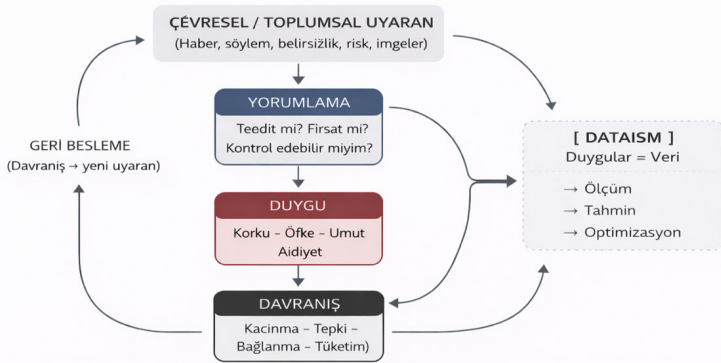
Bu döngü, duyguların neden güçlü yönlendirme araçları olduğunu değil; bu gücün hangi eşikte devreye girdiğini açıkça gösterir. Çünkü birey çoğu zaman davranışını doğrudan seçmez. Önce durumu yorumlar; bu yorum bir duyguyu üretir, duygu da davranışı neredeyse kendiliğinden mümkün kılar. Duygular bu anlamda, karmaşık ve belirsiz koşullar altında karar almayı hızlandıran bilişsel kestirmeler gibi çalışır. Bu kestirmeler, hayatta kalmak için tasarlanmışken, günümüzde yönlendirilmek için kullanılabilir hâle gelmiştir. Uzun hesaplar yapmak yerine organizma, “tehlikede miyim?” ya da “güvende miyim?” sorularına hızlı yanıtlar üretir.

İşte algoritmik iktidar bu noktada mantıksal kıyaslamalar ve makul açıklamalar ile olayın gerçek yüzünü açıklamayı hedeflemek yerine herhangi bir olay karşısında hangi duygularla hareket edeceğimiz üzerinden işlemeye başlar (Tüfekçi, 2014). Ne tartışılacağından ziyade neye öfkeleneneceğiz veya şimdi neden endişe etmeliyiz ya da neden korkmalıyız’ a odaklanır.

Tam da bu nedenle günümüzde iktidar algoritmik iktidar üzerinden, duygulara doğrudan müdahale etmeye etmek

yerine yorumlama aşamasına müdahalede bulunmaktadır. Yorumlama rejimleri bireysel olarak üretilmez; medya, söylem, algoritma ve piyasa tarafından önceden yapılandırılır. Tehditlerin nasıl adlandırıldığı, risklerin hangi imgelerle sunulduğu, belirsizliğin hangi anlatılarla çerçevelendiği, hangi duyguların ortaya çıkacağını büyük ölçüde belirler. Siyaset, medya ve piyasa aktörleri bireylere ne düşüneceklerini empoze etmekten çok, hangi durumları nasıl değerlendireceklerini şekillendirerek duygular üzerinden davranışları dolaylı biçimde yönlendirmektedirler.

Bu bağlamda duygular, yönetilmesi gereken irrasyonel sapmalar değil; yönetimi mümkün kılan işlevsel bir arayüz hâline gelir. Yorum sabitlendiğinde duygu kendiliğinden ortaya çıkar; duygu ortaya çıktığında ise davranış büyük ölçüde öngörülebilir hâle gelir. Duygularla yönetimin gücü tam da burada yatar: *Zorlamadan, yasaklamadan ya da açık iknaya başvurmada, bireyleri belirli eylem biçimlerine yönlendirebilme kapasitesinde*. Bu nedenle bugünün iktidarlara, bedeni zorlamaktan çok, yorum alanını daraltarak çalışır. Bu daraltma, geç modern toplumlarda dijital ve algoritmik sistemler aracılığıyla sistematik ve sürekli bir nitelik kazanmıştır.

Şekil 2. Duyguların Algoritmik Mantığı. Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Ancak bu sürecin işleyebilmesi, insan davranışının evrensel ve tekil bir rasyonaliteyle açıklanamayacağı varsayımını da

beraberinde getirir. İnsanın evrensel ve tekil bir rasyonaliteyle hareket eden bir varlık olduğu varsayımı, modern düşüncenin temel kabullerinden biridir. Ancak Sigmund Freud, insan davranışının bilinçli akıldan çok bilinçdışı dürtüler ve duygusal süreçler tarafından yönlendirildiğini göstererek bu varsayımı erken dönemde ele almıştır. Freud’a göre insan öznesi irrasyonel değildir; fakat davranışlarının mantığı, herkes için geçerli soyut bir akılda değil, haz–acı ilkesi etrafında işleyen içsel bir düzenlemede yatar (Freud, 1917/1963). Dürtüler ve duygular rastlantısal tepkiler değil; bireyin içinde bulunduğu koşullar altında anlamlı ve “makul” davranışlar üreten dinamiklerdir. Bu nedenle Freud’un yaklaşımı, rasyonaliteyi bütünüyle reddetmekten ziyade, onu evrensel bir ölçüt olmaktan çıkararak durumsal ve öznel bir zemine yerleştirir.

İnsanlar duygularıyla hareket eder; ancak bu durum davranışların irrasyonel olduğu anlamına gelmez. Duygular, çevresel girdileri işleyen ve belirli davranış eğilimleri üreten evrimsel karar mekanizmalarıdır (Harari, 2016, 2018). Bu bakış açısı, evrensel bir rasyonalite fikrini geçersiz kılar; onun yerine, her bireyin bedensel, tarihsel ve toplumsal konumuna göre şekillenen duygusal rasyonalitelerin varlığını ortaya koyar. Aynı koşullar altında farklı bireylerin farklı tercihlerde bulunması, aklın yokluğunu değil; her bireyin kendi duygusal algoritması içinde tutarlı biçimde hareket etmesini ifade eder. Dolayısıyla mesele, insanların rasyonel olup olmaması değil; evrensel bir rasyonalite olmadığı ve her bireyin kendi duygusal rasyonalitesiyle hareket ettiği gerçeğidir.

Tam da bu nedenle, bireysel ve duygusal rasyonalitelerin varlığı, çağdaş dijital sistemler açısından müdahale edilebilir bir alan hâline gelir. Modern özne, uzun süre kendi duygularını, tercihlerini ve çıkarlarını en iyi kendisinin bildiği varsayımı üzerine inşa edilmiştir. Oysa duygular algoritmik bir mantıkla işliyorsa ve bu algoritmalar dışsal veri sistemleri tarafından çözümlenebiliyorsa, bireyin “kendini bilme” ayrıcalığı da sarsılmaya başlar. Bireyi kendisinden daha iyi bilen bir algoritma söz konusudur bugün.

Algoritmik otomasyonun asıl gücü, bu süreci geri beslemeli ve sürekli hâle getirmesidir. Bireyin verdiği her tepki –bir tıklama, bir paylaşım, bir yorum ya da yalnızca ekrana bakarak geçirilen birkaç saniye– sistem için yeni bir öğrenme anıdır. Algoritma bu veriyi kullanarak bir sonraki uyarıyı daha isabetli, daha kışkırtıcı ve daha duygusal hâle getirir. Böylece duygular yalnızca tetiklenmez; öğrenilir, inceltir ve yeniden üretilir. Korku, öfke, arzu ya da aidiyet, algoritmik mantık içinde birer sinyale dönüşür. Bu noktada duygu, artık yaşanan bir hâl değil; ölçülen, işlenen ve yönlendirilen bir yönetsel kaynağa dönüşmüştür.

Bu mekanizma, iktidarın işleyişinde de niteliksel bir değişime işaret eder. Yönetim artık bireylere açıkça ne yapmaları gerektiğini söylemez. Bunun yerine, bireylerin hangi duygular içinde karar vereceklerini ayarlar. Duygular dayatılmaz; algoritmik düzenleme sayesinde “kendiliğinden” ve “kişisel” tercihler gibi deneyimlenir. Tam da bu nedenle duygularla yönetim, önceki iktidar biçimlerine kıyasla daha az görünür, daha az sorgulanır; fakat çok daha kalıcıdır.

Sonuçta uyarı–yorum–davranış hattı, yalnızca bireyin iç dünyasında işleyen bir mekanizma olmaktan çıkar. Bu hat artık dijital sistemlerin mimarisine gömülüdür. Duygular, insan ile makine arasındaki etkileşimin merkezine yerleşir. Çağdaş duygusal iktidar bu nedenle yalnızca ideolojik ya da söylemsel değildir; aynı zamanda hesaplanmış, test edilmiş ve optimize edilmiş bir yönetim biçimi olarak çalışır.

Bu algoritmik-duygusal döngü, güncel toplumsal pratiklerde farklı alanlarda somut biçimde görünür hâle gelir. Sosyal medyada yaygın olan “geri kalma korkusu” (FOMO), bunun en açık örneklerinden biridir. Algoritmalar, bireylere sürekli olarak başkalarının başarı, mutluluk ve tüketim anlarını sunarak mevcut durumu bir “eksiklik” olarak çerçeveler. Bu yorumlama kıskançlık ve kaygıyı tetikler; söz konusu duygular ise daha fazla tüketim, daha fazla görünürlük ve kendini sürekli kanıtlama yönünde davranışları teşvik eder.

Özetle dataist bakış açısından duygu, öznel bir deneyim olmaktan çok, okunabilir bir sinyal, hesaplanabilir bir çıktı ve optimize edilebilir bir veri noktasıdır. Kalp atış hızı, terleme, göz hareketleri, tıklama davranışları ve ekran karşısında geçirilen süre, bireyin ne hissettiğini onun kendisinden daha istikrarlı biçimde tahmin edebilecek bir veri bütünlüğü oluşturur. Bu durumda duygu, içsel bir rehber olmaktan çıkar; doğruluğu ve geçerliliği -özellikle yapay zekâ uygulamalarının da yardımıyla- dışsal algoritmalar tarafından test edilebilen bir değişkene dönüşür.

Böylece duyguların algoritmik mantığı yalnızca bireyin iç dünyasında işleyen bir mekanizma olmaktan çıkar; epistemik bir iktidar sorunu hâline gelir: Kimin hisleri doğru, kimin verisi güvenilir? “Ne hissettiğimi ben mi biliyorum, yoksa benim yerime hesaplayan sistem mi?” sorusu, Dataism’in en kritik kırılma noktasıdır. Bu kırılma, duyguların yönlendirilmesini teknik olarak mümkün kılmanın ötesinde, duygulara duyulan güveni de aşındırır. Öznenin kendi hislerine duyduğu epistemik güven zayıfladıkça, karar alma yetkisi sessizce veri sistemlerine devredilir.

Bu bağlamda Dataism, duygularla yönetimin yalnızca bir aracı değil; aynı zamanda onun meşrulaştırıcı zemini olarak işler. Eğer algoritmalar bireyin ne hissettiğini ondan daha iyi biliyorsa, bireyin kendi kararlarına güvenmesi irrasyonel bir direnç gibi sunulabilir. Böylece duygular, sadece yönetilen değil yönetilmenin temel bir gerekçesi hâline de gelebilir.

7.2. Yorum Alanının Kontrolü: Duygular Neden Yönetilebilir Hâle Gelir?

Duyguların yönetilebilir hâle gelmesinin temel nedeni, onların bastırılabilen içsel tepkiler olmaması değil; anlamlandırma süreçleri içinde biçimlenen yönelimler olmasıdır. Duygu, dış dünyadaki bir uyarının otomatik ve kaçınılmaz sonucu değildir. Aksine, bu uyarının birey tarafından nasıl yorumlandığının bedensel ve davranışsal karşılığıdır. Bu nedenle duygular üzerindeki iktidar, hisleri susturmak ya da

ortadan kaldırmakla değil; hislerin hangi yorum zemini içinde ortaya çıkacağını düzenlemekle işler.

Bu nokta belirleyicidir. Çünkü bir olayın “tehdit mi, fırsat mı, kader mi, komplo mu” olarak algılanması, olayın kendisinden çok, ona eşlik eden yorum çerçevesine bağlıdır. Yorum önceden sabitlendiğinde, duygusal tepki büyük ölçüde öngörülebilir hâle gelir. İktidar tam da bu nedenle bireylere doğrudan “kork”, “öfkelen” ya da “umut et” demez. Bunun yerine, neyin korkutucu olduğunu, kimin tehlikeli sayılacağını, hangi durumun kayıp, hangi anlatının güvenli olduğunu tanımlar. Duygu, bu tanımların ardından kendiliğinden gelir.

Bu süreçte ideoloji, inanç ve tüketim kanalları merkezi bir rol oynar (bkz. 6. bölüm). Bu kanallar duyguları dayatmaz; dünyayı algılamak için hazır çerçeveler sunar. Örneğin bir ekonomik kriz, “yapısal eşitsizliklerin sonucu” olarak yorumlandığında öfke yukarıya, karar vericilere ve sistemsel yapılara yönelir. Aynı kriz “dış güçlerin saldırısı” olarak çerçevelendiğinde ise korku ve savunmacı sadakat üretir. Göç olgusu “insani bir trajedi” olarak sunulduğunda empati doğurur; “kültürel tehdit” olarak kodlandığında kaygı ve düşmanlık yaratır. Olay değişmez. Değişen, olayın hangi anlam evreni içinde konumlandırıldığıdır. Çünkü sansürden farklı olarak bugün algoritmik iktidar, içeriği yasaklamaz; önemsizleştirir, bastırır ya da parlattır (Tüfekçi, 2014). Makul, temkinli ve uzlaşmacı olan her şey bu hız, basitlik ve duygusal yoğunluk karşısında görünürlüğüne kaybeder. Bu durum hem içeriğin ne olacağını ve hem de onun nasıl yorumlanacağını algoritmik iktidar tarafından belirlenmesi demektir.

Yorum alanı sabitlendiğinde, duygu giderek otomatikleşir. Birey her yeni bilgiyi sıfırdan değerlendirmez; onu mevcut çerçevenin içine yerleştirir. Bu aşamada duygu, bilinçli bir muhakemenin sonucu olmaktan çıkar; refleks hâline gelir. Refleksleşen duygu ise davranışı hızlandırır, tartışmayı kısaltır ve eleştirel mesafeyi daraltır. Böylece davranış, rasyonel ikna süreçlerinden çok, duygusal uyum üzerinden şekillenmeye başlar.

Güncel pratikler bu mekanizmayı açık biçimde görünür kılar. Sosyal medyada sürekli tekrar edilen “geri kalıyorsun” anlatısı, nesnel bir durumdan çok bir yorum üretir. Bu yorum kaygıyı tetikler; kaygı ise tüketimi, görünür olma arzusunu ve kendini sürekli kanıtlama davranışını hızlandırır. Popülist siyasal söylemlerde “ülke kuşatma altında” anlatısı, karmaşık siyasal ve ekonomik sorunları tekil bir tehdit duygusunda yoğunlaştırır; bu da savunmacı, itaatkâr ve eleştiriye kapalı tepkileri güçlendirir. Borçlanma rejimlerinde ise gelecek sürekli “risk altında” olarak çerçevelendiğinde, birey bugünü kurtarmaya yönelik davranışları rasyonel bir tercih değil, zorunlu bir refleks olarak deneyimler.

Bu nedenle duygular, iktidar açısından irrasyonel bir alan değil; son derece verimli bir yönetim arayüzüdür. Duygular düzenlendiğinde karar süreçleri hızlanır, belirsizlik katlanılabılır hâle gelir ve bireyler kendi davranışlarını “doğal”, “kaçınılmaz” ya da “kendiliğinden” olarak algılar. İktidarın gücü tam da burada yoğunlaşır: Duygular bastırılmaz; doğru yorum çerçevesi içinde serbest bırakılır. Bu serbestlik görünürde özgürlük üretirken, fiiliyatta davranışları öngörülebilir ve yönlendirilebilir kılar.

Özetle algoritmaya-veya genel olarak hâkim iletişim aracına-sahip olan herhangi bir güç, kolaylıkla kitlelerin duygularını da kontrol edebilmektedir. Bu tür bir iktidar gücü, şayet bu gücü otoriter bir şekilde kullanmak isterse, kendisine yönelmiş bir direnişin “karşı bilgisi” ile karşılaştığında genellikle o bilgiyi yasaklamaz. Aksine kitleleri bilgi bombardımanına tutar; yanlış bilgileri doğru bilgilerin içinde dolaşıma sokar ve bu yolla, Tüfekçi’nin (2017) de işaret ettiği üzere, kitlelerin karşı bilgiye olan inançlarını sistematik biçimde sarsar. Bununla birlikte ister bir şirket ister bir politik aktör olsun, iletişim ve algoritmik güce sahip her aktörün bu imkânları mutlak biçimde otoriter amaçlarla kullandığını söylemek mümkün değildir. Bu nedenle belirleyici olan, gücün varlığından çok onun hangi koşullarda, hangi siyasal-toplumsal bağlamlarda ve nasıl kullanıldığıdır.

SONUÇ

Duygularla Yönetilen Bir Düzen Olarak Geç Modern Toplum

Bu çalışma, çağdaş toplumsal ve siyasal düzeni açıklamak için sıklıkla başvurulmuş “hakikat-sonrası”, “kriz” ya da “popülizm” gibi kavramların işaret ettiği daha derin bir dönüşümü ele almaktadır. Bugün yaşanan kırılma, yalnızca bilginin değersizleşmesi ya da kurumların zayıflaması değildir. Asıl mesele, güven üretme kapasitesini büyük ölçüde yitirmiş bir dünyada, yön bulma işlevinin giderek ve zorunlu biçimde duygular üzerinden kurulmaya başlamasıdır. Kitabın bütününde izlenen hat, duyguların bu süreçte tali ya da manipülatif araçlar değil; toplumsal düzenin işleyişini mümkün kılan kurucu bir zemin hâline geldiğini göstermektedir.

Bu bağlamda duygular, bireysel irrasyonelliklerin ya da geçici kitlesel tepkilerin dışavurumu olarak ele alınmamıştır. Aksine, belirsizlikle baş etmenin, karmaşık toplumsal gerçekliği sadeleştirmenin ve davranışı koordine etmenin işlevsel yolları olarak kavramsallaştırılmıştır. Hakikatin yön gösterme gücünü yitirdiği, uzmanlığın güven üretmekte zorlandığı ve kurumların koruyucu çerçevesinin aşındığı koşullarda, duygular bireyler için bilişsel ve varoluşsal bir pusula işlevi görmektedir. Bu durum, duyguları iktidar açısından rastlantısal bir kaynak olmaktan çıkarak, sürdürülebilir ve büyük ölçüde görünmez bir yönetim zeminine dönüştürmektedir.

Hakikat krizinin merkezinde yanlış bilginin yayılması değil, doğrunun artık davranışları koordine eden ortak bir referans olmaktan çıkması yer almaktadır. Bilgi çoğalmış, uzmanlık derinleşmiştir; ancak bu çoğulluk bireyleri daha donanımlı kılmak yerine çoğu zaman yönsüz bırakmıştır.

Bu koşullar altında insanlar “ne doğrudur?” sorusundan çok, “kime güvenebilirim?” ve “nerede durmalıyım?” sorularına yanıt aramaya yönelmiştir. Akıl ortadan kalkmamış; ancak duygular tarafından çerçevelenmiştir. Belirleyici olan artık ne düşünüldüğünden çok, hangi duyguyla düşünüldüğüdür.

Bu epistemik çözülme, güvensizliğin kalıcı bir toplumsal deneyim hâline gelmesiyle birleşmiştir. Güvencesiz çalışma biçimleri, borçlanma rejimleri, kırılgan yaşam rotaları ve askıda bırakılmış gelecekler, belirsizliği istisnai bir durum olmaktan çıkararak gündelik hayatın olağan koşulu hâline getirmiştir. Güvensizlik bu bağlamda bireyleri edilginleştiren bir eksiklik değil; onları sürekli tetikte, uyumlu ve kendini yöneten özneler hâline getiren üretken bir mekanizma olarak işlemiştir. Risklerin bireyselleştirilmesi, sorumluluğun kurumlardan öznelere devredilmesi ve başarısızlığın kişisel bir kusur olarak içselleştirilmesi, bu düzenin temel mantığını oluşturmuştur.

Bu noktada çalışmanın önemli bir katkısı, duyguların neden bu denli etkili biçimde seferber edilebildiğini açıklayan algoritmik duygu mantığını görünür kılmasıdır. Duygular uyaran–yorum–davranış döngüsü içinde işlediğinde, iktidarın doğrudan ne hissedileceğini dikte etmesine gerek kalmaz. Belirleyici olan, yorum alanının çerçevelenmesidir. İdeoloji, inanç ve tüketim pratikleri, duyguları doğrudan üretmekten çok, dünyayı nasıl anlamlandırmak gerektiğine dair hazır şemalar sunar. Yorum sabitlendiğinde, duygular büyük ölçüde otomatikleşir; davranışlar ise öngörülebilir hâle gelir. Böylece yönetim, bireylere ne yapacaklarını söylemeden, hangi duyguyla karar vereceklerini ayarlayarak işler.

Dijital platformlar busürecinhızlandırıcısıveyoğunlaştırıcısı olarak işlev görmektedir. Algoritmik mimariler, duygusal yankı gücü yüksek içerikleri ödüllendirerek korku, öfke ve aidiyet gibi duyguların dolaşımını artırmakta; ortak hakikat zeminini daha da parçalamaktadır. Kamusal alan bu koşullarda rasyonel müzakerenin değil, duygusal rezonansın belirleyici olduğu bir alana dönüşmektedir. Bu durum rasyonelliğin ortadan kalktığı

bir düzeni değil; rasyonelliğin duygusal çerçeveler içinde ikincilleştiği bir toplumsal işleyişi ifade etmektedir.

Çalışma ayrıca iktidarın neden sıklıkla çözüm üretmek yerine sorunları askıda bırakmayı tercih ettiğini de bu çerçevede açıklamaktadır. Askıda bırakma, yönetimsel bir yetersizlikten çok, belirsizlikten beslenen bir zaman rejimi olarak işlemektedir. Sürekli ertelenen çözümler, bireyleri hem umutlu hem de tedirgin bir bekleyiş hâline sabitlemekte; bu durum sadakati güçlendirirken eleştirel mesafeyi zayıflatmaktadır. Belirsizlik ortadan kaldırılmamakta; yönetilebilir bir düzeyde sürekli canlı tutulmaktadır. Bu durum, çoğu zaman bilinçli bir planın değil, duygularla işleyen yönetim mantığının tekrar eden yapısal çıktısının sonucudur.

Bu kitabın temel iddiası, çağdaş iktidarın ne yalnızca baskı ne de yalnızca rıza üzerinden işlediğidir. Geç modern iktidar, giderek daha fazla duygusal uyum üzerinden işlemektedir. Bu uyum, bireylerin ne düşündüğünden çok, nasıl hissettiğini düzenleyerek kurulmaktadır. Bu nedenle duygular, çağdaş iktidar açısından bir kırılmalık değil; en istikrarlı, en verimli ve en az görünür yönetim zeminlerinden biri hâline gelmiştir.

Bu çerçevede çalışma, duyguların siyasallaşmasını bireysel psikolojiye indirgemeyen; hakikat krizini, yapısal güvensizliği, ekonomik kırılmalığı ve dijital altyapıları birlikte düşünen bütüncül bir perspektif sunmaktadır. Duygular burada yalnızca “mobilize edilen” unsurlar değil; toplumsal düzeni kuran ve sürdüren temel bileşenler olarak ele alınmıştır.

Son olarak bu çalışma, bilinçli biçimde normatif bir kapanıştan kaçınmaktadır. Ancak açık bir soru kaçınılmazdır: Eğer duygular iktidarın temel yönetim zeminlerinden biri hâline geldiyse, eleştirel siyaset ve demokratik müzakere hangi duygusal koşullar altında yeniden mümkün olabilir? Güvenin hangi kurumlar aracılığıyla yeniden üretilebileceği, yorum alanının hangi teknik ve siyasal düzeneklerle çoğullaştırılabileceği ve duygusal enerjinin fanatizm yerine müşterekliğe nasıl bağlanabileceği hâlâ açık bir tartışma alanıdır.

Kaynakça

- Adorno, T. W., & Horkheimer, M. (2002). *Dialectic of enlightenment: Philosophical fragments* (E. Jephcott, Trans.). Stanford University Press. (Original work published 1947)
- Ahmed, S. (2004). *The cultural politics of emotion*. Edinburgh University Press.
- Alpay, Y. (2020). *Yalanın siyaseti: Post-truth çağında gerçekliğin inşası*. Destek Yayınları.
- Anderson, B. (1983). *Imagined communities: Reflections on the origin and spread of nationalism*. Verso.
- Anderson, B. (2014). *Encountering affect: Capacities, apparatuses, conditions*. Ashgate.
- Arendt, H. (1973). *The origins of totalitarianism* (New ed.). Harcourt Brace Jovanovich. (Original work published 1951)
- Ateşoğlu, N. (2023). *Eşitlikçi Olmayan Bir Tutum Olarak Fanatizm*, Kriter Yayınevi
- Baudrillard, J. (1994). *Simulacra and simulation* (S. F. Glaser, Trans.). University of Michigan Press. (Original work published 1981)
- Baudrillard, J. (1998). *The consumer society: Myths and structures* (C. Turner, Trans.). Sage. (Original work published 1970)
- Bauman, Z. (2000). *Liquid modernity*. Polity Press.
- Bauman, Z. (2001). *Community: Seeking safety in an insecure world*. Polity Press.
- Bauman, Z. (2007a). *Consuming life*. Polity Press.
- Bauman, Z. (2007b). *Liquid times: Living in an age of uncertainty*. Polity Press.
- Bauman, Z. (2016). *Strangers at our door*. Polity Press.
- Beck, U. (1992). *Risk society: Towards a new modernity*. Sage.
- Bennett, W. L., & Segerberg, A. (2012). The logic of connective action: Digital media and the personalization of contentious politics. *Information, Communication & Society*, 15(5), 739–768. <https://doi.org/10.1080/1369118X.2012.670661>
- Berger, P. L. (1967). *The sacred canopy: Elements of a sociological theory of religion*. Anchor Books.
- Berger, P. L., & Luckmann, T. (1966). *The social construction of reality*. Anchor Books.
- Berlant, L. (2011). *Cruel optimism*. Duke University Press.
- Billig, M. (1995). *Banal nationalism*. Sage.
- Bourdieu, P. (1984). *Distinction: A social critique of the judgement of taste* (R. Nice, Trans.). Harvard University Press. (Original work published 1979)

- Bourdieu, P. (1986). The forms of capital. In J. Richardson (Ed.), *Handbook of theory and research for the sociology of education* (pp. 241–258). Greenwood.
- Bourdieu, P. (1998). *Acts of resistance: Against the tyranny of the market* (R. Nice, Trans.). New Press.
- Brady, W. J., Wills, J. A., Jost, J. T., Tucker, J. A., & Van Bavel, J. J. (2017). Emotion shapes the diffusion of moralized content in social networks. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 114(28), 7313–7318. <https://doi.org/10.1073/pnas.1618923114>
- Brown, W. (2015). *Undoing the demos: Neoliberalism's stealth revolution*. Zone Books.
- Buğra, A., & Keyder, Ç. (2006). The Turkish welfare regime in transformation. *Journal of European Social Policy*, 16(3), 211–228. <https://doi.org/10.1177/0958928706065593>
- Buruma, I., & Margalit, A. (2004). *Occidentalism: The West in the eyes of its enemies*. Penguin Press.
- Çelik, N. (2025). Bir post-truth belgesel örneği: İsmet ve serisi. *Kastamonu İletişim Araştırmaları Dergisi*, (14), 64–90. <https://doi.org/10.56676/kiad.1640990>
- Clough, P. T., & Halley, J. (Eds.). (2007). *The affective turn: Theorizing the social*. Duke University Press.
- Crouch, C. (2004). *Post-democracy*. Polity Press.
- d'Ancona, M. (2017). *Post-truth: The new war on truth and how to fight back*. Ebury Press.
- Douglas, K. M., Uscinski, J. E., Sutton, R. M., Cichocka, A., Nefes, T., Ang, C. S., & Deravi, F. (2019). Understanding conspiracy theories. *Political Psychology*, 40(S1), 3–35. <https://doi.org/10.1111/pops.12568>
- Descartes, R. (1996). *Meditations on first philosophy* (J. Cottingham, Trans.). Cambridge University Press. (Original work published 1641)
- Durkheim, E. (2001). *The elementary forms of religious life* (C. Cosman, Trans.). Oxford University Press. (Original work published 1912)
- Ehrenberg, A. (2010). *The weariness of the self: Diagnosing the history of depression in the contemporary age*. McGill-Queen's University Press.
- Eliade, M. (1959). *The sacred and the profane*. Harcourt Brace.
- Elias, N. (2000). *The civilizing process* (Rev. ed.). Blackwell. (Original work published 1939)
- Fisher, M. (2009). *Capitalist realism: Is there no alternative?* Zero Books.
- Freud, S. (1963). *Introductory lectures on psycho-analysis* (J. Strachey, Trans.). W. W. Norton.
- Freud, S. (2001). *Kitle psikolojisi ve benlik analizi* (K. Şipal, Çev.). Cem Yayınevi.
- Foucault, M. (1978). *The history of sexuality* (Vol. 1). Pantheon.
- Foucault, M. (1980). *Power/knowledge*. Pantheon Books.

- Foucault, M. (2007). *Security, territory, population*. Palgrave Macmillan.
- Fourcade, M., & Healy, K. (2017). Seeing like a market. *Socio-Economic Review*, 15(1), 9–29. <https://doi.org/10.1093/ser/mww033>
- Furedi, F. (2005). *Politics of fear*. Continuum.
- Geertz, C. (1973). *The interpretation of cultures: Selected essays*. Basic Books.
- Giddens, A. (1991). *Modernity and self-identity*. Polity Press.
- Goffman, E. (1959). *The presentation of self in everyday life*. Anchor Books.
- Goffman, E. (1963). *Stigma*. Prentice-Hall.
- Habermas, J. (1989). *The structural transformation of the public sphere* (T. Burger & F. Lawrence, Trans.). MIT Press. (Original work published 1962)
- Han, B.-C. (2017). *Psychopolitics* (E. Butler, Trans.). Verso. (Original work published 2014)
- Harari, Y. N. (2016). *Homo Deus: A brief history of tomorrow*. Harvill Secker.
- Harari, Y. N. (2018). *21 lessons for the 21st century*. Jonathan Cape.
- Harari, Y. N. (2023). *Nexus: A brief history of information networks from the Stone Age to AI*. Harper.
- Haraway, D. (1988). Situated knowledges. *Feminist Studies*, 14(3), 575–599.
- Hemerijck, A. (2013). *Changing welfare states*. Oxford University Press.
- Hochschild, A. R. (2003). *The managed heart*. University of California Press.
- Hoffer, E. (2017). *Kesin inançlılar* (F. Şenel, Trans.). İletişim Yayınları.
- Illouz, E. (2007). *Consuming the romantic utopia*. University of California Press.
- Illouz, E. (2018). *Cold intimacies*. Polity Press.
- Jasanoff, S. (2004). *States of knowledge*. Routledge.
- Jasper, J. M. (2011). Emotions and social movements. *Annual Review of Sociology*, 37, 285–303. <https://doi.org/10.1146/annurev-soc-081309-150015>
- Kafka, F. (2016). *Dava* (C. Üster, Trans.). Can Yayınları. (Original work published 1925)
- Keyes, R. (2004). *The post-truth era*. St. Martin's Press.
- Laclau, E. (2005). *On populist reason*. Verso.
- Latour, B. (2018). *Down to earth: Politics in the new climatic regime*. Polity Press.
- Lazzarato, M. (2012). *The making of the indebted man*. Semiotext(e).
- Le Bon, G. (2009). *Kitleler psikolojisi* (H. Portakal, Çev.). Hayat Yayınları.
- Lévi-Strauss, C. (2013). *Yaban düşünce* (Çev. T. Ilgaz). Metis Yayınları. (Orijinal çalışma 1962'de yayımlanmıştır)
- Lytard, J.-F. (1979). *The postmodern condition: A report on knowledge*. University of Minnesota Press.
- Luhmann, N. (1979). *Trust and power*. Wiley.

- Luhmann, N. (1995). *Social systems*. Stanford University Press.
- Marcus, G. E. (2000). Emotions in politics. *Annual Review of Political Science*, 3, 221–250. <https://doi.org/10.1146/annurev.polisci.3.1.221>
- Marwick, A. E. (2013). *Status update: Celebrity, publicity, and branding in the social media age*. Yale University Press.
- Massumi, B. (2015). *The politics of affect*. Polity Press.
- McLuhan, M. (1964). *Understanding media: The extensions of man*. McGraw-Hill.
- McIntyre, L. (2018). *Post-truth*. MIT Press.
- Moffitt, B. (2016). *The global rise of populism*. Stanford University Press.
- Mouffe, C. (2005). *On the political*. Routledge.
- Mouffe, C. (2018). *For a left populism*. Verso.
- Mudde, C. (2019). *The far right today*. Polity Press.
- Nichols, T. (2017). *The death of expertise*. Oxford University Press.
- Nussbaum, M. C. (2001). *Upheavals of thought: The intelligence of emotions*. Cambridge University Press.
- Nussbaum, M. C. (2013). *Political emotions*. Harvard University Press.
- OECD. (2021). *Risks that matter*. OECD Publishing.
- OECD. (2022). *OECD employment outlook 2022*. OECD Publishing.
- Ong, A. (2006). *Neoliberalism as exception*. Duke University Press.
- Papacharissi, Z. (2015). *Affective publics*. Oxford University Press.
- Pariser, E. (2011). *The filter bubble: What the Internet is hiding from you*. Penguin Press.
- Piketty, T. (2020). *Capital and ideology*. Harvard University Press.
- Rose, N. (1999). *Governing the soul*. Free Association Books.
- Said, E. W. (1978). *Orientalism*. Pantheon Books.
- Sennett, R. (1998). *The corrosion of character*. W. W. Norton.
- Sennett, R. (2006). *The culture of the new capitalism*. Yale University Press.
- Shapin, S. (1994). *A social history of truth*. University of Chicago Press.
- Standing, G. (2011). *The precariat*. Bloomsbury Academic.
- Sunstein, C. R. (2017). *#Republic: Divided democracy in the age of social media*. Princeton University Press.
- Tajfel, H. (1982). *Social identity and intergroup relations*. Cambridge University Press.
- Tajfel, H., & Turner, J. C. (1979). An integrative theory of intergroup conflict. In W. G. Austin & S. Worchel (Eds.), *The social psychology of intergroup relations* (pp. 33–47). Brooks/Cole.
- Tüfekçi, Z. (2014). Engineering the public: Big data, surveillance and computational politics. *First Monday*, 19(7). <https://doi.org/10.5210/fm.v19i7.4901>
- Tüfekçi, Z. (2017). *Twitter and tear gas: The power and fragility of networked protest*. Yale University Press.

- Wallerstein, I. (1991). *Unthinking social science*. Polity Press.
- Wallerstein, I. (2004). *World-systems analysis*. Duke University Press.
- Wallerstein, I., Gulbenkian Commission. (1996). *Open the social sciences*. Stanford University Press.
- Wardle, C., & Derakhshan, H. (2017). *Information disorder*. Council of Europe.
- Weber, M. (1978). *Economy and society*. University of California Press. (Original work published 1922)
- Wetherell, M. (2012). *Affect and emotion*. Sage.
- Wimmer, A. (2019). *Nation building*. Princeton University Press.
- Wodak, R. (2015). *The politics of fear*. Sage.
- World Bank. (2022). *World development report 2022*. World Bank.
- Wynne, B. (1996). Misunderstood misunderstandings. *Public Understanding of Science*, 1(3), 281–304.
- Zuboff, S. (2019). *The age of surveillance capitalism*. PublicAffairs.